

INSTITUTE FOR POLITICAL SCIENCE
of the Hungarian Academy of Sciences
INTEGRATION STUDIES
WORKING PAPERS SERIES
No. 16.
RESEARCH CENTRE OF ETHNO-REGIONAL STUDIES
– BUDAPEST *FORUM*
/MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest Fórum/

Imre Lévai – András A.Gergely eds.
Regions and Small States in Europe

Limits to EU Enlargement

TO THE MEMORY OF OUR LATE COLLEAGUE AND FRIEND,
ÉVA TÁLL.
DEEPLY GRIEVED, WE SHALL KEEP HER MEMORY ALIVE

Research Centre of Ethno-regional Studies
at the Institute for Political Science
of the Hungarian Academy of Sciences
Budapest, 2004

The Research Centre of Ethno-regional Studies undertakes an inter-institutional and pluridisciplinary role to play concerned with ethnical and regional issues, and to publish the results of contemporary research and translations in different series of Working Papers. The publication of this volume was made possible by the Budapest Forum, and a grant from OTKA /No. T 046237, T 035241/, and by a coordination's grant of The Government Office for Hungarian Minorities Abroad.

Európai integrációs tanulmányainkat azzal a céllal adjuk ki, hogy segítsék az új tudományos eredmények vitáit és a tudományos információk terjedését, dokumentum- illetve fordítás-sorozatunk pedig hiányt pótló tudományos anyagokat próbál elérhetővé tenni. A publikációk a szerzők véleményét tartalmazzák, amelyekért maguk a szerzők vállalnak felelősséget. E dokumentum több intézmény együttműködésének eredménye: a Budapest Fórum, az MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpontja és az MTA Politikai Tudományok Intézete működött közre a publikáció előkészítésében. A tanulmány elkészítését és megjelenését az MTA Politikai Tudományok Intézetének segítségével tette lehetővé. Kiadásához a Budapest Fórum és az Országos Tudományos Kutatási Alap T 035241 és T 046237 számú kutatási kerete, valamint a Határon Túli Magyarok Hivatala, Határon túli Magyarok koordinációs kerete biztosított anyagi háttérrel.

© Imre Lévai – András A.Gergely eds. – Budapest, 2004.

Directed by Mr András A.Gergely and Mr Imre Lévai
Sorozatszerkesztő: A.Gergely András és Lévai Imre

Kiadni, másolni csak kiadó vagy a szerző írásos engedélyével és az MTA Politikai Tudományok Intézetének hozzájárulásával lehet.

All rights reserved. This book may not be reproduced, in whole or in part, in any form (except by reviewers for the public press or the scientific institutions) the prior permission writing from the publishers or the author.

Tárgyszavak: európai integráció, globalizáció, függélméletek, új globális rend, globális kormányzás, gazdasági növekedés, recesszió, gazdasági ciklusok, gazdasági átmenetek.

Keywords: European integration, globalisation, interdependency, new global order, global governance, economic growth, recession, business cycles, economic transition.

ISSN 1419-1466
ISBN 963 9218 98 7

**Institute for Political Science
of the Hungarian Academy of Sciences
Budapest, 2004**

Imre Lévai

Global Governance and Regional Integration

A Research Note on Divergent and Convergent Patterns of Global Evolution*

In what follows I shall focus on only two major points concerning global governance and regional integration. The first one concerns the substance of the phenomenon circumscribed as “globalisation” in current common parlance (“what why?”); and the other one relates to the requirement of democratic global governance to be designed in the foreseeable future (“what how?”). A more detailed discussion and popular wording may have perhaps been more eloquent but that would have made my intentionally short research note somewhat longer. Critique of content is most welcome in any style.

Global divides

Critical literature on globalisation would emphasise the several aspects of global divide. The global divides are, quite obviously, derived from the inherent structures and functions of the modern global system. *This system is a complex one* – as it is correctly demonstrated by several authors (Straussfogel, 1997; Urry, 2003) –, with all its inevitable attributes. The condition and behaviour of complex systems can be characterised by non-linear dynamics. Complex systems are highly sensitive to minor changes in the initial conditions and they tend to behave cyclically along a deterministic chaotic trajectory (strange attractor). All systems possess synergic (quantitative) efficiency attributes in general, but complex systems also have the particular capability of emergence, that is producing (qualitatively) new structures. The evolution of a complex adaptive system from self-regulation to self-organisation is conditioned by its hierarchical structure. (Cf. Eve – Horsfall – Lee, 1997)

If the world is confronted with two conflicting historical trends: global integration and disintegration, the latter would mean catastrophe and chaos: World War III (cf. Amin, 1992). I do not think so. (cf. Lévai, 1996 and 1998) As I understand, globalisation, that is the evolution of the global system, is world-wide integration of differentiated (self-contained) regional sub-systems. Having in mind the functional and longitudinal aspects of non-linear dynamics, I propose that globalisation should be perceived as *increasing interdependency (multiple mutual determinations) of social actors*, on the one hand, and *growing synchrony (acceleration) of social interactions*, on the other, *in the global system* right from the (16th to 17th century) commercial through the (18th to 19th century) industrial to the (20th to 21st century) financial revolutions of world capitalism. (Lévai, 2001) Obviously and accordingly, the well-known interplay of the economic multiplier and accelerator can globally be detected in the (periodic and non-periodic) cyclical behaviour of the world economy. (It is in this sense that I insist on regionalisation being but asymmetrical globalisation or, conversely, differentiation in the complex global system.) Invented controversies on “universalisation”, “homogenisation” vs. “segmentation”, “fragmentation”, etc. just miss the point: integration and differentiation are but “two sides of the same coin”, that is two inseparable aspects of globalisation. (cf. Robertson, 1995; Rosenau, 1990 and 1997) In phase A (ascent) of the

* The paper was sponsored by the Hungarian National Scientific Research Fund Programme, No. T 046237.

globalisation cycle, however, the tendency towards integration prevails, whereas in phase D (descent) the tendency towards differentiation intensifies. An undifferentiated homogeneous set (whole) lacks the attributes of an integrated system, consisting of different sub-systems (parts) by definition. Divergent regional and sub-regional patterns, inherent in the evolution of a self-regulating global system left “in itself”, are resulting from the differentiating and polarising forces of liberal and neo-liberal capitalistic modes of accumulation (cf. Lévai, 1984) and thus producing the illusion of a tendency towards the disintegration of the whole global system. This is why anti-globalism (euphemistically: “globalisation criticism”) of romantic anti-capitalist movements frequently (though willy-nilly) appears on common platform with that of anti-liberal (and overtly or covertly anti-American and/or anti-Semitic) groupings. The above explication serves merely as theoretical clarification.

The global system and its economic, political, cultural, etc. sub-systems have tremendous capacity (synergy and emergence) of development for mankind, but exploitation of this capacity cannot be a “smooth” linear process. The growth of the global economy, of global trade, and so on, was and will always be cyclical as periods of prosperity were and will always be followed by periods of recession, determined by endogenous properties (non-linearity) of the systems concerned. Interventions should be circumspect in all phases of development, especially in the phase of decline, because of the dynamic instability (sensitivity) of complex systems. If / since critical stages of global development cannot be avoided, maintaining extra capacities (built-in reserves) appears to be the only rational choice for global crisis management. Contrary to hierarchical structures of particular (national) interests, those of general (international) interests may come to the fore as democratic institutions, ensuring the smooth functioning of the global system. The potential for the emergence of such a global institutional system will be discussed under the next chapter.

Global governance

As far as the political question of global governance is concerned, I must emphasise the need for the widest possible consensus. None of the political movements may have the privilege of designing (let alone deciding) the future global order exclusively. A “common greatest measure” among the peoples of the world could, however, be achieved only through thoroughgoing international discussions under the aegis of the United Nations Organisation. What I have in mind is a Convention on the Future of the Globe to be convened by the General Assembly of the UN. Its job could be quite similar to that of the European Convention except that it would be entitled to elaborate not a treaty establishing a Constitution but a new Charter for the UN. Such a binding Constitution could hardly be accepted by all states of the world. Nevertheless, scrutinising and selecting UN documents (charters, conventions, resolutions, proposals, etc.) for amendment and harmonisation, proposing new solutions to current global problems and initiating a rational institutional reform of the UN and its several organisations appear to be achievable objectives in the long run.

Having been involved in Third World studies for quite a long period in the late 1900s, now I turn to the developing world agenda and related issues. I agree with the idea that the UN documents of 1974 on the New International Economic Order (Charter of Economic Rights and Duties of States and related resolutions, declarations and programmes of action) offer a convenient starting point for discussions. Generalised non-reciprocal preferential treatment towards developing countries of Africa, Asia and Latin America in all fields of international economic relations could be codified and practised in much the similar way as the European Union does towards the ACP states under the Lomé Convention. Differential treatment, however, seems to be appropriate: the least developed among developing countries should receive wider and larger preferences than their more developed counterparts as it is the

practice under the Generalised System of (tariff) Preferences. Such a global system of non-reciprocal and differential preferential treatment could reasonably serve as a “reverse” system of global taxation. Any kind of a global taxation system could hardly be made acceptable by all states in the world, particularly in a period when it proves to be difficult to persuade some governments to pay their country’s membership fees in the UN and its organisations.

Special credit facilities, structural adjustment loans and other internationally institutionalised financial resources are already available for development purposes of developing countries under IMF and IBRD arrangements. A global network of regional and sub-regional banks of reconstruction and development (similar to the EBRD) could, however, be set up. These African, Asian and Latin American (and e.g. North African, Central African, West Asian, Central Asian, South Asian, South-East Asian, Central American, South American, etc., respectively) banks (such as the ADB and the IADB) could encourage regional and sub-regional co-operation and integration and, at the same time, build up regional and sub-regional reserves from those of the states involved for periods of recession. Such a network could also serve as a global clearing system (*à la* Keynes) based on regional and sub-regional arrangements.

Finally, as regards the institutional reform of the UN, the ultimate and only possible trustee of democratic global governance, the community of nations would certainly be ready to put global issues on the agenda if feasible solutions were proposed by authentic representatives of political movements, NGOs, trade unions, ethical businesses and academia world-wide. There could hardly be found segments of the global society that would oppose a formalised new (super) structure of international coordination instead of the prevailing informal structures of subordination in the global order. A convergent global order, coherent of a self-organising social system governed by the principles of liberty, equity and solidarity “for itself”, could be evolved as a result of democratic co-operation among nations united in ensuring global peace and security and thus enhancing integration in the whole global system.

References

- Amin S.** (1992), *Empire of Chaos*. Monthly Review Press, New York (Translated by W.H. Locke Anderson.)
- Eve, R. A. – Horsfall, S. – Lee, M. E.** (eds.) (1997), *Chaos, Complexity, and Sociology. Myths, Models and Theories*. SAGE Publications, Thousand Oaks – London – New Delhi
- Featherstone, M. – Lash, S. – Robertson, R.** (eds.) (1995), *Global Modernities*. SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi
- Lévai I.** (1984), “Capitalist International Trade: the Contradiction of Equality and Reciprocity.” In: **Ngo Manh-lan** 1984: 68-78.
- Lévai, I.** (1996), “End of the Long Wave or Bifurcation and Chaos? Seven Points on Global Political Economy.” *World Futures*, Vol. 47. 319-323.
- Lévai, I.** (1998), “Calm before the Storm. Some Current Issues of Global Political Economy.” *World Futures*, Vol. 51. 321–332.
- Lévai, I.** (2001), “Coexistence of Civilisations and Patterns of Accumulation: the European Sub-Centre and Semi-Periphery.” *Central European Political Science Review*, Vol. 2. No. 4. 200-216.

- Ngo Manh-Lan** (ed.) (1984), *Unreal Growth. Critical Studies in Asian Development. Vol. 1.* Hindustan Publishing Corporation Press, New Delhi
- Robertson, R.** (1995), "Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity." In: **Featherstone – Lash – Robertson** 1995: 25-44.
- Rosenau, J. N.** (1990), *Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity.* Harvester Wheatsheaf, New York – London – Toronto – Sydney – Tokyo – Singapore.
- Rosenau, J. N.** (1997), *Along the Domestic-Foreign Frontier. Exploring Governance in a Turbulent World.* Cambridge University Press, Cambridge
- Straussfogel, D.** (1997), "A Systems Perspective on World-Systems Theory." *Journal of Geography*, No. 2. March/April. 119-126.
- Urry, J.** (2003), *Global Complexity.* Polity Press, Cambridge

Phil Anderson

The property cycle overview*

If, in any economy, the value of land is permitted by law to capitalise into a tradable commodity, then the events of the economy become inevitable. Such events will follow each other in a cyclical way, and repeat generally as follows:

At the bottom of the cycle, cheaper land, and lower interest rates, will allow production to expand once again, particularly after business confidence begins to return. Demand for land will increase as a result of the expansion in economic activity.

Land however is in fixed supply. If we consider it a commodity, which it is not, it is the only commodity whose supply cannot be increased to match the increasing demand. Land price will rise. A price rise of any other commodity would eventually attract more supply, ultimately lowering prices; not so with land.

There is another difference also with the land market. As land price rises, owners will hold out for yet further price rises; the higher the price, the more it is hoarded.

Demand for land increases, being fixed in supply, price rises, land becomes scarcer. A more noticeable shift in investment activity begins, away from industry and commerce, to land speculation. (More visibly in what is built on the land, though in reality it is the land price increasing, not the buildings.)

Interest rates will have bottomed out, then start rising. The percentage rises are more important, not the actual figures themselves. Wider forces such as the Kondratieff wave, and lower forces like the decade cycle play a part here, so too bank lending.

The high cost of rentals and the increased cost of borrowing for working capital or investment capital begin to squeeze the productive sectors of the economy. Higher returns in the property sector are seen by all now – the speculation intensifies.

A mid cycle slowdown is likely at this point. The decade cycle in operation. Do not confuse this cycle, with the longer and more deadly, property cycle. These days, bank collapses are usually not involved at this point.

The one area where business can cut costs is wages. Pressure builds to exercise wage restraint. Governments agree, supported as they are by vested interest groups and the owners of the government granted licences, especially land value. Unions, seeing nothing but living costs escalate, push for wage increases to cover them. At this point, it can be easy to confuse the symptoms of the economic illness – higher interest rates, increasing unemployment, government intervention etc – as the cause of the illness, which is actually speculation in a value that is not produced, but is instead created as a government granted licence.

It is very important to note that the land market is not subject to economic competition as is the entrepreneur. Therefore, the normal pricing signals won't act to give property speculators the ability to see the excesses. Property owners simply continue to press for ever higher rental demands from the tenant.

* This paper presented by Phil Anderson on the Budapest Forum Conference (September 26-28 2003, Budapest)

The point arrives when the productive sectors of the economy can no longer afford the rent. The downturn is imminent, the severity of which is determined not only by the height and intensity of the boom, but also the extent to which banks have become involved in lending upon land value.

A bank collapse usually completes the cycle. Other events however, like the oil crisis of 1974, almost always take place simultaneously- since economic activity is frenetic at the peak – to disguise the completion of the property cycle. It soon becomes obvious to all, a downturn has taken place.

This movement of capital, back and forth between the productive and speculative sectors of the economy is best illustrated by the ratio of land values to GNP; our (perhaps crude at this stage) land price index.

Every 18 years

In 1816 the post war boom was full on; there was especially active speculation in western lands. The new bank (2nd United States bank, chartered by Congress, 1816. The first bank of the US was established 1791, but had its charter withdrawn in 1810.) joyously participated. It was particularly active in real estate loans. And, as though to emphasise its lax intentions, there was a wild speculation in the stock of the Bank itself. Nor did it press for restraint by others. Recalling, perhaps, the disfavour into which its predecessor had fallen in consequence of the practice, the Bank refrained from presenting the notes of the state banks for redemption. In 1818, the Baltimore branch of the Bank, went bankrupt, although, under the loose-jointed arrangements then prevailing, this did not bring down the Philadelphia parent.

In 1819, William Jones, a politician of questionable intelligence but proven bad judgement, was replaced as head of the Bank, by Langdon Cheves, described by most historians as a most insensitive man, who may well have been what the occasion required. He instituted a drastic policy of loan contraction and foreclosure. Simultaneously, although mostly it would appear coincidentally, the boom collapsed, prices fell, debtors were closed out and bankruptcies went up. This was the first of the five great panics which, at intervals of around twenty years, marked the history of the (19th) century.

Taken from “*Money: whence it came, where it went.*” J K Galbraith, p 77, André Deutsch Limited publishers, 1975 edition.

The United States Bureau of Statistics lists the following years as ones when the US was officially in recession; recession being defined as two successive quarters of negative economic growth;

2001/2 1991 1982 1974 1961 1949 1937 1932 1921 1907 1897 1893 1884 1873
1866 1857 1847 1836/7 1825 1819

Roughly one recession per decade.

Some of the ten yearly business cycle recessions however, ended up far deeper and more lasting, more memorable, than others; years as underlined in the above list. This is the property, or more correctly, land value cycle. This, as the following will show you, is to do with speculation in government granted licences and privileges, most of which is land value, facilitated through the process of fractional reserve banking. This process is purely man made, and is not in the slightest a natural one. 1819 is considered by historians to be the first real ‘industrial’ recession.

“In the 1930’s Homer Hoyt, then a post graduate student at the University of Chicago, investigated the trends in land value in Chicago over the remarkably long period of 100 years. He discovered a regular cycle of 18-year duration. His data is considered to represent the general trend in real-estate values in the USA over the period up to the 1930’s. Hoyt has since updated his material, and his results are listed in Table 5:1”.

From Fred Harrison’s book, *The Power in the Land*, Universe books, 1983, page 64.

TABLE 5.1 from Harrison looks like this:

US land value peak	building cycle peak	recession
1818	-	1819
1836	1836	1837
1854	1856	1857
1872	1871	1873
1890	1892	1893
-	1916	1918
1925	1927	1929

Harrison updates this further, to 1983, as follows;

War interrupted	1955 US land rent bottoms (p124)
1973	1974
1989 at the time, a forecast	1991 again, a forecast at the time of release of his book.

Extrapolating from here, one could reasonably expect the next property cycle peak, then recession, toward the end of this current decade, 2009 / 10. One would have to say, the first 11 years of the current 18-year cycle make this a plausible scenario.

There is one peak in land values missing; the decade of the 1910’s. Harrison attributes this to the world war at the time, disturbing the ‘benign psychological outlook which is necessary for speculation.’

Harrison notes mostly that “the peak in land values is reached 12 to 24 months before the recession; i.e. the downturn in land values precedes the decline in general economic prosperity.” He notes further that “the peaks in the building cycle follow the peaks in land value but precedes the recession.” Therefore we have the possibility of a transmission mechanism of the effects of land speculation, passing ultimately into the general economy. Activity in the construction industry, house building in particular, once land costs too much, curtails construction, dampening activity over the wider economy. This is more than just the credit creation ten-year cycle, though is part of it as well.

So, in order to forecast our quite obvious business cycles, but especially the property cycle, one should measure construction activity sure, but more importantly, land value. It is here however, that one comes up against a complete dearth of any meaningful statistics. Few take the time to measure land value, then interpret what this might mean for the economy. One reason for this is because all economists today will argue to you that land is part of capital, and therefore not something to be measured separately. Do not fall into this woeful and thoroughly blinding mistake of treating land as capital.

So to help us with our forecasting, there are two things we ought to do

- measure land value

- study past property cycles, in particular the behaviour of both the economy and the people that lived through each one

This should help give us a clearer idea of where we might be at any point in time in the current cycle. (It may also help alleviate any doubts we may have about whether the property cycle will continue to repeat.) Each cycle will manifest differently of course, the repetition could never be exactly the same; read on however, the similarities are interesting.

Before that though, let's read a few more words from Galbraith, page 103.

“The disenchanting character of the events described in the last century as panics and in the early years of the present one as depressions is not in doubt. They occurred in and after 1819, 1837, 1857, 1873, in a minor way in 1884, with great severity in 1893 and again in 1907. There was a brief but harsh one in 1921 and then the most drastic and enduring of all in – and after – October 1929. So regular had been their recurrence that by the early years of the present century a systematic, wavelike movement was thought to be characteristic of economic life and development. One could gain an advanced degree in economics by specializing in business cycles, called by the informed just ‘cycles’.”

And a bit more from page 104.

“The usual image of the business cycle was of a wave like movement, and the waves of the sea were the accepted metaphor. Prices and production rose gradually, then more rapidly, reached an apex and then subsided. One measured the length of the cycle from crest to crest or trough to trough; thus again the wave. The reality in the nineteenth and early twentieth centuries was, in fact, much closer to the teeth of a ripsaw which go up on a gradual plane on one side and drop precipitately on the other. Or, if a wave, it was the long mounting roll and then the sharply breaking surf.

In all of the panics there were recognizable constants. First came an expansion in business activity. This usually centred on some dominant form of investment, one that reworked the economic geography of the country. The first such object of investment was the canals; then, and much more importantly, came the railroads. With canal and railroad building came expansion into new lands. Often, although not invariably, prices rose.

Then, as time passed, expansion gave way to speculation, a term that needs to be understood with some precision. (A thoughtful Boston observer in 1840 noted that speculation was what, when succeeds, is called enterprise, an evil thing only when it fails.) Speculation centres on one or more of those assets, real or fiduciary, that are central to the expansion currently under way; in 1819, and again in 1837, it was, not surprisingly, land. In 1829, the government sold 1.2 million acres of public land for \$1.5 million. In 1836, before the crash, it sold 20 million for \$25 million, much of it to operators who promptly resold it at a profit to others who resold it for yet more. These too were the great years of canal building. There was also a boom in public improvements – turnpikes, statehouses, schools and some jails – and in the securities that financed these rewarding enterprises.

By 1857, speculative interests had shifted to railroads. There it remained for the rest of the century. In the years preceding the panic of 1873 and again before that of 1893, there was a great boom in railroad construction. With it went speculation in the facilitating railroad securities. Nothing in the 19th century is more remarkable than the way men forgot the last railroad debacle and proceeded to lose money in the next. Other and lesser objects of speculation also attracted attention. Prior to the 1873 panic there was still an open market for

gold as quoted in greenbacks. In 1869, Jay Gould, with Jim Fiske as his agent, sought to corner the gold market – to control the gold from which dealers had to fill their contracts to supply the metal. Success for these notable scoundrels depended on the government's not selling gold, which Gould thought he had ensured by buying Grant's brother-in-law (and thus the President) and also a minor official or two. His men couldn't, as it happened, deliver Grant. The effort collapsed. In the period before the 1907 panic there was an amateurish effort to corner the copper market.

By 1907, though railways were still important, the speculative interest was shifting to common stocks in general. The 1921 depression was preceded, somewhat atypically for the time, by speculation in land and in the commodity markets. The great bull market of the twenties was again in common stocks. By 1929, the infinite horizons of technology had captured the sanguine mind. So had the notion that there was a peculiarly omniscient form of financial genius to whom the task of winning speculative wealth could be generated. In consequence of the first belief, RCA, a pioneer in what now would be called electronics, was a major speculative favourite, although it had never paid a dividend. Seaboard Air Line, which was thought by numerous innocents to provide a foothold in aviation, was another favourite, although, in fact, it was a railroad. And the closed-end investment trust, precursor of the mutual fund, was the device by which financial genius took over the speculative task from individuals of uninspired cupidity. In the late twenties there was a vast multiplication of investment trusts.

Speculation occurs when people buy assets, always with the support of some rationalizing doctrine, because they expect their prices to rise. That expectation and the resulting action then serve to confirm expectation. Presently the reality is not what the asset in question – the land or commodity or investment company – will earn in the future. Rather it is only that enough people are expecting the speculative object to advance in price to make it advance in price and thus attract yet more people to yet further fulfil expectations of yet further increases.

This process has a pristine simplicity; it can last only so long as prices are rising reliably. If anything seriously interrupts the price advance, the expectations by which the advance is sustained are lost or somehow endangered. All who are holding for a further rise – all but the gullible and egregiously optimistic, of which there is invariably a considerable supply – then seek to get out. Whatever the pace of the proceeding build up, whether slow or rapid, the resulting fall is always abrupt. Thus the likeness to the rip-saw blade of the breaking surf. So did speculation and therewith economic expansion come to an end in all of the panic years from 1819 to 1929.”

Galbraith. His books are always a great read. There is also some very good reading about repeating cycles in W.D. Gann's "Wall Street Stock Selector", the very first chapter in fact.

And do note Galbraith's further particularly insightful comments, page 103 again, about language and terminology. Something of which it is always useful to be aware;

“During the last (19th) century and until 1907, the United States had panics, and that, unabashedly, is what they were called. But, by 1907, language was becoming, like so much else, the servant of economic interest. To minimize the shock to confidence, businessmen and bankers had started to explain that any current economic setback was not really a panic, only a crisis. They were undeterred by the use of this term in a much more ominous context – that of the ultimate capitalist crisis – by Marx. By the 1920s, however, the world crisis had also acquired the fearsome connotation of the event it described. Accordingly, men offered reassurance by explaining that it was not a crisis, only a depression. A very soft word. Then the Great Depression associated the most frightful of economic misfortunes with that term, and economic semanticists now explained that no depression was in prospect, at most only a

recession. In the 1950s, when there was a modest setback, economists and public officials were united in denying that it was a recession – only a sidewise movement or a rolling readjustment.”

Indeed.

Fractional reserve banking

“The process by which banks create money is so simple that the mind is repelled.”

So wrote John Kenneth Galbraith, in his book *Money, Whence it came, where it went*. In talking about one of the early banks, the Bank of Amsterdam, he continued: “Where something so important is involved, a deeper mystery seems only decent. The deposits of the Bank of Amsterdam just mentioned were, according to the instruction of the owner, subject to transfer to others in settlement of accounts. The coin on deposit served no less as money by being in a bank and being subject to transfer by the stroke of a primitive pen. Inevitably it was discovered – as it was by the conservative burghers of Amsterdam as they reflected incestuously on their own needs as directors on the Dutch East India Company – that another stroke of the pen would give a borrower from the bank, as distinct from a creditor of the original depositor, a loan from the original and idle deposit. It was not a detail that the bank would have interest on the loan so made. The original depositor could be told that his deposit was subject to such use – and perhaps be paid for it. The original deposit still stood to the credit of the original depositor. But there was now also a new deposit from the proceeds of the loan. Both deposits could be used to make payments, be used as money. Money had thus been created. The discovery that banks could so create money came very early in the development of banking. There was that interest to be earned.”

The early banks were very familiar with this process. It was reported about the banking houses of Venice, in the quarterly *Journal of Economics*, Vol. VI No 3, April 1892, titled, *The Bank of Venice*, and also quoted in Galbraith: “Banks of deposit to the number of a hundred or more came into existence in Venice in the 13th 14th and 15th centuries. A very considerable number also failed with varying degrees of resonance. Numerous efforts were made by the Senate at regulation, including such details as the hours that banks were required to be open and their obligation to count out the depositor’s cash in his full view. The results of the regulation were less than perfect. A 16th century Senator, one Tommaso Contarini, told in a speech of the difficulties. He noted that a banker ‘can accommodate his friends without the payment of money, merely by writing a brief entry of credit. The banker can justify his own desires for fine furniture and jewels by merely writing two lines in his books, and can buy estates or endow a child without any actual disbursement.’ ”

Riches out of thin air. Something for nothing. Such an incredibly simple process, our mind is indeed repelled, is it not?

Let us have a closer look at this process, for it is the very reason you are not permitted, by law, to establish a bank and then go ahead and print your own notes.

The word ‘bank’ derives from the word ‘banco’, used to describe the old merchant’s benches, used in the medieval market places of Italy. Such money traders in the market places of Lombardy preferred to set up their own dealing benches, rather than have a permanent stall or shop. The breaking of any money merchant’s bench in medieval Italy was the signal of his failure.

So here is a question. If I owed you \$100, would you accept from me a signed IOU as settlement of the debt? And if you did, could you pass this signed IOU onto someone else as

payment of your own debt? Probably not. Hence metal was fashioned into coin, duly accepted by all, to operate as some sort of medium of exchange to assist us in swapping, or trading goods with one another, and to pay off our accounts. Out of convenience, notes eventually followed. May I point out though, since most world currencies are no longer convertible into real metal, i.e. gold, when we accept say a ten dollar note from the mint, what we are really accepting is an IOU from the Reserve Bank, which agrees to pay us just ten dollars on redemption of the note, its face value, nothing more. We accept this because everybody else does; it works only because of community confidence and trust.

Today we use debt as currency also. Formerly backed by gold, but no longer, merely backed now by a promise. So money has come to represent several important things these days, in particular:

- representing a standard against which each of us measures our values, what each of us is prepared to do for ten dollars worth of money say, and
- as a store of wealth.

Just how debt came into use as currency serves as a useful history of banking, and will help improve our knowledge of that all important process, credit creation, called today Fractional Reserve Banking.

Picture yourself as a merchant in London some 500 years ago. As you ply your trade and sell your goods, you are paid for your wares in gold and silver coin. What to do with all these coins? Place then under the mattress? Aside from perhaps some sleep discomfort, this could be risky. Fortunately, one was now able to use the facilities of the nearby goldsmith, who would accept your coins for safekeeping. In exchange, and to prove your ownership of the coin so deposited, he would give you a receipt. We should understand that these receipts came to be somewhat important, as they held the signature of a man of considerable stature and reputation within the city. It was unthinkable that such a man, a goldsmith would ever dare cheat a client. The receipt of a goldsmith was as good as coin.

Now of course greed being what it is, there were isolated instance over the years of bad behaviour from a goldsmith or two; clipping of gold coin, filing of the edges and other tactics to add to one's gold in the vaults. Such acts were rare however, and carried considerable penalties, usually death, if caught.

On occasion, you the merchant might have a large invoice to pay. You could of course head down to the goldsmith, take out some of your coin and pay the invoice. Or you might instead hand over your receipt, signing it as you do, i.e. endorsing it over to the owner of the invoice, who may now claim the amount of the receipt, in gold, from the goldsmith. A considerable saving of time and effort on your part.

Time passes. Out of ease and business convenience, the paper receipts begin to circulate more freely. For even more convenience, the receipts came to be marked simply 'paid to bearer', obviating the need for endorsement at every exchange of receipt. This receipt, backed by the good standing of the goldsmiths, is being treated now in the same manner as coin. Money in its own right. Daily, any goldsmith might be presented with a receipt. He would naturally and without argument, pay gold out to the bearer of the receipt to the full face value. (Mmmm, job growth in forgery comes to mind here, but that is another story.)

More time passes.

So much gold lying idle in the vaults of the goldsmiths must at times have given the goldsmiths plenty to think about. Who was the real owner? Why is so much left uncollected? It is never all claimed at once; perhaps I could put some of it to use myself?

Your son, for much time has passed, needs to buy some equipment, but does not yet have the coin to do so. (In your day one had to save hard...) He heads down to your goldsmith to ask for some credit. The goldsmith thinks, well your business is growing, you have a good name, the risk is small, could be good for business. Now the goldsmith could lend your son some gold; but better still, why not simply write out a receipt for the value asked for, paid to bearer. The goldsmith does so, which he passes to your son, who immediately uses the credit so obtained to pay for the equipment. The receipt has gone into circulation as money. Nobody questions the receipt, for it has the backing, the signature, of a reputable goldsmith.

Eventually, as the son puts the machine to use, he will pay back the amount 'loaned', plus that damned little bit the goldsmith asked for as recompense for the risk (just a little interest you understand).

Think about this for a minute. The merchant son wanted credit to expand his trade, the goldsmith issued him a receipt for the gold that he had not yet in fact deposited with the goldsmith but would eventually do so, the goldsmith demanding just a little extra for his help. As trade grew, so did the demand for these receipts, now called 'notes', or 'bills'.

The goldsmith continually observed that not everyone came to collect the gold all at once. How much therefore, of the gold might he 'loan out' to worthy inquiring customers – borrowers – and Lord knows, there sure was plenty of them at any one time. And so, after a while, it was established, at least by reputable goldsmiths, that for every \$100 worth of gold held, \$1000 worth of notes could be issued. The goldsmith had just become a banker.

The best borrowers soon proved to be princes and their principalities (hundreds of them in Europe at this time). These would borrow by issuing securities – debt acknowledged by the principality government – used mostly by the prince to wage war on his neighbour, funded out of future tax revenue. The king's ambitions could be easily financed now. (I have heard it said by the way, that the great Rothschild banking concern's office in Paris would lend generously to Napoleon, and the English office generously to Wellington to finance his army in turn. Just one condition, loans being approved only if the victor assumed payment of the loser's debts...).

Merchants now are often being paid for their goods, not just in coin, but more often in goldsmith's receipts, the new bankers. As a merchant, instead of depositing just coin, you are often depositing goldsmith's receipts as well.

The conclusion you may draw from this, no longer so repelling to the mind one would hope, is that bank deposits are created by the banks themselves, not by you the customer. These days, when you draw a cheque, what is in fact happening is you are, by writing the cheque, instructing your bank to transfer debt from your account, to the account of someone else. To effect this, banks settle their outstanding balances with one another overnight.

Galbraith again:

Quote: "Where such reward is waiting, men have a natural instinct for innovation. There was an alternative opportunity involving bank notes, one that was wonderfully exploited in the eventual American Republic. That was to give the borrower not a deposit but a note, redeemable in the hard currency that had been placed in the bank as capital (i.e. by the original subscribers to the share issue of the new bank upon incorporation – Ed) or as a sedentary deposit. With this note the borrower could make his payment; the recipient of such payment might, instead of redeeming the note for cash (i.e. gold or silver – Ed), use it for his payments, and so on ad infinitum. Meanwhile back at the bank interest was being earned on the original loan. One day, perhaps, the note would be returned and redeemed for the hard cash of the original deposit. But by then the borrower would have repaid his loan, also in hard

money. All would be well, and interest would have been earned. There was a chance also that the note would continue its passage from hand to hand and to yet further hands and never be returned for collection. The loan which led to its emission would earn interest and in due course be repaid. The note meanwhile would continue its rounds. Against the original coin that allowed of the original loan, no claim would ever be entered. In the 1960's, Mr George W Ball, an eminently successful lawyer, politician and diplomat, left public office to become a partner of the great Wall Street house of Lehman Brothers. "Why," he was heard to ask a little later, "didn't someone tell me about banking before?" End quote.

Especially in the US, individual banks fought bitterly to retain the right to print their own notes; a right jealously guarded and continually fought for, against the insistent demands of the US Federal government (and many US Presidents naturally suspicious of the banks and their power) to exert at least some sort of control, over often out of control, US banking activities. This is a constant theme running throughout 19th century US history.

And so to the now seemingly eternal banking question; the constant cyclical expansion and contraction of bank lending, in which I will again lend some assistance from Galbraith to help me explain:

"Though he was willing to have banks for the purpose of deposits, Thomas Jefferson strongly opposed their issue of notes. Writing to John Taylor in 1816, he agreed that banking establishments were more to be feared than standing armies. John Adams held that every bank bill issued in excess of the quantity of gold and silver in the vaults 'represents nothing, and is therefore a cheat upon somebody.' Against these austere views stood the circumstance of overriding power already mentioned: gold and silver, when deposited at the bank could be loaned at interest, and borrowers could pay the interest out of what they made from having the loan. And if... more could be loaned than was on deposit – given the unlikelihood that all depositors would come for their hard money at once – yet more borrowers could be accommodated, yet more interest earned. Alas then John Adams. From the intrinsic charm of this reward and the resulting improvement in community well-being came an overriding pressure to make the loans that increased the outstanding notes and deposits beyond the amount of gold and silver in the vault. Thus, more precisely, the problem of banking: how should lending be limited and other precautions taken against the day when depositors and noteholders would come for the precious metal that, in the nature of banking, wasn't there?

Individual banks no longer issue their own notes – at least not in the Western world. And the note issue is pretty much standard to each individual country, or even to a large region as we recently saw with the introduction of the Euro. It wasn't always this way. The US had as many different styles of notes as there were national banks, by the early 19th century.

Notes now represent less than about 10% of the debt in circulation of any country. A debt no longer backed by gold, but is backed by the production of the country, for that is what the credit issued by banks, is loaned against. This is a far more substantial backing than just gold.

Thus the process of Fractional Reserve Banking: the creation of credit for their customers, out of something that does not exist. Fractional Reserve Banking: banks issuing loans and advances to customers that ultimately create their own deposits. This process is a good one, and works well if left to its own proper devices. Let me repeat that. The process is important, and a good one, for it greases the wheels of economic exchange. The problem however is this:

Banks now, more than ever before, lend not only against the production of the country, but also against government granted licenses and privileges, the largest of which is land value. Banks do not ever make this distinction of course, but it is important for our understanding. The value of these government granted licenses and privileges is **not** one that is actually

produced, or 'manufactured' by labour and capital, such value being in fact created by government in the awarding of the license. A value that also comes out of nothing. Here is the crux of the issue, and why we get business cycles of boom and recession. The process of credit creation is a worthwhile one; it is vital to business and helps boost trade. But the process fails when credit is created on a value not backed by the productive enterprise of the nation. (Try getting a loan; i.e. credit, from a bank without owning a house, i.e. land value.) Ultimately, it is the value of these government granted licenses, especially land value, that absorb the benefits and value of all human progress. Which is why banks lend mostly against it. (Another topic taken up later.)

Theoretically, if banks were doing their job properly, in a society where land rent was not permitted to capitalize in value into a tradable commodity, defaults would never be so damaging to the economy. The trouble really starts when credit is created and backed not by produced wealth but by land price, (the capitalized rent) which in the inevitable downturn, falls below the outstanding level of the loan. If this happens on a large scale, banks fail. (Roughly every 18 years it seems.)

Perhaps it should also be pointed out, that now, more than ever, governments are some of the biggest borrowers from banks; borrowing vast sums of money which is also not backed by the productive wealth of the country, being secured by the banks against future tax revenue instead. (Which is inflationary). Banks are willing lenders to governments. Such lending (read credit creation) is now international in its scope.

So remember, banks do not lend money. How can they, for they have none to lend. Banks create credit to finance their customers.

References

Harrison, Fred 1983 *The power in the land: an inquiry into unemployment, the profits crisis, and land speculation*. New York: Universe Books.

Galbraith, John Kennedy 1975 *Money: Whence it came, where it went*. London: Andre Deutsch publishers.

József Bayer

Competing Identities – National and European?

Neo-nationalism and Europeanisation

Since the dissolution of traditional society, the construction of social identities has become an important but risky task for individuals and their changing communities. In the formation of one's collective identity, "natural" determinants recede and the element of choice becomes ever more apparent. Such choices of existential art are, of course, not entirely free. Nothing proves this more than the construction of national identity which is not older than modernity.

The common idea of a nation is basically that of a community of birth. One is a French, a German, a Hungarian by birth, and this looks like a fact, an unchangeable fate of the individual. In this respect nation has often been defined as a community of fate, a kind of *Schicksalsgemeinschaft* (Max Weber). However, in the liberal interpretation, national identity is at the same time a question of mutual choice, and on the part of the individual, this choice also entails the instrumental exploitation of the extending services provided by the nation states. As John Dunn put it: "We may not like, or choose to espouse, the social relations into which we are born. But we are born into them, whether we like it or not; and their claims are there, to embrace or to reject..."

Undoubtedly, there is an experienced contingency of one's social and political identity since modern times. From among the many social roles and identifications, however, there is one form of collective identity which outweighs all the other forms and orders them into a hierarchy: it is the national identity. It may be itself a construction and in the process of permanent making and remaking, nevertheless it has prevailed since the birth (better to say: the creation) of modern nation-states.

In modern times, one's nationality is both a fate and a choice. (Balibar) Against the concept of the *Weltbürger* (world citizen) of the enlightenment, early nationalists contended that one is first a German, a Frenchman and the like, and only secondly a human being in general. As the fervent nationalist, Johann Gottlieb Fichte put it in his famous Speeches to the German Nation, the external frontiers of a nation should become the internal bounds of its members. Occupational, local and other identities are subordinated to this one basic political and cultural determination. A man without a nationality would be as strange as Peter Schlemil in Camisso's novel, a man who lacked his shadow, because he sold it to the devil. Ernest Gellner used this case to exemplify the curious strength of nationalism. The nation state provided the cultural frame, based on the common language and on a constructed historical memory, which served as a legitimating ground for national political power. National identity in such an exclusiveness generates strong emotions of belonging. This is based on a fictive ethnicity, projected back deep into history, as opposed to the real delineation of historical origin. Without a historical myth, there is no nationalism.

This *naturalisation* of social ties was supported by the political institutions of the modern state, which enriched the national community with a civic component. Members of a nation-state are *brethrens*, who have equal rights as citizens of the same political community. This feeling was only strengthened by the extension of social rights provided by the welfare state of the 20th Century. The nation state secured the life of its members against outside threats and at the same time gave them dignity as equal citizens. But in response, it required high sacrifice from its members, even their life if necessary. All this was represented by strong

symbols of identification, for example by anthems, flags, holy places etc., providing for the emotional appeal of every kind of nationalism.

If national identity is tied to modernity, postmodern experience and thinking reinforces the element of free choice in the constructing of collective identities. There are many roles at one's disposal and supposedly nothing forces one to cling to one basic form of identity. The established hierarchy of identities dissolves, while the individual identification process becomes volatile, subject to free choices. Its symbols are, according to Zygmunt Bauman, the tramp and the tourist. They travel through the world and avoid any solid engagement and roots. This should be the paradigm of the globalised man/women, restless and uprooted, without real commitment to any community with local boundaries.

But we live in a globalised modern world, rather than in a postmodern utopia. Identity politics emerge as a powerful mass reaction to the challenges of the global age. Nobody can say after 11 September 2001 that the conflict of Macworld vs. Jihád (B. Barber) is only an empty metaphor.

The influence of identity politics is also present in Europe, though for different reasons. As outstanding European politicians stressed in the last decade, the European Union needs a stronger sense of identity, as a common legitimating ground for political unity, which also serves greater internal cohesion and the demarcation from an insecure outside world. The new European Union will form an integrated economic area with a common currency, but it will also have a common foreign and security policy, military troops and other characteristics of a sovereign statehood. Will it be a supranational state which is in urgent need of a legitimating ideology similar to that of the national identity? Could a European nationalism develop the same emotional appeal at all, as national identity? What is or will be the relationship of the two in the near future?

In light of the imminent Eastern enlargement of the European Union, this question is acute both for the member states and for the candidate countries. The notion of identity usually entails three basic dimensions:

1. The decision about exclusion and inclusion that is the determination of who belongs and who does not belong to the community.
2. A strong emotional appeal, an emphatic identification with the community that accompanies such existential decisions.
3. A symbolic representation of identity that is based on cultural discourses. (Klaus Eder, 148.)

In all these three respects the Eastern enlargement of the EU challenges the former images of European identity. Firstly, the European Community has been created and unified against the Eastern block under Soviet hegemony. Today Europe has to demarcate itself against a global world with different regional centres, and it has to define its Eastern borders as well. The countries now striving for membership have been excluded from the European integration for a long time on political terms. Secondly, the mutual trust that developed among the existing member states in the last few decades is not necessarily extended to the next member states of the European Union. Even if the situation has dramatically changed since the fall and the dissolution of the Soviet block, the Western side still lacks strong identification with the fate of the Eastern side of Europe. "Why should we bother about their problems?" – Many people think. As results of public opinion research show, the Western public has long been hesitant about the integration of East-Central European candidate countries, even if political expediency stood for it. Thirdly, even if intense political dialogue has begun with the newly

democratised countries, involving them in European affairs, the cultural exchange is still not developed far enough to create a sense of community. Jacques Delors expressed this sentiment in a statement: "Today, we no longer speak of the "other Europe" as we used to, but of the CEEC – the Central and Eastern European Countries – and I fear that this jargon betrays our underlying feeling that those countries are not yet part of our world. Much remains to be done... Our historic mission is to reunify Europe based on its common values, while respecting its diversity." (1999, cited by Lesaar)

Nobody can deny that the countries in question belong to the European tradition. The European idea is old, at least in cultural terms. The common heritage of the Greco-Roman culture, Christianity, humanism and enlightenment, democratic and political ideas (as much as nationalism itself) are common traditions that bind together many European nations into a common European history. The European identity as a political idea, however, is a late 20th century phenomenon. It was born from concerns about peace in a divided Europe of competing nation states that were threatened by permanent industrialized warfare. Since the end of the Second World War, this kind of European identity has become a real economic and political basis in the institutions of the European Community and the EU. The Eastern region of Europe, however, which shared the historical and cultural forms of European identity, was excluded from the latter.

It is no wonder that the first political leaders of the new democracies overstressed this common heritage to declare their interest of reunification with the West. The slogan "Return to Europe" meant that we had always belonged to it, only the Cold War had cut off the relations between the two parts of Europe. We can in this respect neglect the problem of centre and periphery in the different regions of Europe, which has led to differing economic and political models, including nation-state building. Their naivety lay only in the assumption that the West had a moral obligation to redraw former injustices. Only later did they understand that the European Union is a new reality with hard economic interests, solid institutions and procedures and a shared political culture, all what the accession countries lacked in the last decades. They needed to go through a long transformation process, a "valley of tears" (R. Dahrendorf), the consolidation of democracy, stable market economy etc., in order to have a chance to enter the EU.

The situation was complicated by the emerging neo-nationalism in the Eastern part of Europe. The West also has its nationalist tide but of a different character. The crisis of the nation state is widely discussed in the literature of globalisation. It is notable, however, that from the juxtaposition of the nation-state it is not the nation which got into crisis but rather the state. Whereas the nation does not stand under the pressure of efficacy, the state does. Too high expectations towards the state, related to the overextension of its responsibilities, paralleled by shrinking capabilities to cope with the contingencies of the modern world, undermines the legitimacy of single states. New threats emerged in the "risk society" that cannot be met by the traditional arsenals of state policy. The economic threat is that global economic liberalisation challenges the Keynesian state which took responsibility for the economic welfare of a given population. Another challenge was presented by the ecological threat of a global ecological crisis. Sovereignty becomes largely empty amongst the new challenges of globalisation and regional integration. The solution to most of these challenges is international cooperation, but we experience the traps of collective action. There is no effective enforcement agency (Dunn), except for military solutions that are not appropriate for most of the new problems.

Under such pressure, even seemingly well-integrated nation states begin to disintegrate. Even the success of integration may lead to such tendencies: the devolution of decision making, the

development of one economic area. Where the state centre looses or at least shares its sovereign rights and competencies, nations might nevertheless blossom. This we can observe in the striving for autonomy or even separation among many Western democracies. The question arises, what can national identity still mean, in the age of supranational, regional identities? What brings about a strong cultural or religious binding amidst the preformed clichés of identifications mediated and suggested by the global media culture? While in modern times the manifold identities of the individuals were cemented by the national identity, which served as a primary focus for linguistic and cultural as well as political self-determination, now globalisation and regionalisation may diminish its power.

In Eastern and Central Europe, the tide of neo-nationalism seemed to point towards a different direction. Its emergence, however, was due to the uncertainties and insecurities, the social and political strains, which accompanied the transformation process. This tendency was perceived by careful analysts from the very beginning, although there were several Western scholars who demonised the new nationalism as the “resurrection of history” and the like. Nationalism served, in fact, different purposes in the region. It meant different things for countries which regained sovereignty only after 1989, for people who struggled for independence waging separation wars, and for the well-integrated nation states with intact territory, where nationalism usually served only as a weapon in the power struggle of elite groups. In the more advanced countries, the nationalist card was usually played out by conservative elites, who used it to gain additional support and legitimacy from the population. In the less advanced countries, on the other hand, manipulating nationalist sentiments was a means of the old nomenclature to stay in power.

All this had implications for the discourse on European and national identity. Most nation-states in ECE followed originally the development pattern of the *Kulturnation* in which the cultural construction of the nation preceded its political existence. In the post-socialist situation such traditions have been reinvented. The old cleavage between traditionalists and modernizers influenced even the formation of political parties. National conservative parties tend to cling to old forms of European identity of a catholic universalism, and are usually more sceptical towards the modern shape of a secularized European Union. They fear the loss of sovereignty and of the uniqueness of their national culture. The “modernist” (urbanist) parties on the other hand, use Europeanisation as a critique on this “outdated” politics. Instead of nurturing an ethno-cultural nationalism, they rather stress the civic component of national identity and associate the prospect to overcome economic and social backwardness with the European Union.

It is vital for the future peace and prosperity in Europe that the process of Eastern enlargement should close successfully, in order to overcome such outdated cleavages. The dragging of the accession process into indefinite time already endangered the democratic consolidation and economic stability, and might alienate the people of the accession countries from the EU. (“There is also life outside the European Union” – expressed the Hungarian prime minister this growing sentiment in the region in the year 2000, annoyed by the indecisiveness of European politicians, which has since been overcome by the Nice Agreement.)

It is, however, a truism that national identity and European identity are not exclusive but rather complementary forms of collective identity. Public opinion polls about national and European identity show that the results depend on the fact, how the questions are put. If the interviewer puts the question exclusively, only a few percent of people decide for European identity on the first place. But if the question is put differently, allowing parallel affiliations, the European consciousness ranks up to 50% or even more, and regional and local identification is also rising.

It may turn out that the European integration process will be rather the rescue of nations and national culture than its grave-digger, regarding the growing tide of global cultural and political challenges. If we agree that every form of collective identity has to be mediated by cultural discourse, then European culture means nothing more than the conglomerate of national cultures of Europe. It cannot be based only on common economic and security interests, but needs an intense public discourse about the finality and the principles of the common European order, requires expressive symbols for identification, political and social rights bound to European citizenship, and a common European network of communication that alleviates exchanges of ideas and cultural values. As R. Lepsius put it, European culture builds not on homogenisation of national cultures but rather on the “translation” of them. *“European cultural policy is a policy of translation”* – he wrote. This way European identity may prove to be rather the saviour of national identities than their threatening and exclusive alternative.

For the EU-candidate countries of East-Central-Europe it is vital that they can take part in the process of forming a new European identity into which they should be included. They have been already invited into the discussion about the constitutional, political frames of the future Union. The European Union is still associated with prosperity, freedom and peace by the vast majority of the population. Multiple identities will be our fate in the globalized world anyway. European identity is a variant of collective identity which mediates between the national and the still weak but nearing cosmopolitan variant of a postmodern identity. It may provide a chance to create a better and more homely world for us Europeans.

Literature

Bayer, József 2000 The waning spectre of neo-nationalism in East-Central Europe. In: *Transformations of Post-Communist States*. (Edited by Wojciech Kostecki, et al.) Macmillan Press LTD, London. 226-243.

Dunn, John (Ed.) 1995 *Contemporary Crisis of the Nation State?* Blackwell, Oxford (UK) and Cambridge (USA).

Kaase, Max – Newton, Kenneth (Eds.) 1995 *Beliefs in government, Vol. 5*. Oxford University Press, New York.

Milward, Alan S. – Brennan, George – Romero, Federico 1993 *The European Rescue of the Nation-State*. Routledge, London.

Sked, Alan 1990/1991 The Myths of European Unity. In: *The National Interest, Winter*.

Taylor, Paul 1996 *The European Union in the 1990s*. Oxford University Press, New York.

Viehoff, Reinhold – Segers, Rien T. (Hg.) 1999 *Kultur, Identität, Europa. Über die Schwierigkeiten und Möglichkeiten einer Konstruktion*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

Hanna Orsolya Vincze

Public Opinion in Absolutist Political Systems

The case of the public sphere (winter 2003)

Introduction

What distinguishes absolutist political systems, as opposed to liberal democracies, is that in the case of the former there is no public opinion that governments would take into account: this is an unspoken premise that informs much current research both in the field of public opinion and in that of absolutist political systems. The article on public opinion of the *Encyclopaedia for Social and Behavioural Sciences* also seems to imply this:

Obviously, which opinions held by private persons governments will find it prudent to heed depends significantly on the political setting. It should not be surprising that systematic attention to the workings of public opinion has been the most common in modern liberal democracies, where the preferences and beliefs of ordinary citizens are believed to be routinely consequential, whether through elections of public officials, voting in referenda, interest group activities, or other mechanisms.¹

The article does not give a definition of public opinion other than the one in the above quotation, but does refer to the difficulty of defining the notion. So does Habermas on the first page of *The Structural Transformation of the Public Sphere*. The book starts with a reference to the elusive nature of the object of public opinion research, and promises to contribute to the clarification of the concept by providing a historic understanding for it.² From the very beginning however Habermas switches from speaking about public opinion to speaking about the public sphere as a category of bourgeois society, treating the terms as coextensive. This is not some sort of sloppiness on his part, but is in line with his understanding of public opinion (in its meaning of critical judgement) as existing only in the space of the latter,³ or, conversely, his understanding of the (bourgeois) public sphere as the function of public opinion.⁴

Public opinion as “critical reflections of a public competent to form its own judgements” is thus a concept that in the framework of Habermas’ work is not transferable to any other context than that of the bourgeois civil society, nor can it be “ideal-typically generalized.”⁵ The same holds, he claims, the notion of the bourgeois public sphere. These notions are

¹ L. M. Bartels, “Public Opinion: Political Aspects,” in David Sills, ed., *Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, New York: Elsevier Science, 2001, vol. 21., p.12560.

² Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere*, translated by Thomas Burger and Frederick Lawrence, Cambridge: Polity Press, 1992 (1962.)

³ “‘Opinion’, of course, did not evolve straightforwardly into ‘public opinion,’ *opinion publique*, that late eighteenth-century coinage that would refer to critical reflections of a public competent to form its own judgements. Both of the original meanings – the mere opinion and the reputation that emerged in the mirror of opinions – were antithetical to the kind of rationality claimed by public opinion.” (ibid. 90.)

⁴ cf. ibid. 2.

⁵ ibid. xvii.

however often treated as ideal-types, and are often considered to be explanatory of other cultural-historical situations.⁶

The fact that subtle authors like Zaret would disregard Habermas's explicit claim at socio-historical specificity has to do with three aspects of his work. First, he treats the German term *bürgerliche Gesellschaft* as synonymous with the English "civil society," he himself disregarding thus the fact that in the Scottish Enlightenment, deeply influencing both Kant and Hegel, the latter term was coterminous with "polity" or even human society in general, whereas with the latter authors it came to mean a specifically modern development.⁷ Second, and more importantly, there is a strong normative aspect to the book, aiming, as Calhoun put it, to recover "an institutional location for practical reason in public affairs and the accompanying valid, if often deceptive, claims of formal democracy."⁸ Finally, Habermas treats the bourgeois public sphere as the only public sphere proper: the representative publicity that preceded it and that seems to re-emerge with the fall of the bourgeois one is a "status attribute," and not constituted as a social realm.⁹

If however the Habermasian concepts of public sphere and public opinion are treated as transferable and ideal-typical, and especially if one disregards Habermas' frequent affirmation that the claims he discusses had a subjective rather than objective validity, and were historical realities in the former sense,¹⁰ many of his statements can be disproved. This paper argues that the notion of public opinion understood as discursive will formation via an "intersubjective communicative process"¹¹ is a concept that can be interpreted in, and is explanatory of contexts distant in time, space and political system from the eighteenth Western European bourgeois society, moreover in contexts that are conventionally described as absolutist, and where consent is generally assumed to be engineered by unidirectional domination rather than dialogical communication. What follows however is not a criticism of Habermas, but rather an attempt to put his concepts to uses that he himself did not. It is expected that in the course of such a transfer the meaning of these concepts will shift, and some common stereotypes about absolutism as a political system will also need qualification.

Representative Publicity, Absolutism and Public Opinion

In the narrative put forward by Habermas, the emergence of the bourgeois public sphere is preceded by the representative publicity of feudalism. In the High Middle Ages and feudalism

⁶ See for example David Zaret, "Religion, Science and Printing on the Public Spheres in Seventeenth Century England," in Craig Calhoun, ed., *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge, MA and London, England: The MIT Press, 1992, 212.

⁷ Adam Ferguson for example argues that civil society is natural, and certain elements of it are to be found even among "savage" people; see Adam Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society*, ed. Fania Oz-Salzberger, Cambridge: Cambridge University Press, 1995. On the reception of Scottish Enlightenment in Germany see for example Norbert Waszek, *The Scottish Enlightenment and Hegel's Account of Civil Society*, Dordrecht/Boston/New York, 1988.

⁸ Craig Calhoun, "Introduction: Habermas and the Public Sphere," in idem, op.cit. 1.

⁹ cf. Habermas op.cit. 7.

¹⁰ "Although the needs of bourgeois society were not exactly kind to the family's self-image as a sphere of humanity-generating closeness, the ideas of freedom, love and cultivation of the person that grew out of the experiences of the conjugal family's private sphere were surely more than just ideology. As an objective meaning contained in an element in the structure of the actual institution, and without whose subjective validity society would not have been able to reproduce itself, these ideas were also reality." (ibid. 48.)

¹¹ The term is used by Calhoun to describe the normative thrust of Habermas; cf. Calhoun, op.cit. 5.

a public sphere separate from lordship did not exist. Publicness was a status attribute of those in power. They were public persons in the sense that their power was represented publicly, “not for, but ‘before’ the people.”¹² The people in their turn were necessary to the representation as spectators, but did not participate in the act of representation proper. Representation was strictly coded, and thus “completely unlike a sphere of political communication. Rather, as the aura of feudal authority, it indicated social status.”¹³ It had no specific location, but was a code of conduct.

When an impersonal public power separate from the person of the ruler comes into being, with bureaucracies and standing armies, regulating society from above (this is what Habermas describes as one of the main developments of absolutism),¹⁴ a private sphere is also constituted, private here meaning deprived, i.e. excluded from the exercise of power. In the process by which the feudal powers disintegrate and an impersonal public authority comes into being, civil society also develops “as the genuine domain of private autonomy” opposed to the state.¹⁵ Public communication is in this period still dominated by the publicity of representation, until the end of the seventeenth century, when the press in the strict sense of the word, meaning regular and public supply of news, and anonymous access to it, comes into being.¹⁶ From the separation of the public authority from the private sphere of civil society a public made up of private citizens and mediating between the two comes into being. It converts the institutions of discussion extant in the literary public sphere, takes a stance against absolutism, and claims for itself the right of establishing the right policies, and finally comes to understand itself the basis of the law.¹⁷

The above outline does not do justice to the complexity of Habermas’ argument, leaving out important elements like the economic foundations or the experience of the conjugal family. It highlights however the elements of the Habermas model important for the purposes of this paper. First, representative publicity is understood as “indication,” “visualisation,” “domination” rather than communication. Second, the argument against absolutism centres around legitimacy and the source of the law, its stake being whether society should be regulated by norms defined by the sovereign and communicated in a normative one-way discourse, or whether the norms should be established in a dialogical communication and obeyed both by society and the ruler.

This account raises a problem common not only to Habermas, but to many works dealing with issues of public opinion, public sphere and state power. As summarised by Charles Hirschkind, there is a tendency in liberal thought “to view the individual as necessarily in conflict with the community and the forms of collective discipline that undergrid it.”¹⁸ The polarity Hirschkind senses in framing the analysis of the uses of modern religious media, the polarity between deliberative and normative processes, is characteristic of a wide body of works, with scholars focusing on deliberative aspects stressing “the possibilities of argument, contestation

¹² Habermas op.cit. 8.

¹³ *ibid.* 8.

¹⁴ *ibid.* 11.

¹⁵ *ibid.* 12.

¹⁶ *ibid.* 16.

¹⁷ *cf. idib.* 53-54.

¹⁸ Charles Hirschkind, “Civic Virtue and Religious Reason: An Islamic Counterpublic,” *Cultural Anthropology* 16. 2001. 3.

and dialogue,” while those focusing on the normative aspects stressing the disciplinary, ideological ones.¹⁹ And, as Sheyla Benhabib put it, Habermas does inherit from liberal political theories the opposition between publicly established social norms and the private matters of values, needs, conceptions of good life.²⁰ Thinking in the framework of this opposition leads to serious difficulties in conceptualising non-democratic political systems and the place of public opinion in them. It indeed gives birth to the presupposition we started with, namely that a relevant public opinion is a prerogative of liberal democracies. The most obvious case in point is absolutism, where norms are supposed to be established by the unconstrained sovereign will of the ruler, as a political system in which there is no place for deliberation.

Whether there is such a thing as “actually existing absolutism” is of course a problem subject to continuous debate. Unconstrained sovereign will can reasonably be supposed to have existed as a theoretical claim rather than as an actual political practice, the executive and penetrative power of European states generally remaining in the early modern period either weak, or in need to rely on local communities and institutions established from below.²¹ Moreover, the term is not free from value implications. In Anglo-Saxon literature it tends to have negative overtones, associated with reason of state, an alienated bureaucracy, militarism etc., whereas in Continental, and especially in Eastern Europe it is seen as a positive development bringing about equality before the law, promoting education, a rational administration, economic development and so forth. Europeans moreover tend to regard the use of the term in non-European contexts as a euphemism for autocracy and despotism.

It seems that absolutism needs to be treated as a theoretical claim of historic agents and a model used by researchers much the same as the Habermasian bourgeois public sphere. Conceptualizing them however as diametrically opposed along the line of presence or absence of a relevant public opinion, or along the normative-deliberative opposition leads to problems in understanding the political systems described as absolutist and the performativity of the different public utterances produced in them.

European Renaissance and humanism is a case in point. Publicness in this world is, according to the Habermas model, represented before the people in a unidirectional communication – transmission, rather. This model however does not do justice to role of the court literati who staged the spectacle of representation. As Sándor Bene has argued, this is the period when the intelligentsia as a distinct social stratum comes into being by symbolically confronting political power and claiming for itself the right to establish who is worthy of fame and glory.²² The whole practice of the humanist “cult of personalities” can be understood as emphasizing the represented ideas, not the represented persons. Understood in this way, the discourse of the humanists is aimed at the prince, and by idealizing him they are in fact pointing to the ideal relationship between the prince and the intellectuals, which the prince is expected to uphold. Thus the representation of princely virtues is aimed at two “publics:” it does represent princely power before the people, as Habermas would have it, but it also urges the possessors of the power to follow the norms represented to them. In doing so, they cannot

¹⁹ *ibid.*

²⁰ cf. Sheyla Benhabib, “Models of Public Space: Hannah Arendt, the Liberal Tradition, and Jürgen Habermas,” in Calhoun *op.cit.* 88.

²¹ vak Krieken, referring to Le Goff and Sutherland, points out that in pre-Revolutionary France most people could live almost entirely outside the realm of the state. (Robert van Krieken, “Social Discipline and State Formation”, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 17. 1990. 3-28.

²² cf. Sándor Bene, *Theatrum Politicum*, Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999, 44.

be understood in the normative-deliberative opposition. True, the frame of reference is not universal reason, but a set of received norms and values. These are however attributes the prince is not born with, but is expected to strive towards, directed by a circle of court literati that thus constitute a relevant public.

Mirrors of princes proliferating in seventeenth century Hungary well illustrate the theoretical consequences of the preliminary understanding of the speech situation they are formulated in. These texts are generally considered by Hungarian historiography theories of absolutism, connected to the existence of a supposedly absolutist Transylvanian principality.²³ “Absolutism” in this context vaguely means something like “centralization” and is assumed to be the mark of “enlightenment” and “modernity,” with the ensuing positive value judgements.²⁴ The main line of argument of these “Calvinist theories of absolutism” is that the ruler is ordained by God must govern together with the *magisterium* in conformity to divine law. The call for the participation of the *magisterium*, the representatives of the communities (mostly, but not necessarily meaning religious ones) as well as the language of obligation and obedience generally characteristic of divine law theories²⁵ allude to a speech situation in which authors are formulating expectations towards the prince, and not only representing his power as ordained by God and thus legitimate, though the need for legitimization, especially in the international arena during the period of the intervention of the principality in the Thirty Years War with Ottoman support was indeed an important factor. Again, the speech situation is not simply one of unidirectional, normative communication, but works in two ways. The two ways are however not to be understood as the reciprocity of the deliberative discussions of an autonomous public sphere, rather as simultaneously aiming at two separate audiences. Let us recall the double meaning of *raepresentatio* in the period: apart from its meaning of public display of status, highness, excellence etc.,²⁶ it also meant grievances, the presentation of requests and accusations of breach of laws, received freedoms and customary norms on part of the ruler before him.

Opting for a normative model of understanding political communication in a regime described as absolutist defines the structure of Selim Deringil’s *The Well-Protected Domains. Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909*.²⁷ Deringil defines his project as an analysis of the working of ideology expressing the hegemony of power in the Ottoman Empire,²⁸ thus opts from the very beginning for a model of unidirectional

²³ For a comprehensive overview of these texts see Emil Hargittay, *Gloria, fama, literatura*, Budapest: Universitas, 2001.

²⁴ The government of Transylvania in the seventeenth century is however hard to describe as absolutist. Legal historians dealing with the government of Transylvania and the nature of princely power in the period generally stress that realm of princely power only extended to his own private and crown estates, and it was in these realms that his actions were not bound – nor regulated – by positive law. The lack of an aristocracy and the weakness of the estates, as well as the fact that the prince tended to be the richest landowner of the principality were however not enough to let princes penetrate realms regarded as belonging to the noble or urban estates, including jurisdiction and taxation. Describing it as absolutist carries however the potential of redeeming it from charges of despotism often levelled against the Ottoman vassal princes both by their subjects and Western contemporaries. (cf. Evans, *The Making of the Habsburg Monarchy 1500-1700*, Oxford: Clarendon Press, 1979, 268-9.)

²⁵ The suggestion that divine right theory is a theory of obligation of both ruler and subjects was made by J. W. Allen in *English Political Thought 1603-1660*. London: Methuen, 1938, 99-101.

²⁶ cf. Habermas op.cit. 7.

²⁷ London / New York: I.B.Tauris, 1998.

²⁸ *ibid.* 3.

communication from above. In line with this, he casts the analysis in terms recalling the Habermasian understanding of representative publicity: the Hamidian regime stresses “the personal visibility of the ruler,”²⁹ it regularizes urban spaces to create an appearance of order and regulation.³⁰ The efforts to promote education and to increase administrative efficiency are portrayed as an exercise in Sozialdisziplinierung.³¹

The problem that Deringil avoids is however the reaction of society to the state’s attempt at penetration, though the narrative he puts forward seems in line with the argument that the modernizing state in need of resources attempts to penetrate society to a degree unseen before. At this point however in a Habermasian model of the working of the public sphere a conflict between state and society ought to come about, leading to the creation of an autonomous civil society. The lack of discussing the domestic public opinion is even more trenchant since Deringil defines the legitimacy crisis of the state that seems to be competing for the loyalty of his subjects as well as for international recognition as manifesting itself both in the internal and the external arena:

Just as the state was permeating levels of society it had never reached before, making unprecedented demands on its people, it created new strains on society, leading to what Jürgen Habermas has called a ‘legitimacy crisis’ or ‘legitimation deficit.’ Nor was this legitimacy crisis confined to the relationship of the Ottoman centre with its own society. In the international arena also, the Ottomans found themselves increasingly obliged to reassert their legitimate right to existence...³²

Stating the presence of internal legitimation crisis, he then proceeds to account for the diverse techniques the state applied to counter it, and then to discussing the world public opinion. Domestic public opinion thus does not appear as an element of the account, presumably because he does not find counterparts of the western forums and workings of public opinion in the Ottoman context. The reader is left with only hints to attempts at banning religious functionaries from discussing political issues,³³ at instances of closing down schools training the bureaucracy, and then to the “tacit knowledge” of the service elite that finally overthrows the regime.³⁴ The scattered examples of suppressive state interventions against the service elite and religious leaders of course raises the question whether they constituted a public sphere and articulated a public opinion that the state needed to compete with or counteract. Deringil’s answer seems to be no, and the metaphor of “tacit knowledge” he employs is very telling in this respect.

Describing the Ottoman Empire’s attempt at modernization, Deringil thus seems to fall into the trap of thinking in terms of a normative, disciplinary vs. a deliberative model of public

²⁹ *ibid.* 18., also 33, 35. etc.

³⁰ *ibid.* 31.

³¹ Though Deringil does not use the term, he is describing a practice aimed at penetrating society and forming loyal subject, see especially chapter 3, “To enjoin the Good and to Forbid Evil: Conversion and Ideological Reinforcement,” 68-93.

³² *ibid.* 9.

³³ *ibid.* 41.

³⁴ *ibid.* 167-173.

communication, and by opting for the former he cannot include into the model the importance or public religious teachings.³⁵

Transcending the Deliberative vs. Normative Opposition

The equation of divine right theories with those of absolutism understood as unlimited sovereignty in European historiography,³⁶ as well as the wider failure of conceptualizing arguments cast in religious terms or making reference to a strict code of norms and values as manifestations of a public opinion goes back to a deeper binary opposition, rooted in the Enlightenment, and informing much of current thought. It is the opposition of reason and reasoning, reflected in the double meaning of the German *Räsonnement* Habermas alludes to: “simultaneously the invocation of reason and its disdainful disparagement as malcontent gripping.”³⁷ With the rise of market economy, Enlightenment brought about a belief in universal natural law guiding the behaviour of the market, and the belief in the capacity of the reason of participants of the market economy to uncover the truth of these laws, following the model of the empirical natural sciences. Public opinion becomes thus “the reasoned form of access to truth.”³⁸ This development was coupled with the privatization of religion as a domain of belief, of the realm of subjective values that must not be allowed into the public sphere. This understanding of reason as universal and secular belongs however a kind of reasoning specific to the Enlightenment, as Talal Asad suggested, thus inappropriate in understanding non-Enlightenment traditions. This holds for both European and non-European contexts:

Islamic states are typically regarded as absolutist, and the practice of public criticism is seen alien to them. But how did Europeans in that era of early modernity connect public critical discourse with religion while living under an absolute ruler?³⁹

Asad answers the latter question by showing how even in Kant public argument is connected to obedience to the ruler, as well as the fact that religion was relegated to the private sphere as personal experience opposed to true knowledge because during the Reformation strifes this was what the interest of strong centralized states required. This is what motivates Kant, Lipsius or Locke.⁴⁰ The argument has consequences on the understanding of public opinion and criticism in non-Enlightenment absolutist states:

This is not to say that non-Enlightenment societies do not know what reasoned criticism is, or that non-liberal governments can never permit the public expression of critical

³⁵ The case he hints to is an article rebutting an anti-Islamic one, nevertheless the newspaper was reprimanded because religious functionaries were not supposed to be “troubling minds;” nor were they supposed to be teaching “on matters of election and politics.” (ibid. 41.) They obviously were doing so.

³⁶ For an overview of this question in Western European historiography see Glenn Burgess, *Absolute Monarchy and the Stuart Constitution*, New Haven / London: Yale University Press, 1996, esp. chapter 4, “The Divine Right of Kings Reconsidered,” 91-124.

³⁷ Habermas op.cit.27.

³⁸ Calhoun op.cit. 17.

³⁹ Talal Asad, *Genealogies of Religion. Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*, Baltimore / London, 1993, 200.

⁴⁰ ibid. 205-206.

dissent. On the contrary: institutionalized forms of criticism, made accessible to anonymous readers and listeners, are integral to many non-Enlightenment states.⁴¹

Asad analyzes the practice of *nasīḥa* in Saudi Arabia, the advice that is given for someone's good and moral edification. The practice is interesting for the wider topic of public opinion and criticism because it is morally corrective, thus makes reference to moral norms and values that in the Habermas model of the bourgeois public sphere is no be relegated to the realm of private preferences. Asad is however convincing in arguing that the practice is a form of institutionalized public criticism of the government, which is supposed to be ruling according to the divinely sanctioned law, the *sharī'a*. Thus it is a criticism that is both religious and political, and is also dialogic and argumentative.

A similar analysis of the practice of *da'wa*, defined by Asad as the extension of *nasīḥa* from criticism to the call for the cultivation of the central Muslim virtues⁴² is offered by Charles Hirschkind. He analyzes the production and consumption of cassette sermons in Egypt, showing that it is possible to conceptualize public criticism and argumentative public opinion without opposing the disciplinary function of the discourse to the critical one. The practice of *da'wa*, the argument goes, takes place in an ethical space, and the disciplinary practice of ethical self-improvement is a condition for participation as well as an aim of participation in the public sphere. If the thrust of Asad's argument is to show that this practice is a possible way of expressing public criticism of government, Hirschkind conceptualizes it as a counter-public that cultivates attitudes which contravene the efforts of the government to create "modern" citizens, but one which is aimed not so much at the government as at the participants:

*Within this arena, speech is deployed in order to construct moral selves, to reshape character, attitude and will in accord with contemporary standards of pious behaviour. The efficacy of the argument here devolves not solely on its power to attain cognitive assent on the basis of its superior reasoning, as would be the case in some versions of the liberal public sphere, but also on its ability to move the moral self toward correct modes of being and acting.*⁴³

The advocacy of correct behaviour, either on part of the government, as in Asad's case or on part of the fellow community members, as in Hirschkind's, takes place in a dialogical public sphere. The arguments are formulated not with regard to universalizability, but with regard to religious norms, which however, along certain norms, are also subject to interpretation.

The above speech situation exhibits the structural characteristics of the Habermasian model without some of its substantive elements (like universal secular reason modelled after scientific inquiry) that can be shown to be historically embedded into a different context; it is dialogical and argumentative, where argumentation takes place with regard to commonly accepted norms.

Asad's conceptualization of the *nasīḥa* as the duty of the subjects to criticize the ruler that fails to obey divinely sanctioned law, or "God's eternal commands"⁴⁴ is structurally similar to the exercise of European divine right theorists claiming a legitimacy for the ruler grounded in divine law, and at the same time assuming a critical stance in urging the rulers to obey the

⁴¹ *ibid.* 207-208.

⁴² *ibid.* 219.

⁴³ Hirschkind *op.cit.* 14.

⁴⁴ Asad *op.cit.* 206.

same law. From this point of view the fact that the substance of divine law in Christianity is not the same as the Islamic sharī'a is true, but irrelevant. Furthermore, the double affiliation of the Egyptian khuṭba' situates them in a position from where they can formulate utterances into both directions, both towards the ruler and the community, much in the way pre-Enlightenment European literati did.

What remains to be established is a terminological designation for the public sphere where public opinion is formulated in the manner above described, transcending the normative/disciplinary vs. deliberative opposition.

In the Habermas model, the non-bourgeois or non-liberal publicity framed by religious and moral norms would be called representative publicity. The Habermasian notion of representative publicity however does not allow for a relevant public opinion, for a public sphere of argumentation and deliberation, in fact not even for a public proper, because of the lack of the public-private divide in the modern sense (though the inapplicability of the public-private opposition is also characteristic of the practices described above.)

Asad opts for deconstructing the opposition between the liberal notion of the public sphere and opinion and the one framed in religious and ethical terms, and thus implicitly the opposition between the former as deliberative vs. the latter as normative, by showing that the supposedly legalistic and neutral frame of references of the former are also deeply moralistic, embedded in a Christian tradition. Moreover, the argument goes, the scientific reasoning which the rationality of public argument in liberal societies is supposed to be modelled upon is subject to debate, the secularity of the culture supposedly based on this reason is also doubtful,⁴⁵ and the supposition that secular arguments are superior to religious ones by being less rigid and coercive is blatantly disproved by the examples of coercion provided by modern secular regimes.

Hirschkind, echoing Nancy Fraser, opts for the term "counterpublic," alluding to the fact that the practice of da'wa does not uphold the civil society that would be made up of citizens cultivating "the moral and political exigencies and modes of self-identification of national citizenship"⁴⁶ that the state would like to promote, and thus cannot be called a "public" in the modernizing sense of the word.

Sándor Bene when grappling with the reality of a public that makes use of the new print media to formulate its expectations in both the direction of the ruler and that of the society uses the terms quasi public sphere and virtual public sphere.⁴⁷

These attempts either come up with negative definitions, or deconstruct the notion against which their concepts are formulated. But they all manage to preserve the notions of public, public opinion and public sphere in the context of political systems described as absolutist. Thus it seems that what is not viable is qualifying these notions as "representative," "bourgeois," liberal" or "absolutist." The latter concept would also need redefinition if the political systems it is applied to allows for the institutionalization of public criticism and can be expected to obey divinely sanctioned laws under the direction of public opinion. So would the "representative" and "bourgeois" qualifiers, if both can be shown to exhibit elements of

⁴⁵ A criticism of the theory of secularization and an argument for the possibility and indeed existence of public religions in the modern Western world also was put forward by Jose Casanova, in his *Public Religions in the Modern World*, Chicago / London, 1994.

⁴⁶ *idib.* 18.

⁴⁷ Bene *op.cit.* 91.

the other.⁴⁸ Doing away with the qualifiers will of course not contribute to making the notions themselves less elusive, a task *The Structural Transformation of the Public Sphere* sets out to complete. The exercise itself however might add to their normative usefulness.

⁴⁸ For elements of the bourgeois public sphere in representative publicity see Bene op. cit.; for the bourgeois public sphere exhibiting arks of representative publicity see Richard Sennett, *The Fall of the Public Man*, London, 1995.

Éva Táll

Strengthening Local and Regional Identities:

Challenges of a New Regional System in Hungary

Introductory remarks

The recent historical process ongoing in Hungary is one of those rare, very important occasions when people are deeply involved in important decisions that give individuals the possibility to conduct their own fate and life. Consequently this is a unique chance to re-organise and bring up-to-date the social and economic relations – inside and outside our country. But the world around, and especially our wider home, Europe, is continuously changing, too.

The group of new democracies in Central and Eastern Europe had similarities in their history (once they remained back from the mainstream of the economic developments), they suffered from similar social and political impacts under the rule of their socialist regimes (dictatorial decision making process of the state party, centrally forced planning methods, central monopolisation of profit and politically selected redistribution of resources among territorial units) and most of them has a common wish to join the European Union.

In spite of those similarities the new Eastern European societies came out from socialism with different conditions and unequal chances. We can outline at least three distinct models (the so called Visegrad countries, the Commonwealth of Independent States and the countries in the Balkans) with various images about their future. They want democracy, but it turned out that this concept had different meanings in the developed industrial countries, too. Consequently, the key question of the new century for us will be: how to find a sustainable democratic model for ourselves that will help us to develop the country to the satisfaction most of its people.

There are several outstanding analyses about the recent transitory processes in the new democracies of Central-Eastern-Europe, especially in Hungary.⁴⁹ I will now select only a thin dimension of this literature and show you some of the several researches and theoretical speculations about the developing strategies and tactics of our country. You will get a draft picture about the different regional divisions used for different purposes of public administration, and a short overview of the new

Local Governments and Civic Society in Hungary

First let me to mention some facts and pieces of opinion about the new system of territorial governments and the development in the civic society.

⁴⁹ Schlett, I.: Political Structure in Hungary. In: Political Culture in Hungary and Czechoslovakia. Giovanni Agnelli Foundation (ed.) Torino 1990, p. 66-80. Bruszt, L. – Simon, J.: The change in Citizen's political orientations during the Transition to Democracy in Hungary. In: Public Opinion Survey and Election Studies 1990-1991. IPS of HAS, Budapest, 1990. Völgyes, I.: Political culture in Hungary. In: Grothausen, C. D.: (ed.) Göttingen 1987, p. 204f. Simon, J.: Die Stille Revolution in Ungarn und die politische Kultur. In: Revolution and Rekonstruktion in Ostmitteleuropa, Ed. Freie Univ. Berlin, 1991, pp. 81-86.

A new quarterly is published by the Central European Political Science Association: Central European Political Science Review. (Ed. Simon, J.) Among the latest analyses are Hülvely, I.: Party Movements in the Hungarian Democracy. Central European Political Science Review 2001, Nr. 3.p. 152-174.

The new type of public administration, the network of independent self-governing settlements proved to be one of the most promising sectors of the Hungarian society even taking into consideration the several challenges and obstacles that turned up during this decade.

Hungary became an associated member of the European Union along with other countries applying for membership in the European Union. The dominant mentality (core system of values) of its population till 1945 had been essentially similar to that of the Western democracies. Although Hungary has never been a truly democratic society and the political mobilisation reached only a smaller part of the population, since the beginning of the 19th century, there have always been wide discussions among different political parties (socialists, liberals and conservatives) for solving the problems of national independence and social progress.

The welfare states, constituting the kernel of the EU, had tried to unify their economic, political and legal systems and institutions, while at the same time the individual nation-states were experiencing a protracted crisis of values.

It became apparent that the model of the welfare state did not function well during recession.

Due to (the nature of) global problems, sustainable development has become the key word for dealing with global issues. The less civilised and urbanised village has already (taken on) become a special value in the West, whereas we in the East have just begun to dream about competitive farms. (In other words, our experts make plans to complete the conditions and infrastructure of a profitable rural production and the concentration of the means of production.) We have to overcome or delay by phase when we know that we cannot jump stages in development. Thus, we, with the other East European countries should adjust to a democratic Europe having welfare arrangements and a market economy, and which itself is undergoing change and not a homogenous one.

3. The issue of *nation and supra-nationality*, hitherto playing a decisive role, is related to all this from the point of political and cultural identity. *National identity* and the sovereignty of the nation have been considered 'eternal' values *in Europe*. Emerging into a capitalist system could only be realised within the framework of the nation-state. Hungary began to fight for its national independence in the beginning of the 19th century, and the first success was the Declaration of Independence during the bourgeois revolution and war for national autonomy in 1948-49.

Since the middle of the eighties the main dilemma of political thinking has been what kind of state we would like. The dilemma had been solved by a shortcut, because one main feature of the Hungarian economy was and remained the lack of free capital. To be able to restructure and modernise our economical structure, Hungary had to negotiate with the World Bank and the IMF. Those international institutions continue a supporting policy that is bound to special demands in constituting the extent, mechanism and sphere of influence of the state-machinery. From a paternalistic, omnipotent state we had to switch to a "slimmer" state. Consequently after the change of the regime, Hungary had to give up a lot of achievement in social and family services (that were given to people during the "anti-democratic" socialist rule). These cuts in the social welfare system had taken place before the defence-mechanisms of society had a chance to take a foothold, building up non-governmental organisations of the civic society.⁵⁰ We can assume that the fulfilment of this task is one of the biggest challenges for the Hungarian society.

⁵⁰ See e.g. State and Civil Society. (Ed.: Gáthy, V.) Institute for Sociology/HAS, Budapest, 1998.

From the mid-1980s onwards, parallel to the planned reform of the Hungarian legal system, the study of *political values, political culture and political institutions* (such as parties) also began, and one of its centres was the Institute for Social Science (today the *Institute of Political Science of HAS*).⁵¹ Another important workshop of political science is the Department of Political Science of the University of Economics headed by Attila Ágh. These workshops were able to produce results in the field of the system of *political institutions, political culture, democratic elections, on the issues of local power and the politics of local governments*, and in the different aspects of systemic change. Democratisation of decision-making, citizens' electoral behaviour, party preferences of the inhabitants are new fields of research nowadays.

In the 1980's the *civic organisations* were set up to oppose central authority, thus its local depositories (the councils) regarded them with suspicion. It is no wonder then, if *political equality* and the *participation* of residents in local decisions were among the *least accepted* values in a survey on leader's values and attitudes. The survey was conducted among local politicians, mayors and representatives of local governments in 1992.⁵³

Professional knowledge, scientific output, education, honour and local patriotism also had an explanatory force that could be assessed. In 1987 more than half of those questioned despised people primarily with deviant behaviour, in other words alcoholics, people living in unsettled families, the lazy and uneducated ones.

Democracy, market economy and changes in value system

In 1989-90 radical changes took place in the socialist countries of Central and Eastern Europe. After four decades of pause, *multi-party elections* were held again in Hungary too. The Christian-Conservative government of the Parliament regarded the destruction of the social-ideological base of late socialism as their task, together with shaking the 'official' order of values of socialism. Within a short period, the new Parliament established the fundamental legal and institutional conditions of a pluralist democracy, the state based on law and market economy. Laws (on restitution, etc.) and government measures soon transformed considerably the structures of economic production and of the ownership of the means of production.

One of the special features of Hungarian transformation is that systemic change actually did not begin several years ago but in the mid-1980's, and the transformation of the ownership structure of the economy was launched in the late eighties by the transformation of state enterprises and certain institutions into companies. In 1968 the so-called 'new economic mechanism' brought back the concepts of individual and group interests, gains (profits, if you like) and losses into the economy. The rural Hungarian society profited a great deal from these changes, because new opportunities opened for those who lived from agriculture, to earn more than what was needed for their livelihood by *their higher output* and invested work.

⁵¹ See the works of Kulcsár, K.: 1995, Balogh, I.: 1994, Böhm, A. – Szoboszlai, Gy.: 1990, 1995, Gazsó, F.-Kéri, L.: 1995, Stumpf, I., and of others.

⁵² Böhm, A.: Systemic Change and the Local Government. 1993, Táll, É. (Ed.): Changes and Transformations on the top of the Local Power. IPS/HAS, Budapest, 1993 and Mayors – Beyond the Euphoria. IPS/HAS, Budapest, 1995.

⁵³ See the results of the international survey "New Democracy and the Local Governance", Hungarian Report by A. Böhm and É. Polgár-Táll, In: Táll, É. (Ed.): Changes and Transformations on the top of the Local Power. IPS/HAS, Budapest, 1993.

The expansion of the income making possibilities appeared primarily in the so-called *second economy*. Thus there was no shortage of *enterprising spirit*, rural society appreciated initiatives that could be successfully imitated. The ability to adjust and use entrepreneurial skills (acquired and learned in the *second economy*) has definitely been utilised since the systemic change of 1990. The elimination, transformation and privatisation of thousands of jobs made the earlier insignificant *unemployment rate a large scale* one (in early 1993 the national figure was above 13.6 per cent), and the majority of people who were left jobless were mainly in the agricultural regions of the country. As the industrial structure was highly centralised, the closing down of urban factories also meant liquidating jobs of those people commuting from the villages. People not finding jobs in the cities returned to their village residence and found it difficult to readjust to the family customs and bonds, to the old values, all the more so as it was difficult to find jobs. A *significant regional differentiation* can be identified in the situation of rural areas: the eastern part of the Plain and the north-eastern part of the country are the most backward, unemployment is highest and school education is the lowest.

The contradictions of the village have become more acute rather than disappearing as a result of the systemic change.

a. The wealthy could further improve their position and presumably were better able to assert their economic interests in the system of local governments than previously. Class-like differences based on property ownership could develop again.

b. Presumably the number of the poor would grow, and the situation of the lower strata – also partly because of their well-known backwardness in the field of education – may further deteriorate. Unemployment also affects these groups more. Hence it is quite likely that fewer than the average from these strata would participate in local public life and in shaping decisions. Many of them have a diminishing chance of entering the labour market because of being unskilled and out of work for a long time, thus in the long run, causing increasing problems to the local governments and to their families.

c. Children of the elite and the intelligentsia increasingly leave the village without any perspective, adding to the growth of regional differences by the reduction of the degree of the integration of settlements.

Subsistence economy continues to have a big role in the supply of families due to the *loss of certain markets*. Standing on ‘several feet’ has always been important in the rural families’ way of life, which made it possible to live on something even during the bad years. The loss of the eastern markets, the forced liquidation of productive co-operatives, the intentional withering of agriculture, and the dissonance of procurement systems, such a strategy of foresight, striving for security, is not enough anymore.

Apparently the state – under the influence of economic pressure – has withdrawn from such fields where it should not yet have done. As certain legal regulations, measures orienting the market and information and legal security in general, are missing, the agricultural producer has to undertake bigger than tolerable risks.

d. New possibilities and forms of family property operations have developed. The size of land and property continues to be the basis of *prestige* within the village, irrespective of the fact that the profitability of agriculture continues to be low, taxes are high and getting credit is clumsy. The present obstacles to modern cultivation include the unpredictability of legal norms and the lack of preliminary information on the constantly changing system of taxation. All this leads to the *lack of stability*, indispensable to agricultural production.

e. People wishing to settle down and work here have come from other countries; they are Hungarians as well as foreigners, a large part of who are ready to learn Hungarian. Those who

stay here enrich the experiences, knowledge of life of the inhabitants; they raise new points of consideration and bring along different modes of problem solution. It is also true that some of the immigrants are illegal job-seekers or criminals, adding to the problems of settlements.

There are many refugees in comparison to earlier, when we had hardly encountered the phenomenon, and as such, we were not prepared to deal with them; a sense of solidarity is also vanishing amidst the deteriorating economic conditions. Tolerating those who work in the black market raises several moral issues.

f. Under socialism there was one single party center; the public resolutions and leaking mechanisms jointly contributed to the 'regulated' spread of information. Now there are several political centres and different forums of decision-making, the people participating in the preparation of decisions has increased, thus manifesting the typical *differences in ideology and political attitudes*. Accordingly, the three main directions, the *conservative (national, Christian)*, the *liberal* and the *social democrats*, characterising pluralist democracies have also emerged, competing for political power. As their crystallisation is still in progress, the political parties cannot be unambiguously classified among the followers of one trend or another; furthermore several parties are fighting with each other for the representation of the different trends.

One of the most exciting subjects of discussion is *how far* does the Hungarian *party structure represent the social structure of the society*.

Only a small proportion of those who tried the viable path out of economic compulsion were able to become entrepreneurs. The reason may not only be the lack of capital (credit) and of the ability to change constantly, but also that a shift to the logic and order of market economy values (the sanctity of private property, efficiency, profit orientation, co-operation, confidence, etc.) had to induce serious changes in people's conscience and these changes did not take place with the same speed. Presently, the spread of these skills and new outlook is not promoted by the major part of the educational system either.

The *entrepreneurial group*, expanding the middle strata of the society (by now they constitute about *one-tenth of the adult population*) has grown in the same proportion in the cities as in the rural areas, according to the surveys of the Central Statistical Office, and this has opened up a significant new channel to social mobility. The largest number of owners having property or land suitable for production was registered in the agricultural strata (71 %, and 32 % in the entire sample). Iván Szelényi's international survey of 1993 showed that several of the most successful, big entrepreneurs came from families that were able to produce for the market even before the socialist/liberal coalition came into to power in 1994.

In the years following systemic change, the decrease of the output of economy paralleled the decrease of the real income of the population. The growth of real income has been strongly restricted by government measures, at least in the budgetary sphere.

The degree of social differentiation has grown: while in 1980 the income difference between the topmost decile (tenth) and the decile of people who were the worst off was 3.9 times as much as in Sweden. By 1993, this difference grew to almost six times (similar to Germany) as indicated by the data of the Hungarian Household Panel (a survey conducted by the Budapest University of Economics and TÁRKI).

Social differentiation resulted in certain segments increasing their incomes more than the growth of the inflation rate. (Such were the top and middle level leaders, the intellectuals and the independent craftsmen and merchants). At the same time the income of white-collar office workers and skilled workers fell by ten per cent, and the income of unskilled workers and those employed in agriculture significantly decreased even in comparison to the average.

The number of poor people has increased, homelessness is constantly growing, and the social net has holes in many places. (One of the first civic organisations – made up mostly of intellectuals – was the Poor Support Fund, previously a persecuted group of dissenters in the eighties.) An ever-increasing part of the population – mostly the elderly and the children – lives below the minimum level living standards.

According to the results of the 1992 Household Panel and on the basis of the per capita income of households, the largest number of poor was in households of adult dependants, unemployed, peasant farmers, agricultural workers and the unskilled workers. The idea that the state (the taxpayer) should only support the so-called '*meritorious poor*', and not the 'lazy ones' and those of deviant behaviour is disputed even by social scientists.

The other end of the social differentiation is indicated by the fact that there is a thin stratum that has acquired wealth. Again there are two attitudes related to individual growth: one considers these careers as examples to be emulated, a model to be followed. The other attitude is rather hostile towards wealth and growing rich. This is partly a remnant of opposition to private property in socialism, which unambiguously derived it from exploitation, but more so because of the principle of social justice, which had been a permanent part of our life at least on the level of party resolutions and political declarations. Even today many people hold that one can grow rich only illegally, at the cost of others, and that someone (the state?) should stop the further growth of income differences. Many regard capitalist competition and the *market unjust*, which applies equal measures to people coming from unequal social and cultural background, particularly in times of recession, when there is a diminishing chance of experiencing the balancing force of the 'social safety net'.

I believe that those occupations by which more money and privileges can be gained have been promoted and the knowledge necessary to it has changed. Presumably the acknowledgement of that knowledge, necessary to performing these occupations, is pushed into the background for the time being, as people do not seem familiar with it.

Éva Táll

Systemic Change in Hungary

At the beginning of the 1990s the Eastern and Central European new republics had to solve at least three difficult tasks simultaneously and very quickly. The first task was to introduce and codify the democratic political system by a legitimate Parliament. The second goal was to transform the crisis-economy into a privatized market economy. Thirdly, we were obliged to re-centralize the public administration and modernize the monolith socialist-type system of territorial and local councils.

Political scientists generally agree that the first package was better received in Hungary, because the basic concepts and the transformational laws had already been prepared during the 1980s by jurists, opposition politicians and social scientist.

For the restructuring and modernization of the Hungarian economy there was not enough domestic working capital, so we had to negotiate with foreign and international banks for financing large projects. The deal came at a high cost between 1990–1993 one and half million jobs vanished because of bankruptcy or closing of factories. One third of the previously active people lost their jobs. It was shocking and disappointing, but people still supported the transition. The international banks gave us conditional credits. Hungarians were not prepared for such conditions. We had to stabilize the Hungarian currency by constant devaluation. The state was obliged to decrease the state expenditures, e.g. the financing of health care, education, culture and science.

At the same time new local governments were established on the remains of the Soviet-type council system and these democratically elected legitimate organisations had to face all the challenges of deep social and political changes. The state handed over several public tasks to the local level of administration without ensuring the appropriate financial and human resources. The new local governments had to organize basic social services at the local level. They had to manage the transition of productive state units into privately owned enterprises or organize public assistance for those who remained unemployed.

In Western societies a strong, well-trained civil society is always ready to take over a part of those public tasks from the state administration. Civil society is based on a wide segment of well-situated middle class and of wealthy individuals. Because of the prohibition of private property under socialism, these strata were absent from East European societies. After some years, the spirit of civic society spread effectively and by now, more than 60 thousands civil NGOs are registered in Hungary.

Decentralization of public administration: Self-governing local societies in Hungary

The newly formed municipalities, with their democratically elected representatives, were able to meet this challenge in different ways. There were big territorial inequalities, and different sized communities with different histories were unequally capable of fitting into the new system. Some of them, having previously belonged to the council of a neighbouring bigger community, had to find new public officials, elect a talented mayor, and find a place for the parish hall.

People wanted to choose new leaders in every small village, and at least the bigger settlements had an alternative elite to effectively take over the local power. They all felt strong enough, they were legalized by plural election and they were sure they could govern better

than the communist-dominated councils. Villages with common councils split and there are now 3200 autonomous local functioning bodies in Hungary.

They realized only later that they could not recoup more money from the state than earlier for the different institutions (school, hospital), although in the first four years, 100% of personal income taxes were redistributed to the municipalities. Today this rate has decreased to a mere 35% and local governments have more tasks than ever.

In our country, we experienced a very rapid and, above all, peaceful change, both in the political and economical system. The state party split into two, the last socialist Parliament handed over the legislative power to a pluralistic, democratically elected one. The character of the economy changed from a state bureaucratic structure to an open market economy. The private sector has grown rapidly from 5–7 per cent to 90 per cent.

Self-governance in administration means that different territorial units of public administration have codified the right to control the well-being and future of their community. Under the socialist regime, half of the communities, some 1500 settlements, were called autonomous in Hungary but their council decisions were usually controlled by the socialist-party (HSWP). Several conditions had to be met so that all the 3170 settlements could elect their representatives into the local multiparty government in free and fair democratic elections.

1. The Hungarian settlements obtained the right of *autonomous decision making* in 1990. The system of self-governing municipalities has proved to be successful among the new institutions of the democratic Hungary.

2. There are 3 types of *self-administration* in the new Hungarian Republic: the local authorities, the self-governing county (we have 19), and local and county bodies of minorities generally elected from among candidates of the different ethnic groups.

Nowadays regional councils are set up to conduct the process of closing the gap of unequal regions to meet the EU requirements. Experts think that only bigger regions have a chance to be successful in the competition for European structural funds, because most of the backward Eastern and Northern territories (counties) of Hungary need to combine their financial and human resources in order to gain assistance for their developing projects.

3. A new element in the local level politics is the group of current and retired mayors. Their task combines that of the former president of a local council, from the secretary-functions of the council and from the power of the local communist party secretary.

We can speak about conditions like a well integrated local society, competent, educated local elite, well situated people who can pay taxes for common goals of the community etc.

Our research team in Institute for Political Science (HAS) led several surveys in the last 2 decades to investigate these conditions and we found deep inequalities among the different regions of Hungary. The most consistent factor among them is that the western part of the country was (as it is now) far more prepared and ready to change, with the people open towards any kind of positive innovation.

Literature

Situation and Outlook: Rural Developments. European Commission DG VI. CAP working document. 1997 July.

(Jávor, K.) *Magyarország vidékfejlesztési programja.* (The Hungarian Programme for Developing the Rural Areas) VÁTI 1997 November.

Éva Táll, Ph.D.

**Strengthening Local and Regional Identities:
Challenges of a New Regional System in Hungary**

Paper for the Panel
“Common Interest in an Enlarged European Union”
May 29, 2001

Introductory remarks

The recent historical process ongoing in Hungary is one of those rare, very important occasions in our history, when people are deeply involved in important decisions, when individuals get a possibility to keep conduct their fate and life. Consequently this is a unique chance to re-organise and make up-to-date the social and economic relations – inside and outside our country. But the world around, and especially our wider home, Europe, is continuously changing, too.

The group of new democracies in Central and Eastern Europe had similarities in their history (once they remained back from the mainstream of the economic developments), they suffered from similar social and political impacts under the rule of their socialist regimes (dictatorial decision making process of the state party, centrally forced planning methods, central monopolisation of profit and politically selected redistribution of resources among territorial units) and most of them has a common wish to join the European Union.

In spite of those similarities the new Eastern European societies came out from socialism with different conditions and unequal chances. We can outline at least three distinct models (the so called Visegrad countries, the Commonwealth of Independent States and the countries in the Balkans) with various images about their future. They want democracy, but it turned out that this concept had different meanings in the developed industrial countries, too. Consequently, the key question of the new century for us will be how to find a sustainable democratic model for ourselves, one that will help us to develop the country to the satisfaction of the majority of its people.

There are several detailed analyses about the recent transitory processes in the new democracies of Central and Eastern Europe, especially in Hungary.⁵⁴ I will now select only a particular dimension of those sociological researches and theoretical speculations: the problem of local and regional identities that could be a base for territorial autonomy in developing strategies and tactics of long-term planning. It is important at least in three different aspects: 1. Because of the special value of the new decentralised system of local governments, 2. Local communities and their democratic elected politicians are playing an increasing roll in the

⁵⁴ Schlett, I.: Political Structure in Hungary. In: Political Culture in Hungary and Czechoslovakia. Giovanni Agnelli Foundation (ed.) Torino 1990, p. 66-80. Bruszt, L. – Simon, J.: The change in Citizen's political orientations during the Transition to Democracy in Hungary. In: Public Opinion Survey and Election Studies 1990-1991. IPS of HAS, Budapest, 1990. Völgyes, I.: Political culture in Hungary. In: Grothausen, C. D.: (ed.) Göttingen 1987, p. 204 f. Simon, J.: Die Stille Revolution in Ungarn und die politische Kultur. In: Revolution and Rekonstruktion in Ostmitteleuropa, Ed. Freie Univ. Berlin, 1991, pp. 81-86.

A new quarterly is published by the Central European Political Science Association: Central European Political Science Review. (Ed. Simon, J.) Among the latest analyses are Hülvely, I.: Party Movements in the Hungarian Democracy. Central European Political Science Review 2001, Nr. 3.p. 152-174.

regional developing decisions and policy-making, and 3. The system of public administration in Hungary must be reformed again when we want to build out the necessary network of decentralized institutions to accept the EU's financial support after the accession. In the second part of my paper I will show how difficult it is to meet the challenge of this claim and respond to the different intentions. You will get a draft picture of the different regional divisions used for different purposes of public administration, and a short overview of the new institutions that will contribute in the distribution of development resources.

Local Governments and the Strengthening of Civic Society in Hungary

In Eastern European communist countries, self-governing was not allowed after World War II. There were differences in the history of these countries; important towns in some of them (e.g. in Hungary) had a long tradition of independence (against the feudal state power), and the so-called free towns had rights to gather taxes, maintain local courts and handle their internal affairs.

In the Soviet-type governance, there was *no place for the civic society*. Thousands of civilian organisations vanished and centrally controlled "social organizations" replaced them. One of them (the Patriotic People's Front) was entitled to nominate candidates for the democratic elections (socialist way of democracy). Until 1985 every electoral district offered only one candidate in elections. Voting participation during the socialist period reached 99,8%; election committees registered those entitled to cast their ballot but who did not show up. Local elections formally satisfied the requirements of a fair and democratic election, but in a party-state system of decision-making the development of the settlement had always been controlled by an omnipotent party-bureaucracy.

As a result of systemic change, the Iron Curtain came down and the borders were opened for global business and culture, new regional contacts and local plurality. What are Hungarian local communities like today?

The new *pluralist power structure* changed the institutional system of *local power*, too. More than a hundred historical as well as new parties struggled for the local positions that certainly were differentiated in importance considering the different size of the settlements.

Political science often makes claims about "floating parties" in the new democracies,⁵⁵ because the relation between the competing political elites and the society is weak. At the local level, the lack of geographical distance helps bridge the gap, but it is a fact that local initiatives, moving from the bottom can hardly influence national politics. It is closely connected to the fact that some of the welfare and educational associations are financed from different budgets of the central state or the territorial governments.

Local governments changed the place of the former system of 1470 municipal councils (towns, town and surroundings, associated councils). The local administration and the budget for operating the lowest level of educational, cultural and health infrastructure in Hungary became decentralised. 3200 settlements first established 3200 local governments; the smallest of these later united into notary districts. After the radical reform, the relatively wide scale autonomy opened up the enthusiasm in the patriotic burgers, encouraged co-operation, gave new impulse to develop institutions and infrastructure and promote the strengthening of local identity.

⁵⁵ Hülvely, I.: Party Movements in the Hungarian Democracy. Central European Political Science Review, 2001, No. 3. p. 152.

The local level of public organization in change

The Hungarian Parliament passed the *Act on Local Governments* in the summer of 1990 and the first elections were held on that basis in the autumn of 1990. The act was modified in 1994 and was followed by the second elections into the local governments in December 1994. On both occasions 78-83 per cent of mayors and local representatives came from among the independent candidates. The candidates of the different parties and those who set out in party colours could share only the remaining 17-22 per cent. (The political community in villages with less than five thousand inhabitants is usually not differentiated enough to form several different party organisations.)

The 1994 modification of the *Act on Local Governments* opened the way to setting up the so-called *minority local governments*. Such governments were then elected in 642 settlements. By ethnicity the number of Gypsy minority local governments was 422, the Germans had 104, the Croats 41, the Slovaks established 31, the Romanians 11, the Slovenes 3 formally independent minority local governments. (In addition, Bulgarians, Armenians, Greeks, Poles, Ruthenians and Serbs formed minority local governments.) Although they get their money from the respective self-government of the town or village and their financing depends on decisions of the community representatives, similar minority local governments do not function in this way in other new democracies of this region.

Since the systemic change, there had sometimes been an open confrontation between the national government and the self-governing local bodies. The changing national governments have tried to control the activity of the local elite by tightening the channels of income-redistribution and by establishing new de-concentrated county offices in the regions to supervise the local governments. A larger autonomy of the local authority requires less full time employees and officers, whereas centralised control necessarily increases local administration and hence bureaucracy.

There are new challenges for the experts dealing with regional administration. One is the state demand to have more control on a *growing part of the national budget*, and the second is the need of larger planning and programming units for a more suitable fit into the *Europe of regions*. Both set up a claim to form overall, comprehensive regions, a new level of administration in Hungary.

Today the lowest level of public administration is represented by the single settlements. Next are the 19 counties, and at the top, there is the state organ, the Ministry of Internal Affairs. The above-mentioned Act gives autonomy to the following territorial governments: village, city, the county capitol, the country capitol (and 23 districts in Budapest). The *county represents the medium level* between the central government and the local governments. It could serve the purpose to fit into the European NUTS 2 level, but Hungary needs a new level, the regions. We have established different regions for the use of the different public administrations and economical branches, but none of them has a population of a sophisticated similar identity or special traditions and culture, and they do not possess a democratically elected body that could be not only legal, but also legitimate in representing different interests.

The new type of public administration, the network of independent self-governing settlements proved to be one of the most promising sectors of the Hungarian society considering even the several challenges and obstacles that turned up during this decade.

On the way to the European Union

By now, Hungary has managed to become an associated member of the European Union, because the dominant mentality (core system of values) of its population until 1945 had been essentially similar to that of the Western democracies. Although Hungary had never been a highly democratic society and the political mobilisation had reached only a smaller part of the population, since the beginning of the 19th century, wide discussion have always taken place among different political parties (socialists, liberals and conservatives) for solving the problems of national independence and social progress.

After the systemic change the Hungarians got back their autonomy and at the same time the right to think differently. We can elect our representatives democratically. But the problem was that we did not have hundreds of years of experience living with this long desired symbol of collective identity, with our independent republic. The issue of *nation and supra-nationality*, hitherto playing a decisive role, is related to all this from the point of political and cultural identity. *National identity* and the sovereignty of the nation have been considered 'eternal' values *in Europe*. The evolution of a capitalist system could only be realised within the framework of the nation-state. Hungary began to fight for its national independence in the beginning of the 19th century, and the first success was the Declaration of Independence during the bourgeois revolution and war for national autonomy in 1948-49.

In our days it will be not enough to make efforts to be economically stronger, because the neighbours in Europe decided to give up a part of their sovereignty for a future common welfare. So we have to channel all our efforts into wider riverbeds.

The welfare states, constituting the kernel of the EU, had tried to unify their economic, political and legal systems and institutions, while a protracted crisis of values has been going on in the individual nation-states: we usually use the concepts of globalization and post-industrialization for these phenomena.

– It turned out that the model of the welfare state did not function well during periods of economic recession; some post-modern values became more important than simply to maintain an economically stable position. Due to global problems sustainable development has become a key word of global development.

– The less civilised and urbanised village has already reached a special value in the West, whereas we in the East just began to dream about having a greater number of competitive farms (with good conditions and infrastructure for a profitable rural production, concentration of the means of production.) We have to overcome or delay by gradual phasing when we know that we cannot jump stages in our historic development. Thus we should adjust to such a democratic Europe (having welfare arrangements and a market economy), which is not a homogenous unit.

Since the middle of the 1980s, the main dilemma of political thinking has been determining the kind of state we would like. The dilemma had been solved by a shortcut, because one main feature of the Hungarian economy was and remained the lack of free capital. To be able to restructure and modernise our economical structure Hungary had to negotiate with the World Bank and the IMF. Those international institutions continue a supporting policy which is bound to special demands in constituting the extent, mechanism and sphere of influence of the state-machinery. From a paternalistic, omnipotent state we had to switch to a "slimmer" state. Consequently after the change of the regime Hungary had to give up a lot of achievement in social and family services (that were given to people during the "anti-democratic" socialist rule). These cuts in the social welfare system had been taken place before the

defence-mechanisms of the society could have built up and non-governmental organisations of the civic society could have arranged.⁵⁶ We can assume that fulfilling this task remains one of the biggest challenges for Hungarian society.

From the mid-80s onwards, parallel to the planned reform of the Hungarian legal system, the study of political *values, political culture and political institutions* (such as parties) could also begin, and one of its centres was the Institute for Social Science (today the *Institute of Political Science of HAS*).⁵⁷ Another important workshop of political science is the Department of Political Science of the University of Economics headed by Attila Ágh. These workshops were able to produce results in the field of the system of *political institutions, political culture, democratic elections*, on the issues of *local power and the politics of local governments*, and in the different aspects of systemic change. Democratisation of decision-making, citizens' electoral behaviour, party preferences of the inhabitants are new fields of research nowadays.

In the eighties the *civic organisations* were set up to oppose central authority, thus its local depositories (the councils) were eyeing them suspiciously. Thus it is no wonder if political equality and the *participation* of residents in local decisions were among the less *accepted* values in a survey on leader's values and attitudes. The survey was conducted cross-nationally, approximately in 20-30 towns in every country, among local politicians, mayors and representatives of local governments in 1992.⁵⁹ and was repeated in 1996.

One of the special features of Hungarian transformation is that systemic change actually did not begin in 1990, but in the mid-eighties, and the transformation of the ownership structure of the economy was launched in the late eighties by the transformation state enterprises and certain institutions into companies. In 1968 the so-called 'new economic mechanism' brought back the concepts of individual and group interests, gains (profits, if you like) and losses into the economy. The society of the Hungarian countryside profited a great deal from these changes, because new opportunities opened for those who lived on agriculture, to earn more than what was needed for their livelihood *by their higher output* and invested work.

The expansion of the possibilities of making income appeared primarily in the so-called *second economy*, thus there was no shortage of *enterprising spirit*, local society appreciated initiatives that could be imitated and ended up in success. The ability to adjust and enterprise (acquired and learned in the *second economy*) can definitely be utilised since the systemic change of '90. The elimination, transformation and privatisation of thousands of jobs made the earlier insignificant *unemployment a large scale* one (in early 1993 the national figure was above 13.6 per cent), and the majority of people who left jobless belonged rather to the agricultural regions of the country. As the industrial structure earlier was highly centralised, the closing down of urban factories also liquidated jobs of weekly commuting people. Who did not find jobs in the cities returned back to their village residence and found it difficult to

⁵⁶ See e.g. State and Civil Society. (Ed.: Gáthy, V.) Institute for Sociology/HAS, Budapest, 1998.

⁵⁷ See the works of Kulcsár, K.: 1995, Balogh, I.: 1994, Böhm, A.- Szoboszlai, Gy.: 1990, 1995, Gázsó, F.- Kéri, L.: 1995, Stumpf, I., and of others.

⁵⁸ Böhm, A.: Systemic Change and the Local Government. 1993, Táll, É. (Ed.): Changes and Transformations on the top of the Local Power. IPS/HAS, Budapest, 1993 and Mayors – Beyond the Euphoria. IPS/HAS, Budapest, 1995.

⁵⁹ See the results of the international survey "New Democracy and the Local Governance", Hungarian Report by A. Böhm and É. Polgár-Táll, In: Táll, É. (Ed.): Changes and Transformations on the top of the Local Power. IPS/HAS, Budapest, 1993.

readjust to the family customs and bonds, to the old values. It was difficult to find jobs and the burden of mass-like existential problems was placed on the new self governments.

A *significant regional differentiation* can be identified in the country. The eastern part of the Plain and the north-eastern part of the country are the most backward one, unemployment is highest and school education is the lowest.

To sum it up: the contradictions of the village have been strengthened and not dissolved by systemic change. The local bodies and especially a *good* mayor could do much, and those settlements could enjoy a common feeling of local identity.

The integration of the local societies became hazarded for a while: wealthy families could further improve their position and could presumably better assert their economic interests in the system of local governments than earlier. Class-like differences (based on property) developed again.

The number of the poor individuals and families has grown, and the situation of the lower strata – also partly because of their well-known backwardness in the field of school education – have been further deteriorated. Unemployment also hits these groups more. Hence is quite likely that from these strata much less than the average would participate in local public life and in shaping decisions. Many of them have diminishing chances of entering the labour market because of being unskilled and absent from work for a long time, thus in the long run they cause increasing problems to the local governments and to their families.

Children of the elite, the young and mobile intelligentsia have left the villages without perspectives, which adds to the growth of regional differences by the reduction of the degree of the integration of settlements. Nowadays this trend has changed, around the bigger towns new housing estates, parks with 21-century comfort are under design, and the wealthiest strata is moving out there.

Subsistence economy continues to have a big role in the supply of families outside the urban centres. Standing on ‘several feet’ has always been important in the rural families’ way of life, which made it possible to live on something even in bad years. The loss of the eastern markets, the forced liquidation of productive co-operatives, the intentional withering of agriculture, and the dissonance of procurement systems such a strategy of foresight is not enough anymore for security. The local societies had to form several bigger and smaller NGO-s to face these problems. In spite of this, empirical sociological studies tell about the deficit in solidarity among inhabitants.

Apparently the state – under the influence of economic pressure – has withdrawn from such fields, too, where it should not have done it as yet. As certain legal regulations, measures orienting the market and information and legal security in general are missing, e.g. the agricultural producer has to undertake risks bigger than the tolerable ones.

Changes in the social structure of local communities

New possibilities and forms of the operation of family *property* have developed. The size of land and property continues to be the basis of *prestige*.

New owners of productive means (factories, land, forest) appeared in the localities.

Only a smaller proportion of those who only tried that path were able to become *entrepreneurs*. Its reason may not only be the lack of capital (credit) and of the ability to change constantly, but also that a shift to the logic and order of values of market economy was not easy for

everybody. The private enterprise along with the arrival of the *multinational firms* caused a lot of problems.

The way of making investments in a region was assisted by governmental arrangements (tax-free, policy of land). The leaders of a local community followed different strategies first to attract owners to invest on their territory, but later turned out the backward sides of these procedures: too big factories demolished the income and wage system of the whole region, the prestige of jobs turned upside down, there was a risk that the owners change their mind and suddenly sell or liquidate their factory.

Another aspect of common identities is the existence of political parties in the localities. Their struggle is interfere in different ways into the decisions about local issues: the smaller settlements can earlier agree, they realized soon, that from their minimal resources they do better preferences one after the other, without knocking out each others proposals.

Now there are several political centres and different forums of decision-making in the towns and bigger villages: the number of people participating in the preparation of decisions has grown, thus it is typical to have *differences in ideology and political attitudes*. According to this three main directions, characterising pluralist democracies, have also emerged, which struggle against one another for obtaining political power such as *conservative (national, Christian), liberal and socialist (social democrat)*. As their crystallisation is still in progress, the political parties cannot be unambiguously classified among the followers of one trend or another, further on several parties are fighting with each other for the representation of the different trends.

The *entrepreneurial group*, expanding the middle strata of the society (by today they constitute about *one-tenth of the adult population*) has grown in the same proportion in the cities as well as in the rural areas according to the surveys of the Central Statistical Office, and it has opened up a significant new channel to social mobility which, otherwise would be.

The largest number of owners, having property or land suited for production was registered in the agricultural strata (71 %, and 32 % in the entire sample). Iván Szelényi's international survey of 1993 showed that several of the most successful, big entrepreneurs came from families that were able to product for the market even before the socialist regime has won.

Income inequalities

In the years following systemic change parallel to the decrease if the output of the economy the real income of the population has also significantly decreased. The growth of real income has been strongly restricted by government measures, at least in the budgetary sphere.

The degree of social differentiation has grown: while in 1980 the income difference between the topmost percentile (tenth) and the percentile of people who were the worst off was 3.9 times as much like for instance in Sweden. By 1993 this difference grew to almost six times (like in Germany) as indicated by the data of the Hungarian Household Panel (a survey conducted by the Budapest University of Economics and TÁRKI).

Social differentiation took place so that certain strata succeeded in increasing their incomes more than the growth of the inflation rate. (Such were the top and middle level leaders, the intellectuals and the independent craftsmen and merchants). At the same time the income of white collar office workers and skilled workers fell by ten per cent, and the income of unskilled workers and those employed in agriculture was significantly decreased even in comparison to the average.

The number of poor people has increased, homelessness is constantly growing, and the social net has holes in many places. (One of the first civic organisations – consisting mostly of intellectuals – was the Poor Support Fund, which was for long a persecuted group of dissenters in the eighties.) An ever-increasing part of the population – mostly the elderly and the children – live below the minimum living standards.

According to the results of the 1992 Household Panel and on the basis of the per capita income of households the largest number of the poor was in the households of adult dependants, unemployed, peasant farmers, agricultural workers and the unskilled workers. The worst conditions (among those questioned) they found in the households of adult dependants, unemployed, peasant farmers and agricultural workers and of unskilled workers.

The other end the social differentiation is indicated by the fact, that there is a thin stratum that has acquired wealth. Again there are two attitudes related to individual growth: one considers these careers as examples to be emulated, a model to be followed.

The other attitude is rather hostile towards growing rich and the wealthy. This is partly the remnant of opposition to private property in socialism, which unambiguously derived it from exploitation, but more because of the principle of social justice, which used to be a permanent part of our life at least on the level of party resolutions and political declarations. Even today many people hold that one can grow rich only illegally, at the cost of others, and that someone (the state?) should stop the further growth of income differences. Many regard capitalist competition and the *market unjust*, which applies equal measures to people coming from unequal social-cultural position, particularly in the present times of recession, when there is a diminishing chance of experiencing the balancing force of the ‘social protective net’.

New burgers

An other new phenomenon is in Hungary that *people from other countries* wish to settle down and work here, they are Hungarians as well as foreigners, a large part of whom are ready to learn Hungarian. Those who stay here enrich the experiences, knowledge of life of the inhabitants; they raise new points of consideration and bring along different modes of problem solution. And it is also true that parts of the immigrants are illegal job-seekers or criminals, who enhance the problems of settlements.

There are many refugees, but people have not been prepared to deal with them and the sense of solidarity is also vanishing amidst the deteriorating economic conditions. And tolerating those who work in the black market raises several moral issues.

[Here the manuscript breaks off.]

Táll Éva válogatott írásai

Az urbanizáció áldásai és ártalmai egy budapesti városrész példáján

Az Amerikából kiinduló és az ottani kulturális és fogyasztási minták terjedését is magában foglaló *globalizáció* egyik agresszív jelensége a *gyorsétkedék szaporodása*. A rendszerváltás évtizedében a Terézvárosban is tért hódít a hamburgerkultusz; volt olyan időszak, amikor az Oktogon mind a négy sarkán egy-egy gyorsétterem működött: MacDonald's, Burger King, Wendy's, vagy valami hasonló.

Ki gondolná, hogy egy-egy nagy üzletláncnak a *nagy* konkurrencia miatt nem a saját helyiség feladása, az elköltözés jut eszébe, hanem a kiskereskedői logikától eltérően éppen azért nem megy máshová, hogy az ő cége is jelen legyen ugyanazon a frekventált helyen. Pedig ezek az épületek a forgalmas téren olyan értékesek, hogy még bérleti díjuk is megfizethetetlen. A vállalkozó preferenciái között tehát ma már nem csak a gazdaságosság szerepel.

Ezek a vendégek gyors cserélődésére alapozott egyenkülsős fogyasztási nagyüzemek egyébként egy kitűnő új marketing módszer legismertebb előhírnökei, amely – többek között – forradalmasítani fogja a kereskedelmet. A *franchise* termelők és kiskereskedők közvetlen kapcsolatára épülő újfajta vállalkozási rendszer, amelyben a kitalált és jól működő vállalkozást egységes egészként bérbe adnak egy másik vállalkozónak, aki e szellemi termék használati jogáért vállalja, hogy beruházása során a termelési és eladási folyamat legkisebb részletéig lemásolja az eredetit, és csak addig maradhat része a hálózatnak, amíg betartja az eredeti szabályokat. Ez a rendszer már szinte kizárólagos például az autókereskedelem terén, és arra a gigászi küzdelemre vezethető vissza, amit a termelők, a nagykereskedők és a kiskereskedők vívnak az áruk fogyasztóhoz való eljuttatásának lehetőségéért és persze profitjáért. A közvetítő kereskedelem világszerte visszaszorul, az eddig náluk lecsapódott haszon jó esetben megosztozik a termelő és a fogyasztó. A franchise rendszer nemcsak a vendéglátóiparban terjedt gyorsan nálunk, hanem megjelent a ruhatisztításban és más szolgáltatások körében is. Gyors terjedését annak köszönheti, hogy a kezdő vállalkozások magas bukási kockázatát jelentősen képes csökkenteni. Egy bevált marketing stratégiával rendelkező vállalkozó (viszonylag magas bérleti díj fejében) eladja ezt a működtetési know how-t bárkinek, aki vállalja, hogy hezitálás nélkül átveszi és pontosan ugyanolyan módon üzemelteti, ahogyan azt az eladó cég előírja. A fogyasztó pedig azért jár jól, mert a szerződött vállalkozóknak a felhasználók szempontjából stabilnak, megbízhatónak, egyenletes színvonalúnak kell lenniük.

Ez az új kereskedelmi módszer tehát egyszerre vállalkozó- és fogyasztóbarát, ezért érdemes támogatni. Ugyanakkor az önkormányzatok feladata lehetne egy olyan ellenőrzési és szabályozási mechanizmus kidolgozása, amely a lakosság érdekeinek (és a város méltóságának) védelmében megpróbálja megakadályozni az oktogoni példához hasonló aránytalanságokat.

A belső kerületek kereskedelmi fejlesztésekor azt is figyelembe kell venni, hogy a forgalom minden bővülése (rakodás, új, autós vevőkör stb.) tovább rontja a helyi lakosság életfeltételeit, szennyezi a levegőt és zajjal jár. Ezért támogatandó az ún. minta utáni árusítás, amikor az üzletben bemutatott termékek alapján a vevő által kiválasztott árut nem a boltból, hanem a termelő külterületen fekvő raktárából szállítják ki a vevőnek.

A szatócsbolttól a szupermarketig

(Készült a Terézváros c. monográfia egyik fejezetéhez 1998-ban)

A kereskedelem fejlődését az alábbi írásban a lakosság szemszögéből szeretném felvázolni. A krónikák és statisztikák adataiból kirajzolódik, milyen terézvárosi üzletek szolgálták ki a múltban az itt lakó igen eltérő társadalmi helyzetű rétegeket.

A török hódoltság után a bécsi udvar Magyarországot visszahódított tartományként kezelte, és akadályozott minden olyan kezdeményezést, amely a csatolt országokban gazdasági vagy politikai versenytársak felemelkedését segítette volna. Pest és Buda újratelepítési politikája is azt a célt szolgálta, hogy e két város jellege német maradjon. A betelepülő németek egyrészt a Német Birodalomból, másrészt felső-magyarországi német városokból érkeztek, a szerbek az 1690. évi császári kedvezményeket kihasználva Belgrád környékéről, a magyarok pedig a Dunántúlról és Budapest környékéről telepedtek be.

Az 1700-as években hazai polgárság híján a kereskedelem főként az ún. görögök (balkáni kereskedők) kezében összpontosult, de a gazdasági élet terén (legyen az kisipar vagy nagybirtok ügyeinek intézése) a német polgárokon kívül elsősorban zsidó, örmény, szerb kereskedőket és iparosokat lehetett találni.

A 18. század közepén a zsidók és a protestánsok nem telepedhettek le a főváros falain belül, így aztán nem meglepő, hogy 1755-ben Pest-Buda egész kereskedelmi forgalma elmaradt két Óbudán megtelepedett zsidó nagykereskedő üzleti prosperitása mögött. (Kap Mózes Jeremiás és Löbl Márkus). 1780, a türelmi rendelet kiadása után megnyíltak a városkapuk előttük is, ekkor telepedett le Aebly Adolf (*gyolcs- és rőföskereskedő*), Liedemann Sámuel János, kereskedőházak létesültek, Hoffmann József (*gyarmatáru*), Kunz József és Mössmer József *kelengyeboltjai*, vagy Jálícs Ferenc híres *borkereskedése* a Király utcában.

A *fűszerüzlet* kezdetben tipikusan kiskereskedés volt, apró *szatócs* illetve *krájlérájós* boltokban ezerféle cikket árultak. A *drogériákban* háztartási cikkeket és illatszereket lehetett kapni.

A múlt század negyvenes éveitől számíthatjuk a magyar iparosodás fellendülését. A legsikeresebb városi mestereknek és kereskedőknek fennmaradt a neve, életének és vállalkozásának a története.

A reformkor idején sok iparosmester bekapcsolódott a városi politikába is, neves politikusokat, képviselőket nyertek meg patrónusuknak. Egy olyan korban, amikor Magyarországon az üzleti levelezés kizárólag németül folyt, a feliratok és a cégtáblák németek voltak, *Beliczay Imre mézeskalácsos és viaszöntő mester* (műhelye és üzlete a Király utcai *Gozsdházban* működött) üzleti könyveit elkezdte tüntetően magyar nyelven vezetni. Gyertyákat készített a királyi kancelláriának, a székesegyházaknak és külföldi (Ukrajna) megbízásokat is teljesített. Az akkoriban megalakult *első pesti mézeskalácsos céh* alcéhmestereként részt vett az *Országos Ipartestület* alapításában is. Kossuth Lajos is nagyra becsülte szakértelmét, megbízhatóságát. A kiegyezés idején tagja volt Pest város képviselőtestületének és ő volt az akkor még a mai Erzsébetvárost is magába foglaló Terézváros bírása. 1865-ben közel járt ahhoz, hogy országgyűlési képviselőnek válasszák. Mint a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara elnöke szorgalmazta a magyar áruk részvételét a külföldi kiállításokon, ahol díjakat nyertek.

Fia továbbvitte az üzletét és a századfordulóra a Monarchia legnagyobb méz- és viaszkereskedője lett, széles külföldi kapcsolatokkal. Képviselőként szintén kivette részét a városi politikálásból, főcéhmester és ipartestületi elnök volt. Az első világháború idején az

utánpótlás akadályoztatása, és a hadikölcsön-papírok értékvesztése miatt a csőd szélére jutottak. Az utódoknak a folyamatos korszerűsítés révén sikerült egyenesbe hozni és tovább bővíteni a vállalkozást. A második világháború (Budapest ostroma) során mindkét üzletük elpusztult, de a dédunokák máig őrzik a hagyományokat és a mesterségbeli tudást.

Budapest urbanizációja meglehetősen gyors volt, a 19. század során lakossága húszszorosára növekedett. Gazdasági fejlődésének igazi nagy korszaka a *kiegyezés* utánra tehető: a lakosság két évtized alatt háromszorosára nőtt, és egyre inkább e központból irányították az egész ország gazdasági, pénzügyi és kulturális életét. A megmerevedett feudális gazdálkodási rend és társadalom mellett, azzal alig érintkezve új gazdasági formák és intézmények indultak gyors fejlődésnek. Új rétegek jelentek meg a városi társadalomban, új életstílust hoztak és új értékeket terjesztettek.

A tőkés fejlődés olyan intenzív volt, hogy Budapest metropolisszá növekedésének egyes elemeit szinte nem is lehet időben szétválasztani. Az ipar fejlődése növelte a lakosság számát, a termelés bővülése újabb és újabb falusi rétegeket vonzott a városba, akik fokozatosan munkássá váltak. A falutól elszakadva minden fogyasztási igényüket csak a kereskedelem útján tudták kielégíteni. A munkamegosztás kiterjedése együtt járt a szolgáltatások, a kereskedelem iránti igény növekedésével. Az önálló foglalkozásúak, a vállalkozók, az értelmiségiek és szellemi foglalkozásúak számának növekedése a középosztályok bővüléséhez vezetett. A Főváros kiterjedése, a belső területek beépítettségének növekedése megteremtette az igényt a tömegközlekedés kiépítésére. A tervezett főútvonalakon, amelyek a város addig különálló és funkcionálisan is elkülönülő negyedeit kötötték össze, társasággá szerveződő vállalkozók elindították a lóvasutat és az omnibuszokat. A vállalkozók profitját, illetve a bérek egy részét a fogyasztás bővítésére lehetett felhasználni, virágozni kezdett a kereskedelem, megindult a bérpaloták és új villák építése. Belvárosi jellegűvé válásával párhuzamosan Terézváros kereskedelmi funkciója is egyre erősödött.

Íme néhány helyi példa a polgárosodás lépcsőin való sikeres előrehaladásra:

Mauthner Ödön nevéhez fűződik a korszerű mezőgazdálkodáshoz nélkülözhetetlen *vetőmag termesztésének és forgalmazásának* megszervezése. Az ambiciózus gazdatiszt főúri mintagazdaságok alkalmazottjaként leste el a módszert és külföldi eredmények hasznosításával honosította meg itthon a jó minőségű vetőmag termesztését. 1874-ben nyitotta meg első üzletét az Andrásy út 23-ban, és a következő esztendőben elnyerte a Nagy Aranyérmet az Országos Magyar Gazdasági Egyesület kiállításán. Sikerült meggyőznie a gazdákat arról, hogy *nemesített vetőmaggal jobb minőséget* érhetnek el, és arra is rávette őket, hogy cége számára jó árértékű maguk is termeljenek vetőmagot. Később kerti- és virágmagvakat, kertgondozási eszközöket is árult, 1896-ban fiók-üzletet nyitott a Koronaherceg (ma Petőfi Sándor) utcában. Ekkorra már a nagybirtokos arisztokrácia udvari szállítója, 26 kitüntetés birtokosa, nemzetközi sikereket ér el. Nemcsak a Monarchián belül, hanem annak határain túl is elismert, Európa mellett Amerikában, Afrikában és Ázsiában is voltak szállítói és vásárlói. A századfordulón korszerű *magtisztító és osztályozó telepet* létesített a Rottenbiller utca 33. alatt. Az innen kikerülő magvak megfeleltek a szigorú magyar törvényeknek és *minőségi tanúsítvánnyal* kerültek az üzleti forgalomba.

Az 1940-es évekre az utódok által folytatott vállalkozásnak már négy fióküzlete működött a fővárosban, az egyik a Vilmos császár (Bajcsy-Zsilinszky) út 59-ben. Az életerős vállalkozás a világháborúk megpróbáltatásait is túlélte, átvészelte a gazdasági válságokat is, és *Vetőmag-termeltető és Értékesítő Vállalat* néven a szocialista korszak jelentős cége volt. A Rottenbiller utcában ma egy azonos nevű Kft, a Vetőmag Kertimag Kft és a mellette levő házban mintaboltjuk működik. Ugyanitt található továbbá Vetőműszolg néven az Agrár-műszaki, Szolgáltató, Gazdasági Tanácsadó és Kereskedelmi Kft.

A tengerentúlról érkező ún. *gyarmatáru* (kávé, tea, kakaó, fűszerek) már a 19. század elején kedvelt volt a város lakói között. Ezek forgalmazásához is számtalan sikertörténet kapcsolható. *Hoffmann József*nek, a *Weselofszky*-féle üzlet társtulajdonosának Pest szabad királyi város tanácsa 1804-ben engedélyezte a cég megvételét (telephely ismeretlen). Két évtizeddel később a Lipótvárosban, az Akadémia utcában találjuk, a klasszicista stílusban akkoriban épült elegáns paloták egyikébe azért költöztette üzletét, mert itt látszott kialakulni az üzleti élet új központja. Halála után (1934) özvegye, majd fia, azt követően pedig unokaöccsei, *Tschögl Gusztáv és Henrik* vitték tovább a vállalkozást. A cég száz éves évfordulóján rendezett ünnepségekkel az osztrák nagykereskedelemtől való függetlenedést is méltatták.

A Hoffmann-féle nagykereskedés méltó versenytársa volt a *Dietrich Emil és Gottschlig József* alapította gyarmatáru-birodalom. A szegények ingyenes ellátására ún. *leves- és tea-intézetet* alapítottak. Bár egy-egy vasárnapon 900 adag leves és 8-9 ezer adag tea is elfogyott, a hatóságok Gottschligékat sosem támogatták szociális tevékenységükben. 1884-ben az Andrassy úton megnyitották harmadik, igen elegáns üzletüket, amely fényével és eladási kultúrájával felvette a versenyt a párizsi és berlini üzletekkel. (Ez a cég vezette be pl. elsőként Magyarországon a tea luxuscsomagolását.) 1920-ra a részvénytársaság már császári és királyi udvari teaszállító, a céghez belvárosi szeszgyár és finomító is tartozott. A harmincas évek gazdasági válságában azonban tönkrementek.

A közlekedés és a szállítás rohamos fejlődése a század végére lehetővé és egyúttal gazdaságossá tette, hogy a kereskedelmi vállalatok a saját üzemeiben termelt árukat árulják *bolthálózatukban*. A hálózatos szisztéma először Angliában és az Egyesült Államokban terjedt el, elsősorban az élelmiszerkereskedelem terén. Ezt a rendszert *Julius Meinl* hozta magával Bécsből a múlt század utolsó évében, 1930-ban 388 fióküzletéből 45 Magyarországon működött. A Monarchia minden tagországában sikerült alkalmazkodni a helyi viszonyokhoz, így mindenütt elismerték vállalkozónak a Monarchia felbomlása után is. Üzleteibe hét korszerű gyárból és kilenc nagy kávépörkölőjükből szállították a friss, különleges minőségű, egyenletesen pörkölt *kávét*, ami nagy könnyebbséget jelentett a háziasszonyoknak az otthoni pörköléshez képest. Meinl hasonlóan jelentős tényező volt a piacon a *tea* forgalmazásában, Magyarországon saját borpincészetet is berendezett. Az üzletek mindenütt egyforma, otthonos berendezésűek voltak, hogy a vevők és alkalmazottak egyaránt jól érezzék magukat. Az eladógárda jól képzett, jó megjelenésű és jól fizetett volt.

A főváros utcáin 1895-ben jelent meg az első *automobil* és 1900-ban az első autóbusz. Az automobilt az akkori közönség idegenkedéssel és mulatva fogadta, e zajos és füstös szerkezeetről csak a legbátrabbaknak jutott az eszébe az üzlet. De már 1909-ben megalakult a Magyar Automobil Kereskedők Országos Egyesülete, a Reáltanoda utcában, majd az Erzsébet körúton alapítottak nyílt árusítású üzletet. *Herskovits Ignác* a Rákóczi téren, *Csáky Róbert* pedig a Gyár (Jókai) utcában nyitott autóboltot. 1905-ben a rendőrségnek még alig félszáz autót kellett ellenőriznie. 1906-ban már autókiállítást rendeztek a Kerepesi úton, ahol már az autóalkatrész- és az autósruha-kereskedők is bemutatkoztak. 1904-ben alakult *Bárdy József* cége, amely csakhamar a legnagyobb lett az országban. A Hazai Automobil Rt vezérigazgatója 1913-ban nyitotta első saját boltját, majd hazatérve a háborúból újrászervezte üzletét, és 1927-ben nyugati színvonalú boltot nyitott a Nagymező utcában.

A Liszt Ferenc téren már 1906-ban gumijavító-műhelyt működtetett *Kemény és Krausz*, 1930-ra Magyarország legrégebbi *autóalkatrész-* és felszerelési áruházát mondhatták magukénak. Utazásaikról rendszeresen hasznos újdonságokkal tértek haza.

Az Andrassy út elején a *Skoda Művek* rendezett be elegáns üzletet, 1925 és 1930 között 44 százalékkal csökkentette árait, hogy versenyben maradjon a felfutó piacon. 1930-ban 21 ezer autó közlekedett a városban. 1913-ban Budapesten 500 *taxi*t helyeztek üzembe, és a Sváb-

hegyen nemzetközi autóversenyeket rendeztek. A tízes években meginduló első autóbusz-járat a Kígyó térről a Városligetbe vitte az utasokat.

Budapest legrégebbi áruháza *Guttman Jakab* és társa 1882-ben nyitott munkaruha-üzletéből fejlődött ki. A Rákóczi út és a Síp utca sarkán épülő nagy bérház első két emeletét kibérelve terjeszkedtek, üzletük híres *emlékmája* (a nadrágot kétfelé húzó emberfigurák) 1899-től hívta fel az emberek figyelmét a jó minőségre. Ez a tudatos reklám egyik első példája. A prosperáló áruházat 1948-ban az állam 550 ezer forint készpénzért vette meg, 1949-ben kapta a Verseny Állami Áruház nevet.

A többi nagyáruház létrejöttében három családnak volt úttörő szerepe, *Fischer Simonnak*, *Goldberger Sámuelnek* és *Rosenberg Márknak*, valamint leszármazottaiknak. Az első nyugati színvonalú, sokemeletes áruház – nem véletlenül – a rohamosan fejlődő Terézvárosban nyílt. Berendezésekor Goldberger Sámuel korábbi Kerepesi úti boltjában szerzett tapasztalatait használta fel. Az első nagykereskedés, amelyet 1892-ben nyitott, csak sokféle olcsón beszerezett áru bazárszerű eladóhelye volt. Az ilyen helyek a múlt század vége felé már nem feleltek meg a világvárosokhoz felnőni vágyó Budapest feltörekvő polgárságának. Az addigi széles választékot kínáló boltokban a *zsúfoltság veszélyes* is volt: 1903-ban Goldberg első áruháza leégett, és ez emberéletekbe is került. 1908-ban a tulajdonos megvette az Andrassy úti *Petánovics-házat*. Mint az Ybl Miklós által tervezett Sugár út sok más palotáját, a 39. szám alatti házat is híres festőnk, Lotz Károly dekorálta. A házban működő *Terézvárosi Kaszinó* emeletén, többek között a Lotz-freskókkal díszített teremben előkelő *bálokat rendeztek*. Az utcai fronton a neves *vendéglős* éttermei voltak, innen kapta a ház a nevét. Átépités után 1911-ben megnyitották, Budapest ezzel világvárosi színvonalú látványosságot kapott. A kényelmes, világos házban már sok *szakosított* bolt helyezkedett el hét emeleten egymás fölött, úgy, hogy egész *tömeg* tudott kényelmesen vásárolni. Naponta több ezer vevő fordult meg itt. A vásárlókat andalító zenével, kipróbált eladói gárdával várták. A tetősétányról szép kilátás nyílt a városra és a Ligetre. Az áruháznak saját villanyfejlesztője volt. Az áruház filozófiája a „sok kicsi sokra megy” volt. Nemsokára elismerten a legolcsóbb bevásárlóhely lett.

A Nagyáruház még túlélte a háborút és az azt követő inflációt, de 1924-ben a csőd fenyegette. Első vetélytársa a Kerepesi úti Magyar Divatcsarnok, majd a harmincas években a Corvin lett.

A Belső-Terézváros már a múlt század végén is élen járt a *kultúraközvetítésben*: nem volt hiány kulturális létesítményekben. Az Operán, a Balettintézetben és a Zeneakadémián kívül könyvesboltok létesültek, lap- és folyóirat-kiadók telepedtek le szívesen erre felé.

1885-ben nyílt meg az Andrassy út 10-ben *Singer és Wolfner* Irodalmi Intézetének első *könyvesboltja*. Akkor induló sorozatuk, az Egyetemes Regénytár keretében 10-20 ezer példányban adták ki magyar és külföldi klasszikusok munkáit, olyan áron, amellyel versenyben tudtak maradni más *kiadók* drága, ám csekély példányszámú kiadványaival szemben. 1889-ben ők kezdtek gyerekeknek szóló irodalmat publikálni, kiadtak népszerű tudományos műveket és a Filléres Könyvtár köteteit az ifjúság számára. Ugyancsak az Andrassy út egyik elegáns palotájában szerkesztették a cég egyik legismertebb vállalkozását, az Új Idők című képes *hetilapot*. Az alapítók tehetséges fiai egészen a második világháborúig sikerrel vezették a családi céget, 1944-ben mindketten a fasizmus áldozatai lettek. A háború után a kiadót *Pichler Ottó* és *Timár Andor* vezette tovább, a könyvesbolt vezetője *Vermes Magda* műfordító lett. Nyomdájuk, sok alkalmazottuk nem volt, ezért csak 1949-ben államosították őket. A könyvesbolt az akkor alakult Könyvterjesztő Nemzeti Vállalaté, majd az Állami Könyvterjesztő Vállalaté lett. Az egykori Singer és Wolfner könyvüzlet helyén sokáig az Illyés Gyula könyvesbolt működött.

A kereskedelmi struktúra a szocialista tervgazdálkodás idején – és a piacgazdaság újbóli előretörése

A kommunista hatalomátvétel után rövid időn belül a kereskedelmi vállalatokat is államosították. A VI. kerületben ipari és közlekedési nagyvállalatok, nagykereskedelmi és export-import cégek központjai kaptak helyet.

A lakosságot ellátó boltok felett a tanácsok szigorú felügyeletet gyakoroltak, szabályalkotásukkal messzemenően befolyásolhatták a kereskedelmi vállalatok tevékenységét, profilját, üzletpolitikáját. A kerületi tanács megszabhatta az üzletek nyitvatartási idejét.

1970-ben a Közért Vállalatnak 37 általános élelmiszerboltja működött a VI. kerületben, tizenegy Delikatesse üzletben nagyobb választékkal drágább import termékeket árultak. 32 tejbolt, 22 zöldséges, 15 édességbolt várta a vásárlókat. A Csemege 9 boltot és két büfét üzemeltetett a kerületben, ebből kettőt ma a Csemege Julius Meinl vásárolt meg az Andrássy úton, három régi Csemege bolt helyén ma iparcikket árulnak.

A Sütőipari Vállalat két pékséget tartott fenn a Rózsa, illetve a Szondy utcában, az izraelita hitközség húsboltja a Szondy utcában volt. Ezen kívül a Hunyadi téri csarnokban friss húst, vágott baromfit, halat, zöldséget lehetett beszerezni, és itt is működött tejbolt, fűszerbolt és pékség.

Ezt a struktúrát az élelmiszerellátásban a kerületi tanács a rendszerváltásig nagyjából megőrizte. Az 1990-es években azonban megindult az erőteljes liberalizáció, az új önkormányzatoknak megszűnt a régi értelemben vett ellátási kötelezettsége, és egyúttal – igaz csak egy átmeneti időre – a felügyeleti-szabályozási jogköre is. Az új tulajdonosok vagy bérlők szabadon döntöttek el, mit kínálnak boltjaikban.

1998-ra a közértek közül nyolc megszűnt (lebontották az épületet a Lenin (ma Teréz) körút 122-ben, a Rózsa Ferenc utcai helyén iroda, a Hunyadi tériben illatszerbolt, a Szondy utcaiban pedig cipőbolt nyílt.

A tizenegy Delicatesse boltból ma csak háromban árulnak élelmiszert, négyből irodát alakítottak ki, egyikükben ezen kívül bár, a másikkban pénzváltó működik, a harmadikban pedig ajándékcikket árulnak. Az egyik Teréz körúti helyiségben híradástechnikai üzletet, a másik kettőben cipő-ruha butikot nyitott az új tulajdonos. A korábbi öt főútvonalon lévő cipőboltból viszont mára négy funkciót váltott. Hasonló sorsra jutott a divatáru boltok fele is.

A tejbolt mint specializált üzletfajta nem létezik többé, tíz korábbi bolt helyén iparcikk árusítás folyik, és mindössze öt volt tejboltban lehet ma is – más élelmiszerekkel együtt – tejet kapni. A hentesüzletek sem jártak jobban, négy teljesen eltűnt, kettőben teljes funkcióváltás történt, a többiben pedig a hús mellett – nyilván gazdaságossági okokból – másféle élelmiszereket is árulni kezdtek.

A zöldségboltok jó része szintén megszűnt vagy átalakult, és ez most a kerület egyik legnagyobb ellátási gondja. A VI. kerületi mellékutcákban élő nyugdíjasok, alkalmazottak, elszegényedő középosztálybeliek jövedelme, nem is beszélve a munkanélküliekről, nem tudott lépést tartani a folyamatosan növekvő zöldség- és gyümölcsárakkal, így a vállalkozónak gyakran nyakán maradt a primőr vagy a drágább áru. Az új bérlők egy része szakértelem nélkül vágott bele, egy átmeneti időszakban semmiféle hatósági kontrollra nem volt lehetőség. A „mit keresnek – mit kínálnak” azonban csak kívülről látszik egyszerűnek. A vállalkozók hamar megunták, hogy a vevők igényesek, válogatnak, inkább biztos, kevésbé romlandó árukkal rakták tele a polcaikat, ezekért viszont a környéken dolgozó, magasabb jövedelmű

rétegek be sem mentek a boltjukba. Ők minden nap megvették volna a napi primőrt, de erre – úgy látszik – nem lehetett üzletet alapozni. A főutcákon a bérleti díjak lettek magasabbak és a parkolási gondok miatt kisebb körzet lakossága már nem tudta eltartani ezeket az üzleteket. Két Andrássy úti, egy Benczúr utcai, és két Rudas László utcai üzletből iparcikk-kereskedés lett. A Bajcsy-Zsilinszky úti és a Nyugati téri zöldségesek bezártak, az egyik Nagymező utcaiból éttermet alakítottak ki, a Teréz körútiból utazási iroda lett. Az Eötvös utcai zöldséges helyén salátabár nyílt. Ugyanez történt a legjobb, legforgalmasabb helyen lévő édességboltokkal is, 15-ből hatban ma iparcikket árulnak.

A profi („maszek”) zöldségesek jelenleg a *Hunyadi téri csarnokban* árulnak, a hetvenes években még csak öt standot, ma tizenegyet foglalnak el. A piac választékában az utóbbi időszakban hatról háromra csökkent a húsboltok száma, de emelkedett a vágott baromfit kínálóké és pékség is több nyílt. A kerület egyetlen bevásárló csarnokát Czigler Győző építész tervei szerint 1894-97 között építették nyugat-európai minták alapján. A másik négy akkor épült csarnokkal együtt nemcsak esztétikailag múlta felül az addig szokásos egészségtelen bódékat, hanem megfelelt a korszerű higiéniai követelményeknek is. Az árut fajtánként elkülönítve, jól szellőző helyen, szakmai előírások szerint tárolták és a minőséget folyamatosan ellenőrizték. A csarnokot száz éve nem újították föl, legfeljebb javígtatták, kifestették, körülállványozták. Kedvező árai miatt a környék lakossága ma is szívesen vásárol itt. A kerületi értékvédelem alatt álló lassan életveszélyessé váló épületet az önkormányzat végül felújítási kötelezettséggel és az élelmiszerkereskedelmi funkció megtartása feltételével eladta. A vevő 35 év tartós használatra megkapja az épület alatt létesítendő parkoló használati jogát. A csarnok melletti téren megszűnik az őstermelők piaca és a környék lakói visszanyerik pihenés céljára az itteni zöldfelületet.

A kerületi önkormányzat az első ciklus idején számos addig elhanyagolt vagy kihasználatlan helyiséget elidegenített vagy bérbe adott. A privatizáció során az új vállalkozók igyekeztek saját üzletük mellett az elhanyagolt házak portáljait is valamennyire rendbe hozni. Sok elhagyott pincehelyiség ma márványpadlós butik. A Szinyei Merse utca teljes hosszában nagykereskedő vállalkozások boltjai nyíltak, amelyek megváltoztatták az utca jellegét és a környék életét. A beszerző körúton levő kiskereskedők autói jelentősen megnövelték a forgalmat és a légszennyezést, a mérleg másik serpenyőjében viszont az áll, hogy ezzel a korábban perifériális utca nyüzsgő üzleti központtá vált.

Eltűntek Terézvárosból (is) a külső kerületek és a Budapesttel szomszédos települések térszeinek illetve állami gazdaságainak a boltjai is. Az állami vállalatok sorra megszűntek, így a Virágértékesítési Vállalat, vagy a *Háztartási Bolt* Vállalat. Utóbbi üzlethelyiségeinek egy részében az *Azúr* Kereskedelmi Rt. rendezkedett be.

A közel negyven *dohánybolt*ból mindössze nyolc őrzi a múltat, a körútiak és az Andrássy úton lévők mindegyikét felszámolták.

A Fővárosi Bútor- és Hangszer-kereskedelmi Vállalat 12 körúti és egyéb főútvonalakon található üzleteiből csak a *Hangszerbolt* maradt érintetlen a Teréz körút 81. sz. alatt, és a *Gyermekkocsibolt* működik kiegészítve termékkörét a *gyermekbútorokkal*. A többi üzletben ma ruhát (4), cipőt árulnak, a volt Lenin körúti *Sportbolt*nak pedig már az épülete sem áll. *Aranypók* üzlet kettő van a Teréz körúton.

Prosperál viszont a *Keravill*, az *Ofofért*, megvannak az *Óra- és Ékszer* boltjai és a *Röltex* teljes üzlethálózata.

Megmaradtak az *orvosi műszereket* illetve a gyógynövényeket forgalmazó üzletek a Bajcsy-Zsilinszky úton, a *bizományik* és az *alkalmi áruházak* a Király (korábban Majakovszkij) utca mindkét oldalán. Nem változott a *Vadászbolt* funkciója sem az Andrássy út elején. Túléltek a rendszerváltozást a körüli *Ezermester Bolt*, a *Nemzetközi Bolt* és a *Népművészeti Bolt* is.

A Párizsi Áruházból a szocialista korszakban a Centrum áruházláncához tartozó *Divatcsarnok* lett. Az 1990-es évek közepén a city kifelé terjeszkedésére alapozva a cég vezetői profilszűkítést hajtottak végre. Kizárólag ruházati termékekkel töltötték fel az áruházat, és a Luxus Áruház mintájára magasabb árakat és luxus minőséget kínáló üzletet alakítottak ki. Négy év alatt kiderült, hogy a környék lakói magas árai miatt eltávolodtak az áruháztól, az itt dolgozó vagy ügyet intéző közönség pedig nem tudta eltartani ezt a hatalmas kereskedelmi létesítményt. Az áruház neve ma ismét *Párizsi Nagyáruház*, a Corvin Áruház leányvállalata. Vezetői széles választékukkal és megfizethető áراikkal vissza akarják nyerni a régebbi széles vásárlóközönséget. Az általános áruházi profilba a fehérneműtől a sportruháig a lakáskultúrától az ágyneműig, a híradástechnikától a konyhai eszközökig sok minden belefér. Saját reklámkatalógust és szórólapokat adnak ki, a nyár folyamára akciókat terveznek. A kerületi önkormányzattal együttműködve a Lotz-teremben kiállításokat rendeznek, felajánlják ezt a reprezentatív termet aukciók, városfejlesztési programok ismertetése, társasági rendezvények számára.

A nyolcvanas években a Skála áruházlánc második budapesti tagjaként a Nyugati téren megépítették a Skála Metrót, amelyben a nyugati szupermarketek mintájára az élelmiszer mellett ruházati és iparcikket is forgalmaztak, korszerű és elegáns környezetben. Az élelmiszer részleg azóta a Kaiser-é.

Újdonságot jelentenek a kerületben az olyan üzletházak, mint pl. a *Teréz Udvar*. A befektetők ezeknél a létesítményeknél hosszú távra gondolkodnak: új, modern küllemű kereskedelmi teret alakítanak ki, megelégedve a beruházási (és többnyire a felújítási költséget is), amelyet aztán kisebb egységenként bérbe adnak. Itt a Teréz körúton három szinten 36 korszerű üzlethelyiséget alakítottak ki, aminek a zömét már be is rendezték az alvállalkozók. A földszinten sportruházat, női divatcikkek, gyerekruha, fehérnemű, könyv és nyomtatványok kaphatók. Az utcaszinten lévő szellős csarnok meghatározó eleme a *Suzuki Ász Autószalon* és a *Conrad* elektronikai szaküzlet, kaphatóak a Pannon GSM újdonságai, és fotószalont is találunk. A galérián kapható óra, bizsu, nádbútor, férfi divatáru és speciális méretű gyermek és női ruhák. Az üzletvezető gondolt arra is, hogy az ilyen koncentrált kereskedelmi egységek látogatói, akik már nem feltétlenül napi szükségleteik kielégítése céljából töltik vásárlással az idejüket, szeretnek nézelődés közben megpihenni, erre szolgál például a japánok által szívesen látogatott japán étterem, és talán rövidesen vállalkozik valaki egy kávézó üzemeltetésére is. A Teréz Udvarban kellemes meglepetésként apró *galériára* is maradt hely, ahol már meg is nyílt az első képző- és iparművészeti kiállítás. Bízunk benne, hogy az üzleti haszonszerzés érdekei mellett fenn tud maradni a kortárs kultúrának ez a kedves szigete, és mindig lesz egy-két művész, aki rendelkezésre bocsátja alkotásait.

A szűken vett VI. kerületben ma nincs sok *könyves-*, illetve *lemezbolt*: a Bóbita a Bajcsy-Zsilinszky úton, a Box Bt lemezbolt a Teréz körúton, a Krasznár és Fiai Kft a Székely Mihály utcában, a Műszaki Könyváruház a Liszt F. téren, és az Új Paradigma könyvesbolt a Teréz Udvarban.

A kiadók közül ma Terézvárosban működik a *Széphalom* Könyvműhely (Városligeti fasor 38.) és a *Kortárs Könyvkiadó* (Bajza u. 18.).

A főváros kereskedelmi fejlődésének legújabb állomása a szupermarketek illetve a szórakoztató szerepet is betöltő többfunkciós mamut *bevásárló központok* szaporodása. Teréz-

város legnagyobb folyamatban lévő beruházásának, a mintegy 200 millió dolláros új komplex városközpont tervezői a Nyugati pályaudvar Váci út felőli részén ilyen óriás bevásárlóközpontot is megálmodtak. A hasonló létesítmények éles vitát váltanak ki manapság a fővárosban az érdekelt felek között és a médiában is. A beruházók üzleti számítás és nyugati tapasztalatok alapján úgy vélik, hogy a jelenlegi magyar fellendülés elbír ilyen hatalmas kereskedelmi kapacitás-fejlődést. A kiskereskedők féltik a piacukat, de reménykednek, hogy a kereskedelmi nagyüzem más rétegeket fog vonzani inkább, nem az ő törzsvevőiket. A kerületi önkormányzat egyrészt szeretne volna csökkenteni az értékes, az idők során központi fekvésűvé vált terület „ipari jellegét” és a tervezett városközpont a testület elvárása szerint fel fogja értékelné a vasút melletti városrészt, és étellel telíti a Podmaniczky utca eddig beépítetlen oldalát.

A nagy bevásárló centrumok elleni támadások egyik fő érve, hogy tömegkulturális jellegű, a befogadó város eredeti kultúráját háttérbe szorító, amerikanizált életformát, vásárlási és szabadidő eltöltési mintákat (pl. szerencsejáték, játék automaták, kommersz filmeket játszó mozik) közvetít szokatlanul átütő erővel. Egyes társadalomkutatók elsősorban a fiatalok és az iskolások fejlődésére gyakorolt komplex hatást kérdőjelezzik meg.

Idegenforgalom – vendéglátás

Már a reformkor híres utazói dicsérték beszámolóikban a pesti fogadókat és a magyar vendéglátást. A Nádor Szállót az egész osztrák birodalom legjobbjának tartották. Az Erzsébet körúton a századfordulón megépült a *Grand Hotel Royal* impozáns és minden korabeli igényt kielégítő épülete. Ray Rezső Lajos tervezte és három és fél millió forintba került. Akkoriban nagy attrakciónak számított a *villamos világítás*. A hotel dísztermét 1919-ben alakították át *mozivá*, itt látott a pesti közönség először filmvetítést. A szálló nemcsak az üzletemberek kedvelt tartózkodási helye, hanem a társasági, művészeti élet egyik központja is lett. Itt tartotta képviselőválasztási programbeszédét 1901-ben *Vázsonyi Vilmos*, aki a Demokrata Párt terézvárosi jelöltjeként a főváros demokratizálásáért küzdött. Az akkori civil szervezetek, klubok tagsága is szívesen tartotta rendezvényeit az elegáns környezetben.

A szocializmus idején zárt vendéggör fogadására több kisebb szállodát, illetve vendégházat alakítottak ki Terézvárosban. A Szakszervezetek Országos Tanácsa a hatvanas évek végén külföldi szakszervezeti delegációk elhelyezésére saját szállodát létesített a Benczúr utca 35-ben. 1970-ben az állami telken álló Pedagógus Vendéghozhoz új épületszárnyat építettek 93 szobával, és több nagy teremmel rendelkező étteremmel. A rendszerváltás óta a delegációk fogadása mellett előtérbe került a szobák kereskedelmi értékesítése is, az IBUSZ és a Pannónia turistacsoportjai mellett egyre több egyéni vendég látogatja a családi hotel. A Benczúr család örököseinek engedélyével 1991 óta a szálloda Hotel Benczúr-ként fogadja vendégeit. 1993-ban az Autonóm, az ÉSZT és a SZEK szakszervezetek tulajdonába került, az új vagyonkezelők 1995-1997 között teljesen felújították a szállodát. Az utóbbi években továbbképző tanfolyamok, szemináriumok, esküvők zajlanak a házban, a szálloda vezetése igyekszik a kerület társadalmi és gazdasági életének eseményeihez méltó helyszínt biztosítani.

Bár a városi turizmusban résztvevők többsége a belvárosi szállodákat kedveli, a Dózsa György úton épített *Hotel Liget* az utóbbi időben nagyon sok vendéget fogad. A City Panziólánc tagjaként működő superior minősítésű panzió 139 szobájából 55 légkondicionálóval rendelkezik, külső kiképzése és szolgáltatásainak színvonala kiemel a többi panzió közül (szauna, szolárium, masször, kedvező városnézési ajánlatok, repülőtéri transzfer, kirándulások).

Csoportosan érkező vendégeik egyik fő célpontja a Petőfi Csarnok illetve a Népstadion, amelyekben koncertek, illetve sportrendezvények vannak. Számukra a reggelin kívül a szálloda ebéd és vacsora ellátást is tud biztosítani. Szállodán kívüli vendégeknek a teraszon kávézó áll rendelkezésükre. A saját garázs és belvároson kívüli fekvés miatt megközelíthetősége és biztonsági helyzete jobb, mint a belvárosi szállodáké.

Egyéni vendégeinek többsége konferenciára érkezik vagy üzleti úton van. A külföldiek Németországból, a Szovjetunió volt tagállamaiból, Skandináviából, illetve Francia- és Olaszországból érkeznek. Több neves európai üzletember már törzsvendégnek számít náluk. A szálloda kihasználásának javítására rendszeres kapcsolatot tartanak minden lehetséges partnerrel, követségekkel, utazási irodákkal, vállalkozásokkal és az önkormányzattal.

A *Liget Hotel* és a Dózsa György út 84. szám alatti *Építők Liget Konferencia Központ* a közös tulajdonos miatt (a Taverna Rt. többségi tulajdona) jól együtt tud működni a vendégek minél színvonalasabb kiszolgálásában. Rendezvényeik igen sokrétűek 1998 szeptemberében például helyet adnak Non-profit Expo-nak, tavaly a Civicus Kiállításnak, Kriminál Expo-nak. Itt volt az MSZP kongresszusa, az orvosok Patológiai Kongresszusa, tartottak már Gyógyszerész Kongresszust. A Kongresszusi Központ esküvők és bankettek számára is kibérelhető.

A szocializmus éveiben a VI. kerület legjobb szállodája a Lenin (ma Teréz) körúti Béke volt, amelyet a Hungária Szálloda és Vendéglátóipari Vállalat kezelt. A reprezentatív szálló másfélszáz szobája mára felújítva *Hotel Béke Radisson* néven várja vendégeit.

A Révay utca 24-ben található a *K+K Hotel Opera*, a Délibáb utca 35-ben a *Hotel Délibáb*, a Munkácsy Mihály utcában pedig a *Hotel Centrál*.

Vendéglők és szórakozóhelyek

Az *urbanizáció* természetes velejárója, hogy az emberek nappal lakásaiktól távol dolgoznak, ügyet intéznek, más településekre utaznak, így szükségszerűen kialakultak a szállásadás, a vendéglátás és a szórakoztatás különböző színvonalú helyei. A századfordulón felpeszsdülő szellemi-kulturális élet, az újságírás növekvő szerepe, az írók és költők szellemi műhelyei híres és hírhedt vendéglőkhöz, kávéházakhoz, mulatókhoz kapcsolódtak. E pezsgő nappali, de főleg éjszakai élet részleteiről a Terézváros-kötet más fejezeteiben további adalékokat találhatunk. Hasonlóképpen élvezetes olvasmányt jelentenek e témában korabeli költőink novellái (Ady, Kosztolányi és mások), Molnár Ferenc publicisztikája (*Pesti napló* címmel 1993-ban megjelent válogatott kötete a Nyilvánosság Klub és a Századvég kiadásában, válogatta Molnár Gál Péter), Hatvany Lajos írásai (*Pesti házak titkai*, cikkek a Pesti Naplóban, Olvasó Benedek néven) Podmaniczky Frigyes naplója (*Egy régi gavallér emlékei*, 1824-1887-ig írt naplótöredékek, válogatta Steinert Ágota, Helikon, 1984), Erki Edit könyve (*Pest Budától Budapestig. Képek egy város életéből*. Officina'96, 1988) és mások írásai.

A hetvenes években kevés olyan étterem volt a VI. kerületben, ahol műsorral is szórakoztatták a vendégeket. A leghíresebb a Nagymező utcai Moulin Rouge bár volt, amely azóta megszűnt. A Béke szálló Kupolatermében működött bár helyén ma játékterem van. A Népköztársaság útja 81. alatti Hajnal Bár megszűnt. Az Oktogon egyik sarkán álló Savoy bárból előbb McDonald's, mára pedig Burger King gyorsétterem lett.

Negyedszázada a Terézvárosban 16 étteremben játszottak zenét esténként, ma sem szalon-, sem népi zenét, se zongora- vagy harmonikasztót nem lehet hallani ezekben a vendéglőkben. Hangulatában biztosan szegényebb lett a kerület ezzel.

Az Amerikából kiinduló és az ottani kulturális és fogyasztási minták terjedését is magában foglaló globalizáció egyik agresszív jelensége a városi *gyorsétkezdek szaporodása*. A rendszerváltás évtizedében a Terézvárosban is tért hódít a hamburgerkultusz: az Oktogon három sarkán egy-egy gyorsétterem működik. Ezek a vendégek gyors cserélődésére alapozott egyen külsős fogyasztási nagyüzemek egyébként egy kitűnő új marketing-módszer előhírnökei. A *franchise* a termelők és kiskereskedők közvetlen kapcsolatára épülő újfajta vállalkozási rendszer máris forradalmasította a kereskedelmet. Egy jól működő vállalkozást bérbe adnak egy másik vállalkozónak, aki az egész szellemi termék használati jogáért vállalja, hogy a termelési és eladási folyamat legkisebb részletéig betartja az eredeti vállalkozás működési szabályait. Ez a rendszer már szinte kizárólagos az autókerekedelem terén. A korábbi közvetítő típusú kereskedelem világszerte visszaszorul, a nagykereskedőknél lecsapódott hasznon pedig termelő és fogyasztó osztozik. A franchise-rendszer nemcsak a vendéglátóiparban terjed gyorsan nálunk, hanem megjelent a ruhatisztításban és más szolgáltatások körében is. Gyors terjedését annak köszönheti, hogy a kezdő vállalkozások magas bukási kockázatát jelentősen képes csökkenteni. A fogyasztó pedig azért jár jól, mert a szerződött vállalkozók biztosan egyenletes szolgáltatási színvonalat fognak nyújtani. Ezt a vállalkozó és fogyasztóbarát módszert tehát érdemes támogatni. Ugyanakkor az önkormányzatok feladata lehetne egy olyan ellenőrzési és szabályozási mechanizmus kidolgozása, amely megpróbálja megakadályozni az oktogoni példához hasonló aránytalanságokat.

A belső kerületek kereskedelmi fejlesztésekor azt is figyelembe kell venni, hogy a forgalom minden bővülése (rakodás, új, autós vevőkör, stb.) tovább rontja a helyi lakosság életfeltételeit. Ezért támogatandó az ún. *mintá utáni árusítás*, amikor az üzletben bemutatott termékek alapján a kiválasztott árut a termelő külterületen fekvő raktárából szállítják ki a vevőnek.

A kereskedelem szempontjából az utóbbi idők legnagyobb kihívása a nagy bevásárló centrumok szaporodása Budapesten és környékén. Akár önmagukban, akár egy nagyobb fejlesztés részeként valósulnak meg, óriási konkurenciát jelentenek a meglévő kis- és középvállalkozások számára. A VI. és a XIII. kerület határán épülő Westend City az ezredfordulóra bizonyára jelentősen megváltoztatja Terézváros kereskedelmi, gazdasági és társadalmi életét. A projekttel kapcsolatos helyi véleményekről szól a kötet másik tanulmánya, „A Terézváros jelene és jövője a városatyák szemével”.

Források

Régi boltok krónikája. A pest-budai kereskedelem történetéből. KJK, Budapest 1986.

Erki Edit: Pest-Budától Budapestig. Officina'96 Kiadó, Budapest, 1988.

A VI. kerületi önkormányzat hivatali és szakértői anyagai, a Polgármesteri Hivatal munkatársaival készített interjúk.

A Magyar Korona országai 1900. évi népszámlálásának főbb demográfiai eredményei. Bp. 1902.

Telefonkönyvek.

Takarékpénztárak és bankok

Aki ma Terézváros utcáin sétál, lépten-nyomon valamelyik pénzintézet modern székházába, csillogó külsejű fiókjába botlik. *Divat* lett a városrész elegáns főutcáin ingatlant venni vagy bérelni, még akkor is, ha a kerületi önkormányzat a tágabb környezet javítására, az esetleg védett épület tervhű újjáépítésére kötelezi a beruházókat. Ezeknek az épületeknek és helyiségeknek a belső kialakítása és külső környezete legtöbbször feltűnően eltér a szomszédos épületek szürke, málló falaitól, kopott lépcsőházaitól. A fővárost és benne a cityhez napjainkban csatlakozó Terézvárost más szempontból is *ellentmondások jellemzik* (városképét, társadalmi struktúráját, lakóinak élet- és szociális helyzetét stb.), s íme most még egy csatlakozik a sorozathoz: a gazdagságot, biztonságot, korszerűséget sugalló pénzintézetek csak az oda betérő kliensek egy szűk rétege számára jelentenek tartós jólétet, hosszú távú biztonságot, kényelmes pénzköltési módokat. A VI. kerület lakosainak többsége csak a fizetését vagy a nyugdíját veszi fel ezekben a szép márványborítású csarnokokban, és szinte semmit nem használ a pénzforgalom és pénzteremtés bővülő lehetőségei közül.

Pedig szinte közhelyként emlegetjük, hogy a szélesebben vett mai belváros (benne Terézváros) kiépülésében és ezzel *Budapest európai nagyvárossá válásában a múlt század negyvenes éveitől kezdve fokozatosan kialakuló magyar bankok hálózatának milyen óriási szerep jutott*. Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy a múlt század végi gazdasági fellendülés és urbanizáció sem érintette egyformán a főváros minden társadalmi rétegét, az akkor felduzzadó munkásság nem véletlenül szerveződött meg néhány évtized alatt, és az Amerikába „kitántorgó” milliók alighanem keveset érzékeltek a sokszor nosztalgiával idézett akkori polgári fejlődés pozitív hatásaiból.

Budapest a városeyesítés és a Habsburgokkal való kiegyezés után a nemzetgazdaság fejlődésének mozgatója, és egyben a kiterjedt nemzetközi kapcsolatok irányítója lett. Feudális jellegű agrár országból Magyarország néhány évtized alatt ipari-agrár termelési és társadalmi struktúrájú ország lett, igaz, az ipar jó része mezőgazdasági termékek feldolgozásban volt érdekelt. A századfordulóig Budapest volt a világ legnagyobb malomipari központja, a malomipar 70 százaléka a fővárosba koncentrálódott, hiszen a termék piacra juttatásának itt voltak a legkedvezőbb feltételei. Földrajzi helyzete, centrális elhelyezkedése miatt Budapestre futottak be az újonnan épülő vasútvonalak, így nemcsak a közúti, hanem a vasúti közlekedés, valamint a hajózás központjává is vált. Magyarország egyetlen nemzetközi kikötője itt létesült. Vasúthálózatának sűrűségét tekintve hazánk ekkor a hatodik volt Európában.

A bankrendszer kialakulása

Meglévő előnyei miatt a Monarchiával szembeni önálló gazdaság kiépülésekor a fejlődést segítő *pénzintézetek* is természetes módon Budapestet választották üzleti tevékenységük első helyszínéül. Az első öt magyarországi nagybank és az összes nagy biztosítótársaság is Budapestre települt.

A mai bankok alapfunkcióit, a *kincsek gyűjtését és őrzését, a pénzverést és a kölcsönzést* már az ókori társadalmakban is meg kellett oldani, ekkor azonban az ellenőrzés és a folyamatok irányítása mindenhol a papok kezében volt. A görögök a templomi thesaurokban tartották az adományokat és a hadizsákmányt. A Római Birodalomban megszervezték a *pénz nemzetközi áramlását*, a provinciák adó- és vámszedői a mai bankárokhoz hasonlóan jövedelmező hatalmi pozíciókkal rendelkeztek. A középkorban egy országon belül is sokféle (fejedelmi, városi, főúri, egyházi) pénz volt forgalomban, a *pénzváltók* a piacokon fölállított asztaloknál (bankoknál) üzték mesterségüket. A pénzügyek önálló és nyilvános intézményrendszere a középkori Itáliában született meg a XII. században, és mintegy kétszázötven évig a firenzei

pénzváltó *céh tagjai* tartották a kezükben Európa jelentős városainak forgalmát. A 13-14. században a templomos lovagrend a keresztény testvériességre hivatkozva (és hatalmas vagyonukra alapozva) szinte egyedül intézték a nemzetközi pénzügyeket. Az ő segítségével ekkor épültek Nyugat-Európa pompás gótikus katedrálisai, és virágzott a kultúra, egészen addig, amíg Szép Fülöp francia király (és nyomán Anjou Károly Róbert Magyarországon) erőszakos úton meg nem szerezte a templomosok vagyonát. Innen eredhet a késői reneszánsz kor *nagy bankár-dinasztiáinak* vagyona. A Mediciek, a Gonzagák, az Esték fejedelmeket és pápákat is állítottak, palotáik vetekedtek a királyokéval, szimbolizálva ezzel az *egyházi-állami-pénzügyi hatalom összefonódottságát*. Ezek a vagyonukat és befolyásukat tükröző épületek lehettek az előképei a 19. század második felében szerte Európában épült bankpalotáknak.

Az *első jegybank* 1694-ben Angliában alakult, nemsokára állami monopóliumot kapott a bankjegykibocsátásra. Mintájára sorra alakultak a *nemzeti pénzügyintézetek*, 1816-ban pl. az Osztrák Nemzeti Bank. Ugyancsak Angliában vezették be először a készpénzfizetés mellett a banki jóváírások rendszerét és a *cekket*. (Forrás: Gerle János: A pénz palotái. /A mi Budapestünk/. Városháza. Kiadja Budapest Főváros Önkormányzata Polgármesteri Hivatala, 1994. 7-10. o.)

Az *első európai takarékpénztárak* a 18. század utolsó harmadában alakultak, az első Hamburgban, a gazdag német kereskedővárosban. A polgárság akkori szemléletének megfelelően a kétkezi munkások számára kívántak egy alapot létrehozni, amelyben nehezebb napokra *tartalék* pénzeket lehetett biztonságos körülmények között gyűjteni. Az első takarékpénztárak *betéteket gyűjtöttek*, amelyeket az államnak adtak kölcsön hasznosításra, de a betéteseknek a kölcsönzésért adott *kamat* sokáig nem tudott intézményesülni, mert az egyház ezt a Bibliára hivatkozva üldözte.

A kamatszedési tilalom miatt viszont elterjedt az *uzsora*, amit az állam *zálogházak* felállításával próbált letörni. E zálogházak később beolvadtak a takarékpénztárakba, amelyek mintául szolgáltak Ausztria és Magyarország első pénzügyintézetei számára is. A bécsi udvari kamara intézményeként működő *első ún. hitelpénztár* 1773-ban jelent meg Magyarországon, de inkább csak betétgyűjtéssel foglalkozó kezdetleges szervezet volt.

Pénzügyintézetek Magyarországon

Ausztriában az első bécsi takarékpénztár 1819-ben alakult, 1820-ban már Győrben, Nagyszombatban és másutt Magyarországon is voltak bizományosai. Ezek a pénztárak már maguk gondoskodtak a begyűjtött pénzek hasznosító kihelyezéséről.

„A bankok és takarékpénztárak felvirágzása annak köszönhető, hogy az intézményes és jogszerű kamat révén gyakorlatilag a *teljes lakosságot sikerült ügyféllé tenni*. A 19. századtól kezdve az egész gazdaságot döntően befolyásoló tényező, hogy minden *bankbetét nyereséget termel*, mert a bankok a maguk *tőkekoncentrációjával* monopolizálják a hitelpiacot. A minden aktív, személyes részvétel nélkül kamatos kamatot termelő *tőke maga is árucikké* változott” (ld Gerle, id. mű 10. o), és egyes közgazdászok szerint ez az, ami miatt a növekedésre kényszerülő világ gazdaság a katasztrófa felé sodródik. A pénzügyek terén lezajló fejlődés, mint az alábbiakból látható, minden szuverén váló országban egyszerre gazdasági kényszer és gazdaságfejlesztő tényező, amely ugyanakkor magában hordja a válságok kialakulásának csíráit is.

A *reformkori magyar országgyűléseken* a gazdasági fejlődést elősegítő intézkedések között ugyan már említést nyert a *hitelzés bővítése*, és ehhez az átmenetileg szabad pénzek összegyűjtésének eszméje, Budapesten a modern bank- és hitelélet kezdetei a *tőkehiány*, a

felhalmozás akadályoztatása miatt későbbre, az 1840-es évekre tehetők. *Széchenyi Istvánnak* a hazai pénzügyek európai színvonalúvá tételére vonatkozó elméleti felvetései után (Hitel, 1830.) az első gyakorlati lépések megtétele *Fáy András* Pest vármegyei táblabíró nevéhez fűződik. Az általa 1839 végén alapított *Hazai Első Takarékpénztár* emberbaráti célokat tűzött maga elé, a köznép takarékosági ösztönének felébresztését tartotta elsődleges feladatának. Első betétese egy pesti ügyvéd volt. A későbbi banknyitási ceremóniakon királyi vendégeket is fogadtak, ami a bankok jelentőségének növekedését mutatta. A Hazai Első Takarékpénztár később részvénytársasággá alakulva a modernizálódó gazdaság egyik mozgója lett. Betéteseiknek 3-4 százalékos kamatot fizettek. A Takarékpénztár 1847-ben már 1,8 millió betétállomány felett diszponált, az igazi növekedés azonban 1867 után következett be. A gazdasági és politikai válságok már akkor is meglátszottak egy pénzügyi üzleti forgalmán, a Takarékpénztár azonban mindig készségesen fizetett ügyfeleinek, így nem rendült meg irántuk a *bizalom*.

Tíz évvel az első takarékpénztár pesti megnyitása után már több mint harminc városban működött hasonló szereppel pénzügyi intézmény. Üzletágakat a szükségletekhez igazodva kibővítették, *jelzálogos és ún. kölcsönöket* nyújtottak. Új tevékenységként megjelent a *váltószámítolás* és 1851-től a hazai *értékpapírok forgalmazása*. 1858-ban a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület pályázatot írt ki az Egyetem (ma Károlyi Mihály) és a Reáltanoda utca sarkára új székháza megtervezésére. A palota (Gerle János szerint a főváros legszebb lépcsőházával) Feszli Frigyes tervei szerint 1868-ra készült el. (Az épület – Terézváros több hasonlóan értékes múlt századi palotájához hasonlóan – felújításra-újrahasznosításra vár.) Építéskor a kereskedelmi bank értékpapír-állománya már 850 ezer, 1890-ben pedig 28 millió pengő forint volt.

A takarékpénztárakkal párhuzamosan megkezdődött a *kereskedelmi bankok létrehozása* is. A városi kereskedők követeléseinek engedve (a Pesti Polgári Kereskedelmi Testület már 1830-ban tekintélyes és befolyásos érdekvédelmi szervezet volt, díszes palotát emeltek a Dunaparton) V. Ferdinánd aláírta a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* szabadalomlevelét, lehetővé téve a lakosság „elszört erejének egységbe hozását” (a kereskedők folyamodványa fogalmaz így) a hazai termékek eladásának megkönnyítésére, a pénzforgás meggyorsítására. Az alapító Ullmann Móricz, a bank alaptőkéje kétmillió pengőforint volt. Az első részvényeket József nádor jegyezte, aki lelkesen támogatta a bankalapítást. A kereskedelmi bank a mai Roosevelt téri szálloda (Átrium-Hyatt, illetve Intercontinental) helyén állott Lloyd-palotában kezdte működését, hamarosan jelentős kölcsönöket nyújtott alakuló magyar részvénytársaságoknak, pl. a Központi vasúttársaságnak és a Pesti Hengermalom Társulatnak. Az 1848-ban kinevezett Kossuth Lajos pénzügyminisztersége idején a Pesti magyar kereskedelmi bank gyakorlatilag jegybanki funkciót töltött be (*Kossuth-bankók*). A szabadságharc leverése után is sikerült megőrizni a kereskedelmi bankot, amely 1861-re székházat építtetett a Színház (ma Vörösmarty) téren Hild József tervei alapján. (Ugyanekkor nyílt meg ott a Privorszky kávéház, amely 1870-től Kugler, majd a híres Gerbeaud cukrászda lett.) A bank később a Lloyd-palotával szemben építette fel új székházát, (az épület ma a Belügyminisztériumnak ad otthont). A kiegyezést követő *koronázási* ünnepet Pest városa a Kereskedelmi banktól fölvetett *hitelből* fizette (Gere, i.m. 14-18).

A kereskedelmi bankkal egy időben épült a *Budai Takarékpénztár* épülete az Alagút mellett, később *Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár*ként üzemelt.

A pénzügyi élet egyik fontos központja, az Áru- és Értéktőzsde. Az első ilyen jellegű intézmény, a „Gabonacsarnok” 1854-ben kezdte meg működését szintén a Lloyd-palotában. 1864-ben ugyanitt alakult a Pesti Áru- és Értéktőzsde, majd amikor kinőtte az addigi helyét, elhatározták, hogy a lebontandó Újépület egyik telkén építenek saját székházat. Alpár Ignác arányaiban túlméretezett tervei szerint (mintája a brüsszeli igazságügyi palota lehetett) a

Grünwald-Schiffer vállalkozó cég három év alatt jelzálogkölcsönből megépítette azt az épületet, amely ma a Magyar Televízió székháza.

Az 1867-ben a Rothschild-konzorcium által alapított *Magyar Általános Hitelbank* 1874-ben az állam hitelezőjévé vált, amikor támogatta az államcsőd elkerülésére elhatározott *kincstár-jegy-kibocsátást*.

1869-re tizenhárom bank, hat takarékpénztár és két földhitel-intézet volt már az országban.

Az Ausztriával kötött *vámuniós megállapodás* szabaddá tette az emberek és áruk forgalmát a két országon belül, viszont megvédte a magyar agrártermékeket a külföldi versenytől. Ugyanakkor az ipari termelés vonatkozásában a magyar fejlődést akadályozta a fejlettebb osztrák ipar dominanciája. A vámunió előnyeinek kihasználásában nagy szerepük volt a pénzügyintézeteknek. Nem véletlen, hogy a *takarékpénztárak fiókjainak száma is rövid idő alatt elérte a 400-at*.

Tisza Kálmán és Wekerle Sándor stabilizációs programja fokozatosan gazdasági fellendüléshez vezetett. 1878-ban létrejött a dualista alapon átszervezett *Osztrák-Magyar Bank*.

Az 1880-as években hatalmas beruházások kezdődtek. A pénzügyi támogatásban élen járt a Kereskedelmi és Hitelbank. Legendás igazgatója, Lánczy Leó az ország *infrastrukturális fejlesztése* terén szerzett érdemeket (fővárosi telefonhálózat, helyi érdekű vasutak hálózata, villamosvasút Budapesten, Adria tengerhajózási részvénytársaság támogatása). 1880-ban a Kereskedelmi és Hitelbank bevezette a mai *takarékbetétkönyv elődjét* (Gere, i. m. 18-19. o).

A továbbra is fennálló tőkeszegénység leküzdése újabb kihívást jelentett a pénzügyintézeteknek, amelyek külföldi, elsősorban német kapcsolatokat kerestek, *záloglevelek és kötvények külföldi értékesítésével* foglalkoztak. Külföldi tőkét első sorban Németországból, Svájcban, Hollandiából és Franciaországból sikerült behozniuk. A tőkeszegénység is okozta, hogy a takarékpénztárak akkor kevésbé szakosodtak.

Az ezüstalapról 1892-ben tértek át *aranyértékre*, mivel az európai országok felől egyre nagyobb volt a nyomás az egységesítésre. A bankvilágban már akkor erőteljes volt a közös érdekvédelem, a kockázatbiztosítás érdekében a pénzáramlás leállítását is kilátásba helyezték. A nemzetközi nyomásra létrejött aranyalapú pénz a *korona* volt, amely 1926-ig funkcionált.

A vidéki városokban egyre több takarékpénztár kezdte meg működését, fiókjaik behálózta az egész országot Erdélytől a Vajdaságig, a Felvidéktől Szabolcsig. A fővárosi és a vidéki pénzügyintézeteket irányító csoportok képesek voltak üzletpolitikájukkal *kiegyenlíteni* a főváros viszonylagos pénzhiányát és a *vidék állandó pénzhányát*.

A Pesti Hazai Első Takarékpénztár 1894-ben 10 millió korona alaptőkével megalapította a *Hazai Bank Részvénytársaságot*. A másik tulajdonos a Niederösterreichische Escompte Gesellschaft volt. Ez a bank már elsődlegesen a *vállalkozói körök ügyleteivel* foglalkozott.

A *Magyar Királyi Postatakarékpénztár* az 1885. évi IX. tc. alapján kezdte meg működését. A postahivatalok 1886 februárjától fogadták a betéteseket, a széles hálózat helyzeti előnyt jelentett. Az országos, központosított intézmény a *kisemberek bankja* volt, de a betétgyűjtésen kívül mindenféle banküggyel foglalkozott. A betétekre állami garanciát vállaltak, adó- és illetékmentesek voltak, és nem lehetett azokat lefoglalni.

A stabil, nagy bankházak jobban bírták a huszadik századi háborúkat és gazdasági válságokat, mint a kisebbek. Ennek ellenére 1911-ben 136 pénzügyintézetet, 1914-ben 175-öt, 1928-ban 194-et, 1934-ben pedig 157-et tartottak nyilván. A fővárosban olyan takarékpénztárak működtek, mint a *Belvárosi Takarékpénztár*, a *Budapest Székesfővárosi Községi Takarékpénztár*, a *Magyar Általános Takarékpénztár*, a *Magyar Országos Központi Takarékpénztár*.

A háborús gazdálkodás a bankok mozgásterét beszűkítette, *hadikölcsönöket* kellett kibocsátaniuk, korlátozták a bankalapítást. Az első világháború után összeszűkült államterület, a gazdasági egységek széjjelszakítása csökkentette a pénzintézetek üzleti lehetőségeit is. Később *Budapesten a központi szerep további növekedése* miatt újra tudtak fejlődni, egészen a harmincas évek válságáig, amikor csökkent a tőkeakkumuláció. Az újabb fellendülés idején felhalmozódott pénzeket a banktulajdonosok jövedelmező vállalkozásokba fektették, nőtt *a nagytőkés csoportok belső összefonódása*.

A pénzintézetek 1919-ben létrehozták *érdekvédelmi egyesületüket*, a TEBÉ-t, amelynek 1945 előtt 31 budapesti és 355 vidéki tagszervezete volt.

Az első *nyugdíj-pénztárat* 1928-ban hozták létre Takarékpénztárak és Bankok Országos Nyugdíjpénztára néven. 1939-ben 80 millió pengő vagyona volt ingatlanokban és értékpapírokban.

A *Magyar Nemzeti Bankot* 1925-ben alapították, 1927. január 1-én lépett életbe az új pénz, a pengő, amely az új forint bevezetéséig, 1946-ig volt érvényben.

Területi elhelyezkedését tekintve a századfordulón fénykorát élő bankvilág a korabeli „city”-re korlátozódott. A pénzintézetek többsége előbb lipótvárosi és belvárosi bérelt helyiségekben működött, majd új bankok egy-egy helyiségében. A nagybankok székházai a századfordulón a *József nádor téren* (Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank, Hitelbank, Postabank), a *Dorottya utcában* (Magyar Általános Hitelbank, ma ez az épület a Pénzügyminisztériumhoz tartozik), a *Nádor utca vonalán* (Magyar Általános Takarékpénztár, Angol-Osztrák Bank, majd Angol-Magyar Bank, Magyar Agrár- és Járadékbank, jelenleg az OTP központja, Budapest Bank Rt, későbbi nevén Cseh-Magyar Iparbank), a szűkebb Belváros főutcáin helyezkedtek el. Megerősödött szerepüknek megfelelően ekkorra meg akarták jeleníteni tekintélyüket a városképben is. Az új pénzpaloták külső homlokzatai őrizték a hagyományos olasz stílust, amögött azonban monumentális pénztáracsarnokok tárultak föl a belépő előtt, amelyek hatásukban templomihoz hasonló áhítatot akartak kiváltani a látogatókban. A szecesszió hazai nagyjai az építészeti technológia újdonságainak alkalmazása mellett az új középületek nemzeti jelleget is próbálják hangsúlyozni. *Lechner Ödönnek* ez mesterien sikerül például a *Magyar Királyi Postatakarékpénztár* budai épületének (1901) homlokzatán. A külső felületek díszítőelemeiben a gyűjtögetést (a takarékossgot, mint „nemzeti erényt”), a kincsörzést, az örökös változást megjelenítő szimbólumokat (méhkas méhecskékkal, sárkány, szárnyas kigyók) régi magyar hímzés és faragásmintákkal együtt egyedien alkalmazza.

Egészen más felfogásúak *Alpár Ignác* banképületei, a Tőzsdepalota (1905) vagy a Magyar Nemzeti Bank (eredetileg Osztrák-Magyar Bank) épülete (1905), amelyek monumentalitásukkal meghökkentőek, de a kívánt funkciónak megfelelnek. (A jegybank főként más bankintézetekkel kerül kapcsolatba, biztosítani kell pl. számukra, hogy kényelmesen hozzájussanak nagymennyiségű papír és fémpénzhez egy jól ellenőrizhető tágas udvaron.)

Ugyancsak Alpár nyerte a Pesti Hazai Első Takarékpénztár új székházára a Deák Ferenc utca és a Váci utca sarkára 1908-ban kiírt pályázatot, amely 1915-ben készült el gazdag enteriőrrel. Ez volt az 1989-ben újra megnyílt tőzsde első otthona és itt működik a Budapest Bank.

Az 1947 utáni bankrendszerrel

A bankok államosításáig még működött a mintegy 400 fiókból álló régi pénzintézeti hálózat. 1947-ben megtörtént a bankszervezet hozzáigazítása az új tervgazdasági struktúrához, a *nagybankok állami ellenőrzés alá vétele, a XXX. törvénnyel pedig állami tulajdonba vették a társasági formában működő bankok részvényeit*. 1948-ban a Minisztertanács rendeletével öt nagy intézménybe vonták össze ezen intézeteket.

A takarékpénztári tevékenységet először a Postatakarékpénztárra bízták, majd 1949-ben megalapították az *Országos Takarékpénztár Nemzeti Vállalatot* 30 fővárosi és 65 vidéki fiókkal. A takaréketét gyűjtésén kívül bank- és pénzváltóüzleti feladatokat is kapott, és hatáskörébe tartozott a *közütemények megbízásainak* teljesítése is. Az *1952-es ún. betét-törvény* megszületéséig azonban az emberek nem igen bíztak a betétek titkosságában, és nem mertek hosszú távra tervezni.

A konszolidáció az ötvenes évek második felében néhány kisebb hitelakcióval kezdődött. 1955-től az OTP vezette a *közsejlesztési alap* számláit. Tanácsi megbízás alapján részt vettek a tanácsi ingatlanok újraértékesítésében. 1971-től kezdve pedig a tanácsok már kizárólag az OTP-vel léphettek bankkapcsolatba.

A hatvanas években az életszínvonal növekedése az áruvásárlási, személyi hitelek megszapordásához, mezőgazdasági, kisipari hitelezés bővüléséhez, a meginduló *magánlakás-építés finanszírozásához* vezetett. Emelet-ráépítés, tetőtér-beépítés, családi házak építése, mind alkalom a hosszabb távú hitelfelvételre. Az OTP *szociálpolitikai feladatokat* is ellátott, amikor alacsony kamatú kölcsönöket nyújtott, amelyért az államtól kamat kiegészítést kapott.

1964-től foglalkozik az OTP *valutaügyletekkel*, 1988-ra az idegenforgalom jelentős emelkedése miatt már 13 milliárd forintos forgalmat bonyolítottak.

1947-ben kezdődtek a *szerencsejátékok* a totóval, 1950-től az OTP vette át a bonyolításukat. (1988-ban 900 millió szelvényt adtak el.)

1988-ban az OTP jogosítványt kapott a *gazdálkodó szervezetek számlavezetésére és hitelezésére. Kereskedelmi banki feladatainak ellátására Kisvállalkozási Bankot* hozott létre.

1974 óta az OTP kiépítette nemzetközi kapcsolatait, nemzetközi érdekeltségű OTP-Penta Tours *Utazási Irodát* hozott létre. Kötvényeket bocsát ki, ingatlanokat forgalmaz.

1989-ben részvénytársasággá alakult. Ekkor, alapításának negyvenedik évfordulóján, 600 fiókjában 12000 alkalmazottja dolgozott, és az ország egyik legnagyobb pénzintézete volt.

1995-ben megtörtént a sikeres *privatizáció*, többségi magántulajdonba került. Részvényeit jegyzi a budapesti, a londoni és a luxemburgi értéktőzsdén. Időközben az árfolyam a kibocsátási ár ötszörösére emelkedett.

1996-ra a legszélesebb ügyfélkörrel rendelkező univerzális bankká fejlődött, a magyar bankszektor eszközállományának több mint 28 százalékát kezeli, mérleg-főösszege (1250 milliárd Ft) három és félszerese az utána következő legnagyobb bankénak. Ezt az óriási forgalmat 378 fiókja bonyolítja szerte az országban. Dinamikusan fejlődő elektronikus hálózatahoz 521 ATM és 3718 POS tartozik, az összes pénzfelvevő automata 45 százaléka.

Az OTP két legfontosabb üzletágának a lakossági és az önkormányzati ügyletek bonyolítását tartja. 1997-ben az önkormányzatok 94 százaléka az OTP Bank RT-t választotta számlakezelő bankjának.

A pénzintézeti hálózat kevésbé látványosan működő szektora az 1957-től meglévő *takarékszövetkezetek*, az állampolgárok önkéntes személyi és vagyoni társulások. A fővárosban csak a legutóbbi években terjedtek el. 1988 végén 48 milliárdos betétállománnyal rendelkeztek.

A rendszerváltás óta sok új bank alakult, amelyek fő tevékenysége már a megújuló vállalati szféra pénzellátása, hazai és nemzetközi pénzügyleteinek intézése. Ugyanakkor ezek a kereskedelmi bankok sem mondanak le a lakossági betétekről, folyószámla-kezelést vállalnak és segítenek elterjeszteni az új idő- és készpénzkímélő fizetési módszerek és formák sokaságát. (Csekk, váltó, forint- és valutaalapú kártyák, reklámcélú üzleti kártyák, telefonos bankszolgáltatás stb.)

Építészeti formanyelvüket tekintve a szocializmus első évtizedeiben megvalósuló pénzügyi fejlesztések (fiókok számának növelése) „funkcionalizmusra hivatkozva a teljes igénytelenség jegyében” történtek (Gerle, i.m. 64. o.). A hetvenes évektől a nemzetközi érdekeltségű pénzügyi intézetek megjelenése és igényesebb OTP-fiókok kialakítása hozott változatosságot. A nyolcvanas években megszorodott a hazai bankok száma is, 1994-ben már mintegy hetven pénzügyi intézet működött, igaz jó részük külföldi bank kirendeltsége.

Napjaink banképítkezései a századfordulóhoz hasonló fellendülést tükröznek. Ezek a banki beruházások azonban már nem feltétlenül a hagyományos, történeti stílusformákkal próbálják reprezentálni saját hatalmukat. Gerle János az alábbi fő típusokba sorolja a mostani építkezéseket:

1. Rossz állapotú, múlt századbeli lakóépületek teljes, *műemléki jellegű felújítása*, a *funkcióváltás* az épület megmentésének szinte egyetlen reális lehetősége. (Pl. a Credit Lyonnais felújította a József nádor tér 7. szám alatti klasszicista, a Postabank ugyanitt az egykori Blumenstockl-házat. Az *Andrássy út* és a Káldy utca sarkán az Internationale Nederlanden székháza települt a 9. szám alatti palotába. A Budapest Bank Honvéd utcai székháza eklektikus épület felújításával alakult ki. Legújabbban a Kereskedelmi- és Hitelbank vette meg és újította fel eredeti szépségében az Oktogon egyik értékes saroképületét.

Új jelenség, hogy olyan üzleti érdeklődők, beruházók jelentkeznek a helyi polgármesteri hivatalban, akik a helyreállítás után *nem lakóházként* akarják működtetni az épületeket. Nem véletlen, hogy elsősorban bankok és nagyvállalatok jöhetnek számításba, akiknek elég pénzüik, hitelük van ahhoz, hogy kivárják a tetemes felújítási költség megtérülését. Az *Andrássy út* 40-42. felújítását például a Kvantum Investment Bank Rt. vállalta.

Jegyzet: 1117 Bp. Budafoki u. 79. 464-4085, Internet: www.kvantumbank.hu (Fejlesztési tőkebefektetések; Corporate Finance tanácsadás; Vagyonkezelés, letétkelés).

2. Korábbi közintézményi székházak átalakítással járó birtokbavétele. A Reálbank Rt. pl. egy *Andrássy úti* villában kapott egy emeletet. Az e kategóriába tartozó beruházások is gyakran segítenek megőrizni arra érdemes újabb épületeket az utókor számára.
3. Kisebb bankképviseléseknek sokszor a nyolcvanas évektől kezdve sorra épülő kereskedelmi központok adnak helyet. Sok példa van e típusra a Belváros területén.
4. Egyes fiókok különféle régi üzletek, vendéglátóhelyek átalakításával jöttek létre. Ilyen pl. a Konzumbank Fogyasztási Szövetkezeti Bank Rt. a Nyugati pályaudvar melletti egykori önkiszolgáló étterem helyén, vagy a Merkantil Váltó- és vagyonbefektető Bank Rt. (József Attila 24.), az egykori Dordrecht Biztosító épületében működött valamikori magyar Királyi Patika helyén.
5. Új épületek és készülnek, legtöbbször foghíjtelken, egyetlen új homlokzat kerül tehát egy zárt ház sorba. A Budapest Bank belvárosi igazgatósága pl. a Király utca 16./A szám alatt, a leendő vigalmi negyed irodaházai közé került. átalakítás és bővítés eredménye a Szív és a Szondi utca sarkán álló Ybl és Polgári Bank.
6. Új típusnak tekinthető a VI. kerületben az 1994-ben alakult Eximbank (export-import) Nagymező utcai csupamárvány székháza, amely két szomszédos ház helyén épült, nem őrzött meg semmit az utca eredeti jellegéből, hanem tudatosan és látványosan elűt azoktól anyagában, feltűnően modern vonalvezetéseivel, technikai-informatikai felszereltségének felmutatásával.

Ezek az új banképületek már nem fogadnak be üzleteket, mint a régi székházak, mert a biztonsági szempontok fontosabbak lettek. Ezért elszigetelt „zárványokként” élnek a városban. Homályos vagy átlátszatlan napvédő üveg, egyenruhás biztonsági őrök, golyóálló pénztárüvegek hangsúlyozzák az ügyfélnek, hogy itt ügyelnek a biztonságra. „A bankfió-

kok a Körúton (Nyugati tér, Oktogon), az üzletportálok közötti vak kirakatok, az Erzsébet-város és a Terézváros bankjai az átjárható udvarok között elfalazott betontömbökként sorakoznak (Király utca). Az egyik jellemző tehát, hogy ... feszültségkeltő erőteret hoznak létre maguk körül” (Gerle, i. m. 65-67. o.).

A bankszférában meglévő igény és képesség arra, hogy a megcélzott polgári fejlődéshez méltó terekben és berendezési tárgyak között folytassák gazdaságfejlesztő tevékenységüket, pozitív hatással van és még inkább lesz a közvetlen környezetre, a városra és a szomszédban lakókra egyaránt. A bankok és biztosítótársaságok az elsők között helyeztek újra hangsúlyt olyan már-már elfeledett „polgári” erények következetes gyakorlására, mint a rend, a tisztaság, az esztétikum a mindennapi környezetben, a megbízhatóság, a pontosság, az alkalmazottak segítőkészsége és udvariassága. A bankok is olyan helyek, amelyekben az évente ideérkező közel negyven millió külföldi első benyomásokat szerez a magyar gazdaságról és a szolgáltatások kulturáltságáról.

Jegyzetek, irodalom

A Belső-Terézvárosban a következő bankok fiókjait látogathatjuk:

Ing Bank Rt. 1061 Andrásy út 9. 268-0140

Realbank 1062 Bp. Andrásy út 124. 269-1099,

1063 Bp. Munkácsy M. u. 17. 131-7529

Eximbank 1065 Bp. Nagymező u. 44. 269-0580

(*Hypobank Hungaria Rt.* 1065 Bp. Nagymező u. 44. 301-5100)

Országos Takarékpénztár Rt. 1062 Bp. Andrásy út 83-85. Tel: 322-9295

1061 Bp. Andrásy út 6. Tel: 311-7061

1064 Bp. Podmaniczky u. 59. Tel: 312-4620

1061 Bp. Dalszínház u. 2. Tel: 268-0726

1066 Bp. Teréz krt. 18. Tel: 332-5957

Forrás: Gergely Lajos: A takarékpénztárak kialakulása és működése Magyarországon. 72-105. o.

További irodalom az érdeklődők számára

Jirkovszky Sándor: a magyarországi pénzügyintézetek története az első világháború végéig. Budapest, 1945.

Dr. Szentiványi István: Lakossági pénzügyek, pénzügyintézeti tevékenység. KJK, Budapest, 1985.

Várhegyi Éva: Bankok versenyben. Pénzügykutató Rt. Budapest, 1995.

Terézváros jelene és jövője a városatyák szemével

Jegyzet: Az összeállítás alapjául terézvárosi vezetőkkel (polgármester, polgármester-helyettesek, képviselők, hivatali vezetők) készített szóbeli interjúim és a Terézváros c. újságban megjelent korábbi interjúk szolgáltak. Ezúton mondok köszönetet Borsány Györgynek, D Zoltánnak, Kálmán Györgynek, Lantos Péternek, Marián Miklósnak Szpirulisz Ildikónak, Vaisz Péternek hogy megosztották velem elképzeléseiket, terveiket, elmondták véleményüket.

Budapest elismerten gyönyörű város, de még ahhoz is, hogy értékeit a jelenlegi szinten megőrizzük rengeteg pénzre van szükség. Mindenki előtt ismertek a város infrastruktúrája és intézményei működtetésének nehézségei, a további fejlesztéshez azonban nagyságrendekkel nagyobb tőke és a távlatban gondolkodás képessége kell. Amikor beszélgetni kezdtem Terézváros jelenlegi gazdáival, a polgármesterrel, helyetteseivel és az önkormányzati képviselőkkel, arra voltam kíváncsi, vajon milyen távú elképzelésekkel, víziókkal rendelkeznek arról, milyen lesz Budapest öt vagy tizenöt év múlva, változik-e fővárosunk nemzetközi központ szerepe, jellege, ha belépünk az Európai Unióba és a NATO-ba, és milyen szerepet fog játszani Terézváros a fővároson belül.

A városfejlesztésben, különösen a kétmillió lakosú fővárosában sok szereplőnek kell egyetértésre jutnia ahhoz, hogy akár csak egy projekt megvalósuljon. Az önkormányzati rendszer négyéves ciklusai láthatóan akadályozzák, hogy nagyszabású koncepciók, átfogó tervek sikerrel befejeződjenek. Ezért is nézünk máig elismeréssel azokra a száz-százhusz évvel ezelőtti budapesti városatyákra, akiknek a kapitalizmus (maihoz sokban hasonló) viszonyai között – éppen Terézvárosban – az akkori állapotokhoz képest hatalmas előrelépést jelentő koncepcionális városfejlesztést sikerült végrehajtaniuk. Akkor láthatóan sokat segített az századfordulóra a millenniumi ünnepekre való készülődés az erők összefogásában, a döntések határozottságában és a végrehajtás következetességében: Budapest világvárosi jellegét kezdett öltetni.

A városfejlesztés és a vele összefüggő várospolitikai egy soha véget nem érő folyamat. A benne résztvevők észlelik a gazdaság kihívásait és a lakosság igényeit, terveket fogadnak el és valósítanak meg, intézményeket hoznak létre, majd megállnak és újra számba veszik az elmúlt időszak történéseit. Minden tervezés ellenére a város időről-időre tele lesz „spontán” objektumokkal, diszfunkcionális intézményekkel, társadalmi problémákkal, amelyeknek következményeit, tanulságait levonva, figyelembe véve újra meg kell határozni egy következő belátható időszak fejlesztési programját.

A főváros mindenkor vezetői időről időre kénytelenek voltak figyelembe venni a városfejlesztés, mint szakma nemzetközi tendenciáit is. A fejlett ipari országok és a harmadik világ metropoliszainak kialakulásával párhuzamosan új tudomány jött létre, az urbanisztika. Ennek eredményei sok építész, művészt, társadalomtudósokat és politikusokat is arra készítetett, hogy a magyarországi városok fejlődését állandóan összehasonlítsák a nemzetközi trendekkel is. Ez az összehasonlítás (a gazdasági fejlődéssel kapcsolatos viszonyulásainkhoz hasonlóan) a történelem legtöbb periódusában nem volt ránk nézve igazán kedvező.

A történelmi belvárosokkal rendelkező európai nagyvárosok fejlődése azon az úton haladt, hogy a belső kerületekben fokozatosan csökkent a lakások száma és az üzleti élet szereplői foglalták el az ott található értékes házakat. Várhatóan Budapesten is ez a fejlődési trend érvényesül majd. Már megindult ez a fejlődési folyamat: az Andrásy úton és a Teréz körúton egész bérházak megvételére kapott az önkormányzat ajánlatokat. Ezt a folyamatot a testület legtöbb tagja jónak tartja és támogat minden olyan javaslatot, amellyel ezt pozitív irányba lehet befolyásolni.

Az örökség: tények és a városi közérzet

Terézvárosnak a Bajcsy-Zsilinszky úttól az Oktogonig terjedő belső része a főváros történelmi városmagja köré kiterjedt City része. Az Oktogontól a Dózsa György útig terjedő rész éppen napjainkban válik a City részévé. Ez azt jelenti, hogy a követségi villasor mögött húzódó szegényebb, proletárabb rész is lassan elindult a megújulás útján. A Nyugati pályaudvar mögötti városrész a 20. század elején alakult ki, akkor kezdett terjedni a város a Liget felé, és évtizedek elhanyagoltsága után mára végképp megérett a változásra.

A city minden nagyváros legellentmondásosabb része. Így van ez Terézvárosban is. Üzlet-hálózata, ellátottsági szintje jó, bankjai a hazai üzleti forgalom mellett nemzetközi ügyleteket bonyolítanak, de ezek az előnyök világvárosi gondokkal párosulnak: zsúfolt, zajos, levegője szennyezett, a meglévő fák és kertek ezt aligha bírják kompenzálni.

A legrosszabb a tél. Január vagy február, amikor az alacsony felhők alatt megáll a csúcsforgalom, az utókból kipufogó gázok visszaverődnek a 40 éve sebhelyes házfalakról, az aládúcolt bérházból kilépő fiatalasszony nem tudja kitolni a babakocsit, mert keresztbe áll egy szabálytalanul parkoló autó. Egy-egy szélvédett kapualjban piszkos kartondobozok jelzik, ott fagyoskodott valaki az éjszaka. Nő bennünk a rossz érzés. A Nyugati aluljáróban borostás, kortalan emberek árulják a „Fedél nélkül” gépelt oldalait, mellettük eldőlt sörösuvegek. (De mit is innának mást, a McDonald's kávéja, üdítője se olcsóbb, és ki is nézik onnan.)

Nyáron legalább süt a nap, még a szűk utcákon rakodás vagy csatornaépítés miatt elakadt autó tetejére is...

A cél tehát ennek a területnek lakhatóbbá tétele, a panaszok (kutyapiszok, szórakozóhelyek zaja), a konfliktusok orvoslása, a nagy forgalom miatti túlterheltség csökkentése. A polgárok és az önkormányzat egyaránt azt szeretné, hogy jobb legyen itt élni: próbálnak szellősebb, lazább, zöldebb részeket kialakítani, hogy újra szívesen vegyenek lakást az emberek ebben a kerületben. Ehhez a bécsi Mariahilfer, a testvérkerület szolgáltatja a mintát. Ott már bebizonyosodott, hogy vissza lehet csábítani polgári rétegeket az egyszer már lepusztult negyedekbe, sőt ha jó kereskedelmi, szolgáltatási, és korszerű úthálózatot alakítanak ki, értelmiségiek, diákok között akár divattá is válhat ide költözni.

A kerület nem egységes, belső szegregációs szigetek találhatók benne. A Munkácsy Mihály utca végén található előregedett házak valószínűleg már csak lerombolásra valók. Az Operától távolabb fekvő utcák gyakran gettószerűen zsúfolt házai szintén a lepusztulás jeleit mutatják. A korabeli bérházak belső struktúrája sem egységes, hátsó udvaraik komfort nélküli szobakonyhás lakásokat rejtene. A jómódúbb lakosság már korábban elköltözött innen, helyükre nagycsaládos, hátrányos helyzetű csoportok érkeztek. Többségük az önkormányzati segílyre hagyatkozva, kitörés esélye és a változtatás igénye nélkül éli az életét.

A kerületi lakosság többsége alkalmazottakból, tisztességben megöregedett középosztályi emberekből, főleg nőkből áll, akik lassan elszegényednek és ma már képtelenek anyagi és lakáshelyzetükön változtatni.

A történelmi városmag rekonstrukciója nagyjából megtörtént Budapesten, de a 19.-20. század fordulójának jórészt szecessziós műemlékeivel hatvan éve nem történt semmi, ezek elavultak, tönkrementek. A City kerületei jelenleg egy összehangolt fővárosi ill. kormányprogramért szállnak síkra a tágabb belváros rehabilitációja érdekében, arra hivatkozva, hogy ez nem csupán a kerületi önkormányzatok, nem is csak Budapest ügye. A műemlék házak legalább külső rendbehozatalához mintegy 35-40 milliárd forintba lenne szükség. Csak a Körönd négy nagy bérházára rá lehetne költeni az önkormányzat egy éves költségvetésének összegét, 8 milliárd forintot. Hatósági kötelezettség az életveszélyessé vált, aládúcolt, vizesedő házak

felújítása. (A belvizet a Széchenyi-fürdő forrásai és mellékágai okozzák a MÁV-kórház körüli házakban.) Az Ó utca 24-hez hasonló házak sora megannyi időzített bombaként ketyeg, a központi intervenció elkerülhetetlennek látszik, ehhez azonban nemzetközi programokból kellene pályázatokat elnyerni, hiszen a Fővárosi Önkormányzatnak a 23 kerületre alig 300 millió forint fejlesztési forrása van. Uniós programok elnyerésének azonban az a feltétele, hogy a százhusz éve kiemelt fejlesztési forrásokat szerző főváros el tudja fogadtatni ezeket a szükségleteket országos érdekként.

A közben lezajlott privatizáció miatt magántulajdonba került épületek rendbehozatalához olyan banki konstrukciót, olcsó hitelekkel kellene biztosítani, amely a lakóközösségeknek is lehetőséget adna a részvételre. A renoválatlan házak sora nemcsak a városképet rontja, hanem elriasztja a turistákat és a potenciális befektetőket is.

Érthető és jogos tehát a lakók indulata, akik az 1990 és 1994 között lezajlott gyors lakás-privatizációban megvásárolhatták önkormányzati tulajdonba került tanácsi lakásaikat, és mostanra kilátástalan helyzetbe kerültek. A gyorsaság oka két érdek találkozása volt. Az önkormányzat igyekezett megszabadulni lerobbant, háborús nyomokat viselő házaitól, hiszen tudta, hogy felújításukra nem lesz pénze. A lakók pedig tulajdonszerzési lázban égtek ebben az időben (föld vagy ingatlan), és nem nézték a bérházak műszaki állapotát, csak szerették volna minél hamarabb sajátjuknak tudni a helyet, ahol laknak. Feltehetően közrejátszott ebben az a tapasztalat is, hogy a házak fenntartásával korábban megbízott IKV-ra addig sem igen lehetett számítani. Az idősebbek többsége attól félt, hogy esetleg más veszi meg lakásukat a fejük fölül, illetve szerették volna örökölhetővé tenni azokat. Mások megéreztek a konjunktúrát a dologban; az önkormányzat tulajdonát kezelő Terézváros Vagyonkezelő Rt. kedvező vételárakat szabott. Sokan bíztak abban, hogy a valós ár töredékeért megvásárolt jobb lakásokat előbb-utóbb sokszorosáért el lehet majd adni azoknak a középrétegeknek, akik képesek kivárni a nagyjából 15 év múlva esedékes fellendülést, amikor ezek a lakások nagyvállalkozók számára értékké válnak.

A lakók hamar rájöttek, hogy tulajdonosnak lenni felelősséggel is jár. A műszakilag legsürgősebb esetekben az önkormányzatnak közbe kellett avatkoznia, vissza nem térítendő támogatás megszerzéséhez pályázatokat írtak ki társasházak számára, a lakóközösségnek legalább a felújítási összeg 55 százalékával kell rendelkeznie. A képviselők egy része bízik abban, hogy a tulajdonosi tudat fejlődésével (és tegyük hozzá, az életszínvonal várható emelkedésével) a lakóközösségek sok renoválási feladatot maguk is meg tudnak majd oldani.

A mostanra befejeződött lakásprivatizációból származó önkormányzati bevételek a szakemberek szerint még arra sem elégségesek, hogy az önkormányzati tulajdonban maradt lakásokat felújítsák.

Ma már a kerületi testület csak akkor foglalkozik további privatizációval, ha olyan *kedvező ajánlatot* kap, amelynek révén megvalósul a felújítás és az ottani lakosok is jól járnak. A felújítások másik módja a *pályázatkírás*. Ezekkel az önkormányzat megszabhatja a fejlesztések irányát, de megspórolja az önkormányzat pénzét. Ilyen lehetőség például a Balettintézet körül folyó, az egész tömböt érintő beruházás kérdése. A tervek szerint a Balettintézet elköltözne a kerületben egy másik jobb állagú épületbe, az Andrássy út 25. pedig funkcióváltással újulna meg. A beruházó a tömb belsejében mélygarázst tervez, parkot alakít ki és gondoskodik róla, hogy a környező házak is megújuljanak. A Vörösmarty utcában a SÜBA-Center melletti ingatlan eladásánál hasonló stratégiát alkalmazott az önkormányzat: a beruházók minden környező ház tatarozását elvállalták és még egy 60 lakásos lakóházat is felépítenek. Hasonló befektetői szándék találkozott az önkormányzat igényével a Podmaniczky utca – Rózsa utca – Izabella utca tömbjében, ahol új lakásokat építenének és a befektetővel közös cél, hogy a szomszédban ne éktelenkedjenek előregedett házak, amelyek a befektetés értékét csökkentenék.

Új jelenség, hogy olyan üzleti érdeklődők, beruházók jelentkeznek, akik a helyreállítás után *nem lakóházként* akarják működtetni az épületeket. Itt főleg bankok és nagyvállalatok jöhetnek számításba, akiknek elég pénzük, hitelük van ahhoz, hogy kivádják a tetemes felújítási költség megtérülését. Az Andrássy út 40-42. felújítását például a Kvantum Investment Bank Rt. vállalta.

1117 Bp. Budafoki u. 79. 464-4085, Internet: www.kvantumbank.hu (Fejlesztési tőkebefektetések, Corporate Finance tanácsadás, Vagyonkezelés, letétkezelés)

A Belső-Terézvárosban már öt bank fiókjait látogathatjuk:

Ing Bank Rt. 1061 Andrássy út 9. 268-0140

Realbank 1062 Bp. Andrássy út 124. 269-1099,

1063 Bp. Munkácsy M. u. 17. 131-7529

Eximbank 1065 Bp. Nagymező u. 44. 269-0580

(Hypobank Hungaria Rt. 1065 Bp. Nagymező u. 44. 301-5100)

Országos Takarékpénztár Rt. 1062 Bp. Andrássy út 83-85. Tel: 322-9295

1061 Bp. Andrássy út 6. Tel: 311-7061

1064 Bp. Podmaniczky u. 59. Tel: 312-4620

1061 Bp. Dalszínház u. 2. Tel: 268-0726

1066 Bp. Teréz krt. 18. Tel: 332-5957.

Az önkormányzati rendszer szerepe, hatása a városfejlesztésben

A képviselők egy része méltánytalannak érzi, hogy a központi településfejlesztési forrásokat a Főváros kapja és az ún. forrás-megosztás intézménye révén látja el a kerületeket a törvényben előírt kötelező feladataik ellátásához szükséges pénzzel. Így 50, 80, 160 ezer lakosú kerületek csak kemény egyeztető vita után, közvetve kapják meg a szükséges forrásokat, miközben néhány ezres lakosságszámú települési önkormányzatok közvetlenül kapják meg ugyanezt a pénzt. Véleményük szerint a kétszintű fővárosi közigazgatás, a forrásmegosztás a rendszerbe előre beépített konfliktus, és tartósan nem maradhat fenn.

Terézvárosban a kötelező kerületi feladatok megoldásához szükséges pénznek jelenleg csak mintegy 60 százalékát kapja meg a helyi önkormányzat.

Az éves normatíva emelések még az infláció szintjét sem érik el. Vegyük pl. az oktatási feladatokat. A kerületnek 8 óvodája, 8 általános iskolája és 4 gimnáziuma van (a szakközépiskolák és a szakmunkásképző intézetek a fővárosi önkormányzathoz tartoznak). A jó színvonalú gimnáziumok fenntartását az első ciklus képviselőtestülete önként átvállalta a fővárostól. Ez akkoriban alku tárgya volt. A központi költségvetésben az oktatás nyolc százalékkal részesedik, Terézváros ennek közel kétszeresét fordítja a gyermekek oktatására-nevelésére.

A 40 százaléknyi forráshiány csökkentésére elvben több megoldás létezik. Le lehetne szűkíteni az oktatási-nevelési feladatokat, mint ahogy erről rendszeresen olvashatunk más önkormányzatok esetében, de ez azzal járna, hogy a színvonalas, a tehetségek gondozására törekvő, esélyegyenlőséget biztosító intézmények legalább felét be kéne zárni! Másik „megoldás” az önkormányzati vagyon felélése, amikor az önkormányzati testület úgy dönt, hogy a keletkező (pl. privatizációs) bevételeket a szükséges és lehetséges fejlesztés helyett a működtetési költségek kiegészítésére fordítja.

Ez történik mostanában a lakás- és épületállomány felújításával kapcsolatban. 1998-ban mintegy 8 és fél milliárdos a kerület költségvetése, többek szerint akkor lehetett volna érzékelhető változás a terézvárosi házak állagában, ha ennek az összegnek legalább a felét renoválásra fordították volna.

Harmadik megoldáskén kínálkozik a forráshiány csökkentésére a *helyi adók* kivetése. Ezt az olyan szegényebb kerületekben, mint Terézváros, a képviselők többsége nem tartaná tisztességesnek, hiszen itt döntő többségében nyugdíjasok, halmozottan hátrányos helyzetűek laknak. Ezenkívül, mindenki tudja, hogy rossz állapotú lakásokat adott el az önkormányzat olyan embereknek, akik az inflációnál lassabban emelkedő bérből, fizetésből vagy nyugdíjból élnek. Így a szociáldemokrata-szabaddemokrata többségű testület nem engedte, hogy ingatlanadót vessenek ki. Bevezették viszont a telekadót: ezt a pályázaton eladott üres telkek után kell fizetni addig, amíg az építkezést be nem fejezik. A vállalkozásoktól, bankoktól, kereskedelmi egységektől építményadót és iparüzési szednek. Ezzel együtt nem valószínű, hogy sokáig el lehet odázni a további lakossági helyi adók kivetését.

A privatizáció befejezésével valószínűleg megszűnik a forrás kiegészítésnek ez a módja, és valamilyen módon racionalizálni kell majd az intézményhálózatot.

Az 1990-94 között az önkormányzati testület átvette az Országos Műemléki Bizottságtól az Andrássy út értékes, de felújításra szoruló műemlék házait, nem számítva arra, hogy ezzel egy csődtömeget vesz át, hiszen az ilyen házakban lévő lakásokat elidegeníteni nem lehet, a bizottság nem engedélyezte, hogy ezeket a lakásokat egyenként eladják, a várható felújítási költség pedig legalább ötször akkora, mint más házaknál.

Az Andrássy út házaival kapcsolatban, az az általános vélemény, hogy ha nem akarják megvárni, amíg azok sorra összedőlnek, akkor vagy támogatást kell szerezni a felújításra valahonnan, vagy pedig olyan politikai döntést kell vállalnia a testületnek, hogy funkcióváltás engedélyezésével idegeníti el ezeket a házakat. Szerencsére Budapest máig legszebb sugárútja divatos terepe lett mára a bankoknak és biztosító társaságoknak. (A Lukács cukrászda házát a CIB Bank újíttatta fel, egy másik épület megvételéről sikerült megegyezni a Nationale Nederlanden-nel.)

A kerület érdekében munkálkodó képviselők többsége itt lakik, Terézvárosban nőtt fel, szívügyének tekinti e városrész fejlődését, személy szerint is fontosnak tartják az itt élők jólétét. Mégis elsősorban a polgármesterrel és az alpolgármesterekkel folytatott beszélgetésekből éreztem, hogy a felelősség mellett úgy érzik, hogy befolyásolási lehetőségük is van a kerület jövőjére.

Az önkormányzati rendszer kialakulása óta eltelt 8 év szinte még csak arra volt elegendő, hogy felmérjék, mennyire szűkös lehetőségei vannak egy-egy önkormányzatnak a káros tendenciák megállítására, a városnegyed felvirágoztatására. Ennek oka részben a helyi hatalomváltás ciklikussága, vagyis az, hogy látványos fejlődés beindítására még elég lenne 4 év, de a folyamatok folytatására és befejezésére rendszerint nem. Valószínűleg a képviselők hozzáállásán, pártösszetételén is múlik, hogy a Budapest belső kerületeiben elengedhetetlen tömbrehabilitációkat melyik kerület tudta már eredményesen elkezdni, és melyik áll még csak a munkák megkezdése küszöbén.

A fővárosi city-övezet házainak leromlott állaga mára már annyira rontja a városképet, hogy feltehetően sem a főváros, sem az állam nem fog tudni elég forrást biztosítani ezek gyors megújítására. Pedig az urbanisztika szakemberei, kutatói már kimutatták, hogy az elhanyagolt belvárosú nagyvárosokban megindul a szlamosodás, ami a bűnözés növekedésével, elszegényedett rétegek beköltözésével, nagy területek elértéktelenedésével jár. Ezt pedig jó lenne nálunk elkerülni.

A megújulás szigetei Terézvárosban – a konkrét tervek

WESTEND

A kerület egyik legrégebb és legrosszabb állapotú része a Podmaniczky utca, Munkácsy Mihály utca környéke, amely tipikus jeleit mutatja a szlamosodásnak. A két-három főnek kiutalt önkormányzati lakásokban az ott lakó elszegényedett lakossági csoport befogadó életmódja miatt néhány év múlva 10-12 személyt találnak, akik újra megjelennek az önkormányzatnál szociális lakáskérelmükkel. A rendszerint szakképzettség nélküli felnőttek nem találnak munkát még Budapesten sem, így megélhetésük részben a feketegazdaságban történik, ezeken a területeken nehéz megállítani a bűnözést és a deviáns magatartás egyéb formáit. Mivel ez a terület nagyon közel van több oktatási intézményhez, minden érdekelt örömmel fogadta a Nyugati pályaudvar környezetében tervezett WESTEND beruházást, amelynek eredményeként az ezredfordulóig a korábban MÁV raktárakkal lefoglalt ipari terület helyén új városközpont jön majd létre.

A komplex WestEnd elképzelés megvalósulása új, nálunk eddig szokatlan módon fogja átalakítani a történelmileg kialakult Budapest struktúráját.

1998 tavaszán a megkérdezettek helyi vezetők többsége egyetértett azzal, hogy Terézváros és Budapest sokat nyer a WestEnd terv megvalósulása esetén. Egy évvel korábban még egyikük sem volt annyira optimista, hogy hitte volna, az ezredfordulóig megújul a Nyugati pályaudvar környéke, és elhanyagolt, perifériális helyzetű terület helyett igazi, többfunkciós nagyvárosi központ válhat belőle.

A főváros rövid távú fejlesztésének talán legnagyobb beruházása kezdődött 1998-ban a Nyugati pályaudvar mögött, a körútra néző csarnokhoz vezető sínek mentén. A raktárak és kerítések elbontása után már a járókelők is döbbenet tapasztalják, mekkora értékes – immár belterületi – földdarab hevert „parlagon” mostanáig, amíg a körülmények szerencsés egybeesése révén egy magyar és külföldi tőkével alapított részvénytársaság jogot nem nyert arra, hogy WESTEND néven az ezredfordulóig felépítsen itt egy új, komplex üzleti és lakónegyedet, amely a városi életből korábban kivont tetszhalott területet többfunkciós központtá varázsolhatja.

A főváros kiépülésével, terjeszkedésével az egymáshoz lazán kapcsolódó városrészek összenőttek, az üzleti szempontból értékes főútvonalak mentén a Belváros egyre több szomszédos kerületre terjesztette ki funkcionális hatását. Így az egykor városszéli pályaudvarok környéke az idők során egyfajta zárvánnyá vált, a város amőbaszerűen kiépült körülöttük, de pályaudvarok várócsarnokai csak speciális közönséget, a fővárosba tartó bel- és külföldi utasokat szolgálták. A városból kivezető sínek pedig kettévágják a szomszédos negyedeket, lakóik nem közlekedhetnek szabadon a házak és középületek közt, csak a vasúti alul-vagy felüljárókon. A városrészeket Budapest belterületén már régóta csak virtuális határvonalak választják el egymástól. Ezzel szemben a Nyugati műemlék-csarnoka a hozzávezető sínekkel Terézváros és Lipótváros határán két nagy főútvonalat tett „egyoldalúvá”: aki ezeken járt, úgy érezhette magát, mintha egy település szélén járna. A perifériáinkat pedig hajlamosak vagyunk elhanyagolni...

A perifériák, így a pályaudvarok környéke, ahol egyre több ember, elsősorban nem helyi lakos, (azaz idegen) fordul meg, közösségi szempontból szerte a világon veszélyeztetett területnek számítanak. E helyeken a többség átmenetileg tartózkodik, és a közösségi kontroll helyett csak rendészeti ellenőrzés működik, és a tapasztalatok szerint elkerülhetetlen a környezet erodálódása, a társadalmi devianciák, a bűnözés megjelenése.

A szaporodó gondok miatt az önkormányzati testület és a lakosság egyetértett abban, hogy a helyzeten jelentős anyagi eszközöket megmozgató, gyorsan megvalósuló, tömörszerű beruházással szeretnének változtatni.

A fejlesztési döntésekhez a VI. kerületben a Vagyonbizottság és a Pénzügyi Bizottság mellett elsősorban a Városfejlesztési és Környezetvédelmi Bizottság javaslata, majd a képviselő-testület többségének egyetértése szükséges.

A WestEnd eddigi árusító bódéi már az előző (1990-1994) ciklus fővárosi és kerületi önkormányzatát is foglalkoztatták, *a most megvalósításra kerülő tervek az 1994-98-as ciklus elején kezdtek formálódni. A Főváros pozitív döntése után a terézvárosi testület hatásköre volt a Nyugati pályaudvar környéke Részletes Rendezési Tervének megvitatása és elfogadása. 1997 tavaszára kivételes egyetértés alakult ki a VI. kerületi testületen belül arról, hogy legyen ehelyütt nagyobb beruházás, hogy a befektetőknek elő kell írni a Nyugati műemléki csarnok-épületének rekonstrukcióját, és a környék olyan konszolidációját, amely méltóbb környezetet jelentene a védett pályaudvari homlokzat számára. Fontos szempont volt a lehető legnagyobb zöldfelület kialakítása, amely megváltás volna a szennyezett levegőtől fulladozó, zöldet alig látó kerületi lakosság számára.*

A Városfejlesztési és Környezetvédelmi Bizottságban ugyanakkor szakmai aggályok merültek föl a leendő városrész autóforgalmának és ezzel kapcsolatban parkolóhelyeinek tervezésével kapcsolatban. A Főváros kevesebb parkolóra adott engedélyt, mint amennyit a beruházó és a kerület szeretett volna. A fővárosi testület többsége csak olyan típusú beruházásokat kíván támogatni, amelyek nem vonzanak újabb autós tömeget az amúgy is túlterhelt Terézvárosba.

Lakások, szórakoztató központ, mozi, filmpalota, üzletközpontok, szálloda épülnek, a közös munkával elkészült fővárosi kerületi tervek szerint levegős, sok zölddel fellazított városi terület jön majd létre. Az átriumos udvarú házaktól fasorral övezett sétány vezet majd a Városliget felé, az alapozáshoz kitermelt földből a kerületi főépítész ötlete alapján dombot emelnek, csónakázó tavat létesítenek, rövid idő alatt emberi léptékű, barátságos új negyedet kívánnak létrehozni. Új teret nyernek majd a vasúti sínek áthidalásával és egészen a Lehel téri piacig teljesen átalakítják a VI. és a XIII. kerület arculatát és remélhetőleg elősegítik a városrészek szerves összekapcsolódását.

A kerület vezetői ettől a környék automatikus *felértékelődését* remélik: az itt épülő modern és színvonalas lakások és a szálloda olyan rétegeket fognak idevonzani, akiknek a számára érdemes lesz színvonalas kereskedelmet, vendéglátást és egyéb szolgáltatásokat idetelepíteni.

Nem ért azonban mindenki egyet ezzel a várakozással. Egyesek a nagyobb forgalomtól, növekvő zajtól tartanak, de ennél nagyobb érdeklentések is felmerültek a fővárosi önkormányzat és a kerületi önkormányzat között. A beruházás befejezése után a tulajdonos önkormányzat várhatóan jelentősen megnövelheti helyi adóbevételeit, így nem mindegy, melyik hely, azaz melyik önkormányzat területén épül a sok vevőt vonzó bevásárló centrum. Másik konfliktusforrás volt a létesítményekhez elengedhetetlen parkoló (várakozó) helyek száma. Ez a kérdés koncepcionális ellentétet rejt. A már megépült parkolóhelyek feltehetően olyan autósokat is vonzanak, akik eddig a parkolóhely hiánya miatt nem jártak erre autóval. Azoknak is igaza lehet ugyanakkor, akik szerint a 21. század kényelméhez hozzátartozik a személyautó-használat és az önkormányzatoknak az a dolga, hogy kielégítsék ennek a rétegnek is az igényeit. Azt is meg kell fontolni, hogy utólag a mélygarázst már nagyon nehéz nagyobbra varázsolni.

Vita van arról, hogyan fogja érinteni a sok új kereskedelmi létesítménykerület kiskereskedőinek érdekeit. Előfordulhat, hogy a keletkező lakossági igény fellendíti majd a szomszédos utcák kereskedőinek forgalmát is, az is lehet, hogy a saját eddigi fogyasztóik számára

megmaradnak a legfontosabb beszerzési forrásnak, de az is előfordulhat, hogy ha a WEST-END beruházáson belül megvalósuló bevásárlóközpont árszínvonala kellően alacsony lesz, sokan tönkremennek közülük. A WESTEND projekttel párhuzamosan a Munkácsy Mihály utca – Podmaniczky utca környékén megvalósuló tömb-rehabilitáció együttes hatására várható, hogy ez környék egészen a Teréz körútig és az Andrássy útig felértékelődik majd. Várható, hogy az itteni lakások tulajdonosai (90 százalékban már társasházak működnek) a szomszédjukban bekövetkező üzleti és városképi fejlődés hatására vagy nagyobb erőfeszítéseket tesznek saját lakásuk rendbehozatalára, vagy ha erre nem képesek, a várhatóan növekvő lakásárakon eladják olyanoknak, akik ezt majd megteszik.

A képviselők többsége szeretné visszacsempészni azt a Terézvárosi hangulatot a mai VI. kerületbe, amely könyvtárményeink alapján a századfordulóra volt jellemző, szeretnék, ha a megalapozott egzisztenciával bíró lakossági réteg kerülne túlsúlyba itt, olyanok, akik számára a Terézváros bérházainak kényelmes és komfortos utcai lakásait annakidején megépítették és amely igényes fogyasztásával segített továbbfejleszteni a gazdasági életet. Remélik, hogy az utóbbi évtizedekben lezajlott elszegényedést és lakosságcserét meg lehet állítani, és esetleg megfordítani. Olyan szépülő, gyarapodó Terézvárosban szeretnének élni, amelyben a polgárok nemcsak elviselik, hanem kölcsönösen segítik, támogatják egymást. Fontosnak tartják új, modern épületegyüttesek integrálását a régi városképbe. Ezeket a célokat együttesen szolgálja a pesti Broadway évtizedek óta dédelgetett tervének felelevenítése.

A pesti Broadway

Terézváros különleges része a fővárosnak, hiszen százhuszonöt évvel ezelőtt ez volt az a terület, amelyen az akkori város főhivatalnokai megálmodták a Sugárút, az Oktogon, az Opera, a Király utca, a Hajós utca világát, egy olyan városrészt, amelyen élvezet lehetett végigsétálni, ismerősökkel találkozni, szórakozni, kocsikázni.

Ennek a nosztalgiának egyik régóta dédelgetett objektíválódása a Terézvárosi Broadway terve: a Nagymező utcában található színházak világára alapozva egy jó hangulatú, biztonságos és tiszta sétáló övezetet szeretnének létrehozni *egész Budapest polgári közönsége* számára. Nemzetközi tapasztalatok alapján minden metropolisz igényel egy olyan negyedet, amelyben kávéház és vendéglő egymást éri, lehet halk zene mellett üldögdélni, olvasgatni, éjszakába nyúlóan ismerősökkel találkozni, vasárnap délelőtt unokákkal fagyaltozni, esetleg térzenét hallgatni. E második korzó kialakulásától azt is remélik, hogy csökkenne a környéken a gépkocsi forgalom, a zaj és a légszennyezés. A Liszt Ferenc téren nemrég megjelent kávéházaknak ugyan a szomszéd házak lakói között vannak már ellenzői, hosszú távon azonban, ha a lakás mobilitás növekszik, és nálunk is elterjednek az eltérő életstílusokat preferáló lakóparkok, kialakulnak speciális funkciójú városrészek, előbb-utóbb csak olyanok tartanak itt fenn lakást, akik élvezik ezt a miliőt.

A színházak (Budapest kilenc színháza található itt egymás szomszédságában!) környékének egységes koncepciójú továbbfejlesztése szervesen épül Belső-Terézváros híres kulturális hagyományaira, egyben utal a környék szórakoztató-negyed múltjára is.

A Belső-Terézvárosban természetesen adódik az ötlet a színházak környékének szórakozó negyeddé való kiépítésére. Aki utazik a világban, sok hasonló kezdeményezést látott már, városok ezek a városban. Itt Budapest szívében az egyetlen a többletet, hogy ez a rész korábban már hasonló funkciót töltött be, csak a szocializmus idején ez is jellegtelenné, egysíkúvá vált. Itt a Belváros tözsomszédságában minden adottsága megvan a környéknek arra, hogy a kultúráközvetítés, a szórakoztatás, az éjszakai élet sokszínű központjává váljon. Az egypártrendszer idején kizárólag az államilag támogatott magas kultúra intézményeit túrték meg ezen a helyen, a mai gazdasági rendszer és a differenciálódó igények azonban

lehetőséget adnának arra, hogy a szórakoztatás minden formáját egy speciális városnegyedben lehessen megtalálni. Jó lenne hangulatunk szerint válogatni a luxuséttermek, a kisvendéglők, a kávéházak, a sörözők, az amerikai típusú gyorséttermek, a pubok és a cukrászdák között. Alig várjuk – a turistákkal együtt –, hogy a színházak, a koncerttermek, a könyvesboltok és külföldi kulturális centrumok mellett legyenek divatos szolgáltatások (fodrász-szalon, talpmasszázs, jósnő, virágüzlet), áruházak, butikok, padok és éjjel-nappal társaságra, nyüzsgésre vágyó emberek sokasága.

A városrész életrekelésének első lépései már megtörténtek, az egyház segítségével megújult a Terézvárosi templom és környéke, a Tivoli mozi épületében színház kér helyet, a Thália Színház felújítása elkészült. Egy lebontott épület helyén a Ciba építette meg központját, helyet kapott a Hypobank, régi fényében ragyog a Moulin Rouge.

A történések kezdeményezői rendszerint külföldi befektetők, akiktől a költséges felújítás miatt nem sok bevételre számíthat az önkormányzat. Nagy nyereség lesz viszont, ha e befektetők segítségével újraéled a pesti Broadway. Az önkormányzat ennek a fejlődésnek csak a kereteit tudja megteremteni az iparüzési adókedvezménytől, a kedvezményes parkolási bérletig, az utak egyirányúvá tételétől, a sétálóutca kikövezéséig, az infrastruktúra megteremtéséig. (A Jókai tér alá az egész negyedet kiszolgáló mélygarázst terveznek.) Az egész fejlesztés fő célja, hogy csökkentsék a városrész zsúfoltságát, lazítsák a beépítettségét. Hasonló célból ösztönzik a kisebb lakások egybenyitását, komfortosítását (megüresedő lakásokra pályázhat a lépcsőházi szomszéd).

A VI. kerületnek vannak megváltoztatható adottságai, de valószínűleg nem tud versenyezni a Váci utcával vagy Buda egyes részeivel. Ki kell azonban használni, hogy sok bank, üzlet-, és intézményközpont van a környéken, és ezek száma csak szaporodni fog.

A Broadway-programmal kapcsolatban felvetődött, hogy ha ebből a környékből igazi szórakozó negyed lesz, akkor a lakosságnak is alkalmazkodnia kell az ezzel járó kellemetlenségekhez. A földszinti kávéházból éjszaka felszűrődő zene és egyéb zaj, az autóforgalom, jókedvű ittasok zajongása, a mai lakossághoz képest más életmódot folytatók megjelenése toleranciát igényel.

Bizonyára sokat segít a tervek megvalósulásában, a minden fejlesztés alapfeltételeként szolgáló közbiztonság javításában, hogy a VII. kerülettel eddig közösen szervezett rendőrkapitányság helyett a Szinyei Merse utcában saját rendőrséget állít fel idén az önkormányzat. Valószínűleg nemcsak közelebb lesz a lakosság számára, hanem közvetlenebbnek is érzik majd a kapcsolatot a *saját* rendőrségükkel.

Az Andrássy útnak a Bajcsy-Zsilinszky út és az Oktogon közötti szakasza egyes vállalkozók szerint kereskedelmi szempontból nincs még eléggé kiaknázva. Sokan el tudnák képzelni, hogy exkluzív (karácsonyi) bevásárló utcává fejlesztenék ezt a szakaszt, ahol elsősorban a felső középosztály vásárolhatna. A vállalkozók presztízből törekszenek arra, hogy Budapest egyik legszebb utcáján legyen üzletük, a nagy üzlethálózatoknak pedig marketing szempontból nem érdekük, hogy kimaradjanak az itteni fejlődésből.

A Belső-Terézváros átalakulása megindult, elsősorban a tőkével rendelkező vállalkozók szándékai szerint alakul, és ebben az önkormányzat nemigen tud mást tenni, mint a tőke odavonzására kedvező feltételeket teremteni. A Liszt Ferenc téren a kávéházak megjelenésével egy időben kezdtek eltűnedezni a kialakuló miliőbe nem illeszkedő boltok, pl. a Patyolat, az autószalon. Ezeket az üzlethelyiségeket olyanok vásárolják fel, akik valószínűleg virágüzletet, vagy fagyaltozót kívánnak nyitni. A Nagymező utca sétálóutcává alakítására készült terv azzal számol, hogy a szórakozó negyed lépésről lépésre, hosszabb időszak alatt alakul majd ki.

A városvezetők és a lakosság

Budapesten még a városfejlesztéssel hivatalból foglalkozóknak sem kifejezetten kerületi-városrészi tudatuk van, hanem inkább Budapestet, ezen belül Pestet vagy Budát szeretik, attól függően, hogy hol születtek, hol laknak. A települési önkormányzatok létrejötte óta már két egymás után megválasztott testület próbálta magának és a helyi lakosoknak megfogalmazni, mit is jelent terézvárosinak lenni, miben is áll a terézvárosiság. Az eltelt 8 év még csak arra volt elég, hogy felmérjék az adottságokat, tisztán lássák, mennyire szűkösek a mozgási lehetőségeik, de azt is kezdi érezni, hogy Terézváros a „mienk” és többen azzal az öntudattal ültek le beszélgetni, hogy képesek döntően befolyásolni saját városrészük jövőjét. Bár látványos fejlesztést ezidáig a VI. kerületben még nem lehetett beindítani (szembe állítva például Ferencvárossal, ahol mára már sikeres tömbrehabilitáció megvalósulásáról lehet beszélni). Kérdés, hogy ez az adottságok különbözősége vagy a képviselők eltérő hozzáállása miatt történt-e így.

A *lokálpatriotizmus erősítésére* nemrégiben létrehozták a *Terézváros Díszpolgára* címet, amelyet elsőként Vázsonyi Vilmos liberális politikusnak adományoztak, aki a századforduló kiemelkedő politikusa, Terézváros első parlamenti képviselője volt. (1867-ben a Szabadelvű párt színeiben jutott az Országházba.) Szintén megkapta ezt a címet Kriszt György, a Terézvárosi Templom kanonok-plébánosa, e címek odaítéléséhez kikérlik a lakosság véleményét is. Évente 8-10 személynek (pedagógus, orvos, óvónő) adományozzák a *Terézvárosért* emléklakettet, elismerve ezzel a Terézvárosért folytatott évtizedes tevékenységüket.

Ugyancsak a lokálpatriotizmus erősítését szolgálja *Terézváros első címerének* megalkotása, amelyet az első ciklus önkormányzata a belső viták miatt nem tudott véglegesíteni. Nemrégiben sikerült kialakítani azt a piros-arany színű új címet, amely a Körút és az Andrássy út kereszteződését ábrázolja, szimbolizálva a városrész középpontját. A Terézvárosi Napok Liszt Ferenc téri rendezvényein a lakosság is hozzászólhatott a címerről folyó vitához.

Bár a *képviselőtestületi ülések* nyilvánosak, a lakosság nemigen látogatja ezeket az üléseket, feltehetően a lakosság részvétele magának az önkormányzatnak sem igazán szívügye. Az egyetlen ügy, ami pár embert részvételre mozgósított, két iskola összevonásának terve volt, és az érintett pedagógusok jelentek meg. Ebből következik, hogy ha a lakosság tudná, hogy lehet befolyása az ügyek intézésére, talán jobban érdeklődne a helyi politika iránt. Ugyanakkor az önkormányzatnak az öregek ügyeivel foglalkozó tanácsnoka egy-két havi rendszerességgel fórumokat szervez az idősebb korosztályt érdeklő témakörökben. A *Terézváros* című ingyenes újság („a kerületi párbeszéd lapja”) minden alkalommal tájékoztatja az érdeklődőket e fórumokról.

Ellenzéki képviselő szemével a mostani önkormányzati ciklus MSZP-SZDSZ-es frakciója erős kézzel kormányzott, mindent együtt kezdeményezett, előre megvitatott és egyeztetett véleményükkel szinte lehetetlenné tették a szakmai vitákat. A konfliktusok és az egyeztetés a testületi ülésen kívülre került. Lényegében semmilyen ellenvélemény nem ment át ezen az erős összetartáson. Pedig egy-egy önkormányzati testületben több értelmes, képzett ember is van, tehát – mondják – célszerű lenne a következő években olyan döntési mechanizmust létrehozni, amelyben több tere van a szakmai érveknek. Az sem jó, ha a testületben jelenlévő több egyforma erős csoport vitája miatt elhalasztódnak a szükséges döntések, de egy frakció dominanciája esetén az erőből szavazás módszere is veszélyes.

Jó lenne nagyobb teret biztosítani a jövőben Terézváros lakóinak, az alakuló *civil szervezeteknek*, hiszen sok olyan kérdés van, amelyben egy városrész döntései nem igazodhatnak pártpolitikákhoz.

Újonnan született a *Terézvárosi Egyesület* (elnöke Marián Miklós), amelynek alapítói a polgári kultúrát szeretnék együtt ápolni, tenni valamit az állampolgári és helytörténeti ismeretek terjesztéséért és kulturált szórakozási lehetőségekért. Az induláshoz elég 3-4 lokálpatrióta polgár, akinek nagy területi és szervezési tapasztalata van. Szeretnék elérni, hogy a jövőben őket is megkérdezzék a városfejlesztési elképzeléseknél, és állást foglalhassanak a lakosság bizonyos csoportjainak érdekében. Vitafórumokat, társadalmi vitákat kívánnak szervezni, (például a vásárcsarnok jövőjét illetően), mert az eddig szervezett fórumok többsége panasznapra alacsonyodott. Szeretnék a pozitív értelemben vett kerületi polgár típusának megjelenését. Azt az öntudatos lakópolgárt, aki pályázik, hogy az utcájában fasort ültethessen, jelentkezik polgárörnek, hogy megvédje a családját, felajánlja, hogy vigyáz a játszótér rendjére vagy begyűjti a szomszédságában felmerülő panaszokat, jelentkezik idősek ápolására stb. Az egyesület alapítói szeretnék megteremteni a kerületen belüli párbeszéd feltételeit az ott élők és ott dolgozók között is. A közalapítványokkal együtt igyekeznek jobban megszervezni a fiatalok szabadidős tevékenységét, hiszen a kerületben rengeteg iskola van és sok fiatal céltalanul cselleng az utcákon. Segítenek a hátrányos helyzetűeken, tavaly az angol követség támogatásával létrehoztak egy népkonyhát, amely azóta is működik.

Tanulságok

A sűrűn beépített VI. kerület gazdái és választott képviselői tehát az utóbbi évtizedben nemigen engedhették szabadjára a képzeletüket, amikor Terézváros jövőjéről gondolkodtak. A belső városrész adottságai és a Fővárossal való szoros együttműködés kényszere szigorú koncepcionális és pénzügyi határok közé szorította fejlesztési elképzeléseiket. A szűk keretek két ponton látszanak tágíthatónak még a század vége előtt. A két – fővárosi szinten is nagyszabású – vállalkozás a Nagymező utcai színháznegyed, a Broadway és az új városközpontnak készülő WestEnd.

A kétszintű fővárosi közigazgatás folyamatában és a döntések meghozatala során keletkező konfliktusok először is arra világítanak rá, hogy a jelenlegi szabályozás beépített ellentmondásokat rejt. A törvényalkotók nem foglaltak egyértelműen állást abban a kérdésben, hogy a főváros egysége és egyöntetű (pl. építési szabályozása) a fontosabb elv, avagy a kerületek széleskörű hatásköre, mint a többi települési önkormányzat esetében.

A második következtetés, hogy a mienkhez hasonló demokráciában a helyi közigazgatás törvényben rögzített döntési mechanizmusa az adott választott testület politikai erőviszonyainak függvényében tud működni, minden ettől eltérő szakmai, közösségi, egyedi méltányosságot igénylő érdek már a döntéselőkészítés fázisában „elvész”, áldozatul esik a döntés- és cselekvőképesség érdekében létrehozott politikai egyezségeknél, koalícióknak, paktumoknak. Az erő pozíciójából való döntések dominanciája azonban rendszeresen (akár a ciklus teljes időtartama alatt) frusztrációt vált ki azokból a résztvevőkből, akik a döntési folyamatban érveltek a maguk (képviseletjeik) igazságáért, valós érdekeiért, de szinte soha nem lett (lehetett) igazuk.

Ennek elkerülésére a gyakorlott európai demokráciák és az Európai Unió hasonlóan többszintű, és számtalan ütköző érdek egyeztetésére hivatott döntési mechanizmusai már évtizedek óta magukba építették a lobbizás intézményét. A lobbizás egyik feltétele a munkaadói és munkavállalói érdekvédelmi szervezetek erős, félretolhatatlan országos szövetségeinek létrejötte (vagyis a belső konszenzus folyamatos megteremtése rendszeres tárgyalások útján), a másik feltétele pedig a döntésre jogosult személy, bizottság, testület belátása, hogy bármely döntés csak akkor váltható valóra, akkor nem vált ki legális vagy illegális tiltakozást, ha még a döntés előtt megpróbálják figyelembe venni az összes érdekelt véleményét, szándékait. A modern demokratikus politizálás legnagyobb találmánya (azokban a polgári országokban persze, ahol bízhatnak a felek egymásban, ahol betartják a „gentlemen’s

agreement” pontjait) az, hogy az *egyedi döntéseknél elfogadott kompromisszum* egyben később beváltható csekk, ígérvény egy következő döntésnél az előnyben részesítésre. A helyi politika szintjén sem jelent a lobbizás személyi előnyszerzést, hanem azt, hogy jóelőre átgondolja a döntéshozó, kiket és hogyan fog érinteni a tervezett változás, és meglévő civil (gazdasági és nonprofit) szervezetekkel való kiépített kapcsolati hálóján keresztül olyan előzetes tárgyalásokat folytat, amelyekkel elkerülhető a döntés későbbi végrehajthatatlansága, esetleg direkt sabotálása.

Kétségtelen, hogy nem szabad türelmetlennek lennünk, mert ezek a kapcsolatok néhány éve még csak informálisak voltak, a formalizált intézmények valójában nem képviseltek senkit, így az erős érdekképviselők kialakulása sem megy majd egyik napról a másikra. Az előző rendszerben kialakult társadalmi csapdák foglyaiként nem tudunk manapság még egyénként sem szolidaritásra mozgósítani, egyéni túlélési stratégiákat keresünk, nem bízunk meg senkiben, és nemigen tudjuk elképzelni, hogy más fogja megvédeni az érdekeinket.

Kívánom Terézvárosnak, Budapest minden mai és későbbi képviselőjének és magunknak a budapesti polgároknak, hogy leendő önkormányzataink egyre jobban szolgálják a lakosságot, értsenek szót civil szervezeteinkkel, hogy alkotó partneri viszony jöjjön létre minden olyan személy és csoport között, akiknek összefogásával egy vonzó, gazdag és lakható város kezdheti meg 21. századi életét.

Táll Éva terézvárosi írásai megjelentek korábban a kerület díszes kiadványában (Terézváros Budapest szívében. Szerkesztette Szabó Ferenc. Terézvárosi Művelődési Közalapítvány, Budapest, 1998). Éva szerette ezt a kutatást és a városrészt magát is, szívesen működött együtt a kerület monográfiáját készítőkkal. Tanulmányait ez okból szerkesztettük egybe – hordozzák Éva emlékét a továbbiakban is...!

(a szerkesztők)

Selected Publications of Táll Éva

(Összeállította Dömény Zsuzsa)

Táll É.

Lokalitás, önkormányzatok, a helyi vezetők szerepe a gazdasági és politikai rendszer átalakításában. In Az új demokrácia önkormányzati vezetői. Helyi hatalom – helyi politika 3 (Ed. Táll É.) MTA PTI, Budapest, 2000:5-11.

Táll É.

Helyi vezetők a rendszerváltás első éveiben. In Az új demokrácia önkormányzati vezetői. Helyi hatalom – helyi politika 3 (Ed. Táll É.) MTA PTI, Budapest, 2000:11-97.

Táll É.

Old and New Values in the Rural Society. In Rural societies under communism and beyond. The Hungarian and Polish perspectives (Eds. Starosta P., Kovách I., Gorlach K.) Univ. Lodz, Lodz, 2000:373-386.

Táll É.

Egy évtized mérlege – a jövő kilátásai. A tanácsrendszer helyi társadalmaitól a saját önkormányzatokat választó polgári társadalomig. In Egy évtized önkormányzati mérlege és a jövő kilátásai. (Ed. Verebélyi I.) Magyar Közigazgatási Intézet: MTA PTI: MTA RKK, Budapest, 2000:141-146.

Táll É.

Sikeres helyi társadalmak Magyarországon. In Sikeres helyi társadalmak Magyarországon (Eds. Böhm A., Bódi F.) Agroinform Kiadóház, Budapest, 2000:43-59.

Táll É.

Siker és legitimáció a helyi politikában. In A demokrácia 10 éve. Tanulmánykötet. Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza, 2000:122-126.

Táll É.

A Fővárosi Közgyűlés és a kerületi önkormányzatok viszonya. In Magyar és európai civil társadalom (Eds. Csefkó F., Horváth Cs.) MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézete – Pécs-Baranyai Értelmiségi Egyesület, Pécs, 1999:393-400.

Táll É.

A városatyák és az üzletember szemével. (Beszélgetések tanulságokkal). Terézváros Budapest szívében (Ed. Szabó F.) Terézvárosi Művelődési Közalapítvány, Budapest, 1998:225-242.

Táll É.

A kereskedelem „utcái, terei”. Terézváros Budapest szívében (Ed. Szabó F.) Terézvárosi Művelődési Közalapítvány, Budapest, 1998:63-68.

Táll É.

A fenntartható fejlődés szempontjai a település-marketingben. In Az elhagyott erő. Tanulmánykötet. (Tudomány sorozat 6.) (Eds. Jávorszki A., Pandurics I.) Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, Kaposvár, 1998:168-177.

Táll É.

A főpolgármester újraválasztása. In Önkormányzati választások 1994. Politikai szociológiai körkép (Eds. Böhm A., Szoboszlai Gy.) MTA PTI, Budapest, 1996:102-133.

Táll É.

Úton a legvidámabb barakkból Európa hátsó udvarába. Tények, értékeink, reményeink. Társadalmi Szemle, (12):76-87 (1996)

Táll É.

Die Struktur der Siedlungen im Ungarn, das neue System der Selbstverwaltung und die Perspektiven der Zusammenarbeit der Siedlungen. In Jahrbuch „Nordrhein-Westfalen“, Band: Interkommunale Zusammenarbeit, 1997, pp X.

Előadások a generációk dialógusa témakörben (Ed. Táll É.) Széchenyi István Főiskola, Győr, 2000:17-31.

Szógyi L., Böhm A., Táll É.

Polgármesterek értékorientációi az első önkormányzati választások után. Az új demokrácia önkormányzati vezetői. In Helyi hatalom – helyi politika 3 (Ed. Táll É.) MTA PTI, Budapest, 2000:139-154.

Táll É. (Ed.)

Az új demokrácia helyi vezetői. Tanulmányok. In Helyi hatalom – helyi politika 3. MTA PTI, Budapest, 2000, 234 p.

Táll É.

A helyi vezetők sikerességének néhány feltétele a rendszerváltás első évtizedében. In Politika és társadalom. Tanulmányok (Ed. Bayer J.). MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2002:321-329.

Tartalom

Imre Lévai: Global Governance and Regional Integration	3
Phil Anderson: The property cycle overview	7
József Bayer: Competing Identities – National and European? Neo-nationalism and Europeanisation	17
Hanna Orsolya Vincze: Public Opinion in Absolutist Political Systems	22
Éva Táll: Strengthening Local and Regional Identities: Challenges of a New Regional System in Hungary	32
Éva Táll: Systemic Change in Hungary	38
Éva Táll: Strengthening Local and Regional Identities: Paper for the Panel “Common Interest in an Enlarged European Union”	40
Táll Éva válogatott írásai	
Az urbanizáció áldásai és ártalmai egy budapesti városrész példáján	49
A szatócsboltól a szupermarketig	50
Idegenforgalom – vendéglátás	57
Vendéglők és szórakozóhelyek	58
Takarékpénztárak és bankok	60
Terézváros jelene és jövője a városatyák szemével	68
Dömény Zsuzsa: Selected Publications of Táll Éva	80

INTEGRATION STUDIES
WORKING PAPERS SERIES
PUBLIE PAR LE CENTRE DE RECHERCHE ETHNOREGIONAL
ET L'ASSOCIATION FORUM BUDAPEST
/MTA PTI ETNOREGIONÁLIS KUTATÓKÖZPONT, BUDAPEST FÓRUM/
Institute for Political Science – Integration Studies

No. 1. **Pichovszky Domonkos**: La France et l'OTAN 1949-1997. /Episodes d'une relation orageuse/. ISSN 1419-1466, ISBN 963 9098 76 0. **500,- Ft (80 oldal)**

No. 2. **Csapody Tamás**: Hungary and the NATO Enlargement. ISSN 1419-1466, ISBN 963 9098 95 7. **800,- Ft (90 oldal)**

No. 3. **Döbrönte Katalin**: Az Európai Unió döntéshozatali mechanizmusában jelentkező demokratikus deficit, az Európai Unió legitimitásának növelésére tett kezdeményezések: ISSN 1419-1466, ISBN 963 9098 85 2. **350,- Ft (29 oldal)**

No. 4. **Hovánszki Arnold**: A polgárközeliség és az átláthatóság jelentősége az Európai Unióban és Magyarországon. ISSN 1419-1466, ISBN 963 9098 83 3. **400,- Ft (35 oldal)**

No. 5. **Lichtenstein József**: Az igazságszolgáltatás rendszere Franciaországban. ISSN 1419-1466, ISBN 963 9098 87 6. **450,- Ft (38 oldal)**

No. 6. **Csité András**: Természet, régió, vidék: politika-hálózatok és a finn vidék az 1990-es években. ISSN 1419-1466, ISBN 963 9098 88 4. **450,- Ft. (25 oldal)**

No. 7. **Keller Krisztina**: Németország növekvő világpolitikai jelentősége, különös tekintettel a boszniai rendezésben való részvételére. ISSN 1419-1466, ISBN 963 9098 26 X. **500,- Ft (44 oldal).**

No. 8. **Csanády Márton**: Jugoszlávia és a nagyhatalmak a XX. században. ISSN 1419-1466, ISBN 963 ISBN 963 9218 28 6. **700,- Ft (52 oldal).**

No. 9. **Dömény Zsuzsa**: Magyarságkép Latin-Amerikában. ISSN 1419-1466, ISBN 963 ISBN 963 9218 44 8. **400,- Ft (23 oldal)**

No. 10. **Palotás László**: Az összamerikai kereskedelmi terv. ISSN 1419-1466, ISBN 963 ISBN 963 9218 49 9. **800.- Ft (46 oldal)**

No. 11. **Palotás László**: The Americas Free Trade Project After Quebec. ISSN 1419-1466, ISBN 963 ISBN 963 9218 57 X. **500.- Ft (28 oldal)**

No. 12. **Odhiambo Moses**: Macroeconomic Policy Attitude Structure and Environmental Agricultural Ability of CEE Countries. ISSN 1419-1466, ISBN 963 9218 60 X. **3000.- Ft (289 oldal)**

No. 13. **Csapody Tamás**: Landmines in Hungary. / A gyalogsági aknák Magyarországon. ISSN 1419-1466, ISBN 963 9218 39 1. **900,- Ft /14 USD (53 oldal).**

No. 14. **Lévai Imre**: Az EU-integráció hatása Magyarország kelet- és közép-európai kapcsolatrendszerére. Magyarország kelet-európai identitásváltozása az Európai Unió keleti kibővítése után. ISSN 1419-1466, ISBN 963 9218 74 X. **800.- Ft/13 USD (46 oldal)**

No. 15. **Dobrovits Mihály – Udvarvölgyi Zsolt**: Gondolatok Magyarország EU-n kívüli külpolitikai törekvéseiről. ISSN 1419-1466, ISBN 963 9218 82 0. **500.- Ft/11 USD (36 oldal)**

No. 16. **Imre Lévai – András A.Gergely** eds. Regions and Small States in Europe. ISSN 1419-1466, ISBN 963 9218 98 7. **1400.- Ft/28 USD (135 oldal)**

A kiadványok megvásárolhatók vagy megrendelhetők az alábbi címen:
MTA Politikai Tudományok Intézete, H-1399 Budapest, Pf. 694/115.
Szabó Irén, Tel.: 224-6724, Fax: 224-6727, E-mail: szaboi@mtapti.hu
Külföldi megrendelés esetén az Országos Széchényi Könyvtár Nemzetközi
Csereszolgálatánál:
H – 1827 BP. Fax: (36-1)356-8978
For ordering from abroad, please contact of
International Library Service for Hungarian National Library
H – 1827 BP. Fax: (36-1)356-8978

**Rechearch Centre of Ethno-regional Studies
at the Institute for Political Science of the
Hungarian Academy of Sciences
Budapest, 2004**